

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

SZERKESZTI HEINRICH GUSZTÁV.

1.

12.

A SZÉKELYEK

ERDÉLYBEN

ÍRTA

ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR,

HEINRICH GUSZTÁV.
BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1897.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BEVEZETÉS.¹

I.

Aranyos-Kákosi Székely Sándor 1707. szept. 13-án született³ Kaal helységben (Marosszék), hol atyja, Székely István, unitárus pap volt. Anyja Szabédi Szekeres Klára. Czímeres nemes (armális) családból származott. E család

¹ Az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (V. évf., 1895) megjelent értekezésnek tetemesen javított és bővített átdolgozása.

² A költő életének főforrásai (saját főljegyzésein kívül): *Erdélyi Unitárius Püspök, Néhai Főtisztelendő Székely Sándor úr Gyászemléke*, írta Gyöngyösi István vargyasi unitárius pap. Kolozsvárt, MDCCCLII, 16 1., a főpásztor példás életének és áldásos működésének meleg rajza. — Toldy Ferencz, *Magyar Költők Életg.*, 1871. II. 246—249. 1., — és különösen Jakab Elek alapos cikke Székely Sándorról: *Figyelő* XIII., 1882. 161—183. és 262—276. 11. — A legmelegebb köszönettel tartozom Kanyaró Ferencz unitárius főgymnasiaumi tanár úrnak, a ki a kézirati anyag fölhasználásában s egyebekben is legnagyobb készséggel volt segítségemre.

³ S valószínűen októb. 4-én kereszteltettek meg. Székely András kaali lelkész úr ugyanis értesíti Kanyaró Ferenczet 1895 febr. 12-én keltsoraiban: «Régi anyakönyvünk 71. lapján, 1797. évről, ez áll: *Die 4-ta* (talán augusztus, mert a latin szót nem tudom elolvasni) *kereszteltetett meg a kisti fiam Sándor. Székely Paroch. Kalensis.*» Természetes, hogy az olvashatatlan szó nem lehet augusztus, hanem valószínűen október.

alapítója Székely Boldizsár, kinek neje Joó Anna volt. Báthori Gábor erdélyi fejedelemnek egy 1610 febr. 10-én Görgény várában kelt oklevele említést tesz Székely Boldizsárnak Aranyos-Bákoson és Sinfalván levő birtokáról és primipilusnak mondja őt. Ennek fia, Miklós, nyert 1674 szeptember 1 -én czímeres nemességet, melyre a költő, valamint székely voltára is, mindig büszke volt, bár a tények által nem igazolt túlzás, a mit némely életírója állít, hogy neve elől sohasem hagyta el nemesi predikátumát.

Sándor, úgy látszik, gondos nevelésben részesült. Atyja (sajátkezüleg írt önéletrajzában) panaszolja is, hogy fiának neveltetése sokba került. Székely István igen műveit, költészet- és zenekedvelő férfiú volt; zenekedvét és hegedűjét költő fiára is hagyta, ki oly kitűnően játszott a hangszeren, hogy Bécsben műkedvelői magán-concertben Haydn egy miséjének előadásában maga is közreműködhetett. A költőnek egész életén át nagy öröme telt a zenében; nemcsak szívesen játszott a hegedűn és énekelt, hanem egyik-másik unitárius egyházi éneket maga látta el dalammal (1. alább) és utóbb Adám nevű fiát is megtanította hegedülni.

Székely Sándor 1814-ben, miután az alsó osztályokat Székely-Keresztúron, hol 1808 óta tanúit, kitűnően elvégezte, tógás diák lett Kolozsvárott; 1818-ban és 1819-ben az etymologisták köztanítóságát viselte és 1819 november 6-án kelt iskolai bizonyítványa szerint tantárgyai nagyobb részében kitűnő volt. A következő évben, 1820 július 18-án kelt felsőbb iskolai bizonyítványa szerint, ez év első felében a királyi lyceumban tanult jogi tantárgyakból kitűnő vizsgálatot tett, de a második félévben csak július 13-ig hallgathatta az előadásokat, mert a dicső-szentmártoni zsinat már július 1-én akadémiaira megválasz-

totta Székelyt, kinek tehát peregrinálásra kellett indulnia.¹ Ez okból magánvizsgálatot tett, szintén kitűnő sikerrel.

Az osztrák kormány elzárta ez időben a protestáns ifjaktól a külföldet és így Székely is csak Bécsbe mehetett, hová 1820 december 10-én érkezett.² Az ágostai és belvét hitvallásnak cs. k. theologiai tanintézetének albumába 1821 április 3-án³ írta be nevét, mint az ág. hitv. evang. theologiai fakultás rendes hallgatója. A nagy császári székváros eleven, pezsgő életével és szokatlan zajával természetesen nagy hatásai volt a félreeső székely helységek csendjéhez szokott fogékony ifjúra, a ki «mindamellet úgy képzelte magát, mint egy idegen sziget madara, mely bármi czifra kaliczkában van, szirtes hazája felé fordul énekelni.»⁴ Tanulmányait itt is kitűnő sikerrel végezte, mire 1821 május 21-én elhagyta Bécsset. Az erdélyi unitáriusok főtanácsa már 1822 jan. 21-én kinevezte őt tordai papnak, és Székely ez állomását három nappal június 6-án történt haza érkezése után elfoglalta.⁵ A papi vizsgá-

¹ Azaz be kellett járnia az erdélyi unitárius vallásközönséget, hogy hazájával és hitsorsosaival megismerkedjék és ezek őt megismerjék. A hívek és egyházközségek ily alkalommal tehetségük szerint pénzzel is segítették a peregrinálót, hogy külföldi egyetemre mehessen. Jakab Elek szerint rendszeren ezer forintnál több gyűlt be ez úton. Székely július 29-től november 18-áig járta be Erdélyt.

² «December 10-én 9 órakor léptem be legelőbb Bécsbe, három egész heti éjjeli nappali jövetelem után», írja 1821 január 30-án Bécsben kelt levelében.

³ Révész Kálmán szerint (*Az unitárius történetírás legújabb remeke*, Debrecen, 1895, 22. 1.) a beiratkozás április 2-án történt.

⁴ Ugyanazon bécsi levelében, 1. e bevezetés végén.

⁵ A *Munkákban* (1. alább) a *Dierniász* másolata után a következő bejegyzés olvasható: «Laktam akkor Bécsbe felérkezvén

latot mint tordai pap a szabédi zsinaton tette le, mire felszenteltetett. Az 1823 július 9-én kelt püspöki rendelet végleg megerősítette őt hivatalában, miután ez évi július 4-én a bágyoni zsinat őt a gymnasiumban a theologia, görög, német nyelv tanításával is megbízta volt. Itt egy évtizedig működött, 1830 augusztus 22. óta egyúttal mint a gymnasium igazgatója,¹ mire a nyárad-szent-lászlói zsinat

a Landstrassen Gärtnergassa No 12 im 1. Stock. — 1820 X-ban 10-én vasárnap érkeztem Becsbe, 1822. május 21-én hétfőn indultam ki Becsből haza. Pünkösd szombatján Pesten voltam, első napján is, másodnap jöttünk. 1-a junii Kolozsvárra jöttem 4 óra tájt, 6-ra Tordára, 9-a békőszönték.»

¹ Ez időben Székely 1831 április 24-én a tordai unitárius gymnasium anyakönyvébe, mint az intézet igazgatója, a fennálló szokás szerint, maga sajátkezűleg a következőkben jegyezte be életrajzát: «Született 1797 szept. 13-án délutáni 1 órakor. Atyja Aranyos-Rákosi Székely István, akkor kaali unitárius pap és marosközi esperes-helyettes volt, anyja Szabédi Szekeres Klára. 1808 szept. 1-én ment tanulni a székely-keresztúri középiskolába, hol hat évig tanult s 1814 szept. 1-én jött ki a kolozsvári főiskolából (Collegium), hol a plilosophiai és theologiai tudományokat öt év alatt végezte. 1819 november 1-én a kir. Lyceumban a törvényt kezdte tanulni s egy év múlva 1820 november 17-én az unitárius egyház pap-és tanárjelöltté választván: annak költségén külföldi egyetemekre ment honnan 1822 május 21-én indult vissza, jun. 1-én érkezett Kolozsvárra, 6-án Tordára, hová már korábban pappá neveztetvén ki, jun. 9-én be is köszöntött; mint pap 1823 jul. 4-étől fogva, a bágyoni zsinat végzése következtében, a gymnasiumban is tanította a theológiát, görög és német nyelvet 1830-ig. Ez évi augusztus 22-én a dombói zsinat addigi tanár Abrudbányai Szabó Sámuel — a 70 éves öreget — a theologia tanárául Kolozsvárra rendelte áthelyeztetni, helyébe őt a gymnasium igazgató tanárának választotta, de ő e mellett a papságot is folytatta 1831 április 24-ig. Két neje volt, az első nemes Csipkés Erzsébet, Csipkés Albert leánya, kivel három évet élt, a második Nagy Rozália. Dominus Protector meus» (Ez volt a jelszava.) A latin eredetiből e magyar fordításban közli Jakab Elek, id. h. 167. 1.

1832 augusztus 23-án a történelem és hittan tanárává Kolozsvárra helyezte át, hol azután szept. 1-je óta a hittant, valamint a héber és görög nyelvet tanította. A következő évben az iirmösi zsinat Székelyt Molnos Dávid egyházi főjegyző mellé segéddé nevezte ki, 1836-ban pedig igazgató tanár lett és az maradt 1838-ig. Ez időben földrajzot, időszámítást, egyetemes és hazai történelmet tanított. A tordai zsinat 1838 augusztus 22-én egyházi rendes főjegyzővé, 1843 október 9-én, Székely Miklós püspök elhúnytával, püspöki helyettesé, 1845 aug. 24-én pedig a homoród-almási zsinat püspökké választotta meg.

Székely meghalt 1854 jan. 27-én püspöki körútja alkalmával Maros-Szentkirályon. Sírja Kolozsvárt az úgynevezett Demeter-kertben van.

Olajfestésű arczképe (fiának rajza után?) megvan az unitárius képviselő-tanács tanácstermében, kisebbszerű arczképe (könyomat, Símén Domokos rajza után) megjelent Stein János kiadásában (Unitárius püspökök arczképcsarnoka). Ugyanezt kicsinyítve kiadta Borbély György az eposz kiadásának mellékleteként. Kolozsvárt és Tordán kegyelettel őrzik emlékét; Kaalban, szülőfalujában, már alig emlékeznek reá. Szülőházát lebontották és újra építették.¹

Három neje volt: Aranyos-Rákosi Csipkés Erzsébet, kivel három évig (1823—26.) élt; — Köpeczi Nagy Rozália, kit 1828-ban vett nőül és ki 1835-ben halt meg; — Hincs Zsuzsánna, kivel nyolcz hónappal második nejének halála után Kolozsvárt kelt össze és a ki csak 1895 decz. 16-án húnyt el életének 85-ik, özvegységének 43-ik évében. Adám nevű fia (szül. 1840.), Kolozsvár városának szenvedélyes régiségbúvár levéltárosa, mint magánzó 1892-ben halt meg.

¹ Kanyaró Ferencz szíves közlése.

II.

Székely Sándorral, Toldy állítása (id. h. 247. 1.) és a költőnek saját nyilatkozata (1. Döbrentei Gáborhoz írt epistoláját) szerint is, a magyar költészetet Döbrentei Gábor kedveltette meg. Költői művei a lyra és az epika körébe esnek. Amazok a régiebbek: első dalai és ódái 1814-ből, tehát 17 éves korából valók;¹ az utolsókat valószínűen 1820-ban írta. egy-kettőt talán 1827-ben. E két évtizedben, 1830-ig, epikai alkotásokkal is foglalkozik; 1831 óta csak egyházi énekeket ír és tanári működésének igényeihez képest történeti műveket részint fordít, részint átdolgoz, közben néhány értekezéssel megpróbálkozva az önállóbb tudományos kutatás terén is.

Művei részint nyomtatásban, részint kéziratban maradtak reánk.

Lássuk először lyrai költeményeit.

Ezek közül a költő életében tudtommal mindössze csupán a következő öt jelent meg nyomtatásban:

1. *Az Ember*, Erdélyi Múzeum 1816. V. füzet, 138—141. 1. (a *Munkákban* is).

2. *Döbrentei Gáborhoz* epistola, Hébe, 1823.62—64. 1., hol keletkezése 1818-ra van téve.² E költeménynek Székely Sándorra legjellemzőbb részlete:

S Te, oh, Hazám hívérzelmű szülőt je!

Utat mutattál a szabad menésre.

¹ Toldy Ferencz (id. h. 247. 1.) tehát téved, midőn azt állítja, hogy Székelynek, Döbrenteihez intézett epistoláján kívül, «első kísérletei közül nem bírunk semmit».

² Ez epistola aligha azonos Székelynek azon költeményével, melyet Kazinczy Ferencz említ *Töredékek* ez. gyűjteményében: «Székely Sándor kolozsvári unitárius deák szonettje 1817-ből tu-

A hív Nagyoknak szívét feltüzelted,
 Es bonni lantot nyújtál ltjainknak,
 S óhajtvá inted őket zengeni.
 Felvonja húrját már a Lantverő,
 S szokatlan Ének zengedez körülé.
 Almélja büszke Ifjait a Koros,
 A szebb Jövendő képén elmerülve.
 Példádra ébredt bennem is hevem.
 Láttam ragyogni éltető sugárod
 És lángba lobbant keblem gerjedelme.

3. *Vinvela halóidra*, szonett 1821-ből, Hébe, 1825.
 221. lap.

4. *Kisfaludy Sándorhoz*, Magyar Kurír, 1822. III. sz.

24. 1. Közli Jakab Elek is (id. h.), még pedig szerinte, kétségtelenül valamely tévedés vagy sajtóhiba alapján, «a Magyar Kurír egy elzüllött 356. lapjáról». Kisfaludy Sándor nagy befolyást gyakorolt Székely későbbi epikájára; azért közlöm az egész költeményt:¹

Téged látni napkeletről
 Merengeni nyúgotig,
 És zengeni hév delekről
 Éj szaki jég-sarkakig:
 Ha lelked nagy erejében
 Teremtni kezd méjj egében,
 S teremtésit egyedül
 Végzi, nyugszik és örül.

lajdon kezével aláírva ily cím alatt: Székely Sándor Döbrentei Gáborhoz». Egy szonettet csak nem lehet ily hosszú epistolával összecserélni; a különböző kelet is két önálló költeményre mutat.

¹ Megjegyzem, hogy Jakab Elek módosította, javítgatta (es-
 lietőleg nem elég pontosan másolta) Székely Sándor költemé-
 nyeit, melyeket többször idézett becses tanulmányában lenyoma-
 tott. Sajat közléseim és idézeteim természetesen híven adják a
 költő szövegét, csupán lényegtelen, a kiejtést nem módosító helyes-
 írási bogarak mellőzésével.

Aurorától halottam én.
 Egy halandó kérdeze:
 Van-e Himfy honnyod egén?
 És Auróra könnyeze.
 Az Istenek lehajlának
 És Himfyre hallgatának,
 S gáncsolák a Teremtőt,
 Hogy Magyarak adta őt.

Voltam Hazám mezejében,
 Szép Nemzetem együtt volt.
 A Nemes Nép közepében
 Méjj csendben Himfy lantolt,
 Pap sietett oltárára;
 Vitéz szaladt véd falára;
 Az anya-szív lángot vét,
 És biztatja gyermekét.

Forrott a Nép, — minden égé,
 Meggyúladott egy Haza.
 A Férj ölén Felesége
 Eltanult Dalt hangoza;
 Végzi s újra ellantolá,
 S Kedvesére rácsókolá.
 Ez — Ellenje nem vala,
 Karddal ködöt vagdala.

Ölébe dült Lánykájának
 Az Ifjú és lelkesült,
 Mint Júba Oroszlánjának
 Keble buzgott és feszült. —
 Öszöreges könnyezének
 Östetteket regéiének, —
 A g⁷enge kéz reszkete
 S Kardját sírva tette le.

A Te lelked Nemzetemé,
 Szép Nemzetem lelkedé.
 A Lant bája Hunn-földemé.
 Te Istené s Hölgyedé.

Tartsd meg Isten Himfy földjét,
Lantos Himfyt és hív Hölgyét,
A Nemzetet s törvényét,
És királya szent fényét.

5. *Gróf Bánffi Györgyhöz.* Magyar Kurír, 1822. VI. sz., 48. l. e bevezetéssel: «Erdélynek Bécsben nagy számmal lévő fiai közönségesen elérzékenyedve hallották azon szomorú tudósítást, mely szerint a szélesen kitérjedt Monarkhiában Fő-Kormányozói Méltóságban lévők közt, nagyérdemű Nesztor, Erdélyi Királyi Gubernátor *Lossonczi Gróf Bánffi György Úr* Ő Excellenciája közhasznú élete véletlenül érkezett súlyos nyavalya által veszedelmeztetik. A milyen méltó volt az ebbéli fájdalom, éppen oly nagy öröm töltötte el közönségesen a szíveket, hivatalos tudósításból is értvén, Ő Excellenciájának jobbanlétit. Hazánk javáért, Nemzetünk dicsőségéért, nyújtsák is az Egek ezen jó Atyának becses életét! Mely szíves óhajtatást egyik igen érdemes nemzeti tag következőrendekben fejez ki:

Mint régen Ammon ör-jegenyéje az
Isten jelen nem létiben a liget
Szent háza mellett szélvészekkel
Perlekedett s rebegének a fák; —»

stb. még kilencz versszak, melyek közül mint kiválóan jellemzőt, csupán a 4-diket közlöm még:

Eként riadt, és reszkete Nemzetem
Irtóztatá benn a szomorú lakót
Nagy holtod, oh nagy Bánffi, jó s bölcs
Aureliussza nemes Hazámnak.

Kéziratban maradtak ¹ és a kolozsvári unitárius fő-

¹ Valószínű, hogy e 'kéziratban maradt' költemények közül több szintén megjelent nyomtatásban, még Székely életében, erdélyi

iskolai könyvtár birtokában levő negyedréti kötetben igen gyarló másolatban össze vannak írva:

1. 1814-ik *Eszkendőben* nevezetes *Győzedelem* után a szövetséges seregeknek a *Frantiákkal* kötött *örvendetes Frigy - Kötéseket* tapsoló *Kalliope. Hat versszak. Aláírva: „Alexander Székely dimidii anni Phylologus diebus Septembr/ — Mutatványul közlöm első versszakát:*

Cyntliuson Titán örömét ki lőtte,
Brimo lábához saruit kötötte,
Gargafe szentelt mezejét kerüli,²
Innepit üli.

2. *J. B. f. Emléke.* 1814. 3-a Januáris. — Nyolcz alkaeuszi versszak.

3. *Akontius Cydippéhez.* (Ovidius Heroidáiból). — *Distichonok.* 1816. decembris 28. — Bekezdése:

El ne riadj levelemre! nem esküszel újra meg itten.
Egyszer elég hitted nekem ígérni magad.
Olvasd el, s bágyadt Tested fájdalma oszoljon,
Mely ha gyötör téged, tör, gyötör engemet is.
Mit pirosul ortzád! mert⁸ gondolom újra, miképpen
A Templomba minap, vérbe borúivá vagyon,
Öszvekelést, eskütt Frigyet, nem vétket óhajtok,
Egyik, mint Félj, nem buja szeméremölő.

vagy magyarországi lapokban vagy almanachokban, eshetőleg a szerzőnek neve nélkül. De ez irányban folytatott kutatásaim (részben a korabeli folyóiratok hozzáférhetlensége miatt is) nem vezettek eredményre.

¹ E kötet hátlapján: *Székely Sándor Munkái.* — E kötetet mindig *Munkák* címmel idézem.

² «Gargafe vagy Gargasze Brimonnak vagy más névén Dianának szentelt mulató hely.» (Székely jegyzete. A költő a többi versszakokban is bőven alkalmazott mythologiai képeket és neveket szintén magyarázgatja ily jegyzetekben, talán Gyöngyössi János példájára.)

³ Kétségtelenül *mely* olvasandó.

4. *Az igaz Nemesség.* 1816.22-a Decembris. — Hexameterek.

«Külömb nemű magyar versek, készűgettem —816. esztendőben» címfelirattal következnek:

5. *I. Oda. A tél* Közli Jakab Elek, id. h. 176. 1.

6. *II. Oda. A tavasz.* Közli ugyanaz, u. o. 177. 1.

7. *III. Oda. A jó hazafi.* Hat sor.

8. *IV. Oda. Az ártatlanhoz.* Hat sapphói versszak.

9. *V. Oda. A magyar vitéz.* Négy alkaeuszi versszak.

10. *VI. Oda. Az Isten.* Közli Jakab Elek, id. h. 177. L

11. *VII. Oda. A szerető.* Három alkaeuszi versszak.

12. *VIII. Oda. Pax cum Gallis.* Öt latin alkaeuszi versszak. Az első:

Jam nostra plaudit Dacia et explicat
Frontem serenam. Sic maris aequora
Cadente vento conquiescunt,
Tale nitet sine nube coelum.

Közvetlenül utána ugyanez magyarul: *A béke* címmel. Ebből az első versszak:

Örvendez Erdély, fellegeit veri
Bús homlokáról; így nevet Otczeán
Eol dühétől csendesedve
így mosolyog kiderülve Duusz (Deus?).

13. *IX. Oda. Az ősz-kor.* Három versszak.

14. *X. Oda. A poésis.* Distichonok.

15. *XI. Oda. A magyarokhoz.* Közli Jakab E., id.h.

165. 1. Székely irányára és felfogására jellemző e hosszú költemény befejezése:

Küldjétek, öli Magyarok! hős éneklőket a bűzhödtt
 Várna s Rigómezejére, szedessétek ki vezértek
 Csontjait, országtoknak örök vesztét e megesküdt
 Ellenségeitek gyűlölt honából — örökké
 Voltak Akhilleseink, soha sem zengették Homérink,
 Hőseiket le veretve hagyák s vérekbe' felejtve
 Éneklő nélkül siíták el kardos atyáink!
 Töltsétek vedrekbe vezéreiteknek elszlott
 Hamvait és elegyítve keserveitekkel utóbbi
 Őseitek leikébe csepegtessétek örökké
 Emlékül, — valameddig egek, leendenek ők is.
 Ok értünk megvítak, ők alkottak először
 Talpkövet országunknak, övék a spártai hívség,
 Mely meghalni tanúit, hogy örökjeit élni tanitná,
 Isteni árnyainak dőlven hűvébe pihenni
 A kertnek, melyet gondos kertésze falakkal
 Környezvén, tapodó vadtól nem félti világít.
 Olt, öntöz, gyomlál asszút s újabbakat ültet,
 S víg vendégeit idvezítő illattal előnti,
 Isteni honyunknak, melyet pánczélos atyáink
 Alkottak számunkra, szelíd csendébe' riasztó
 Dob s idegen Dúló nélkül békével elélni
 Csendes időnk korait, — mely Isten óhajtana többet?

Igazat adok Jakab Eleknek, midőn (id. h. 167. l.) azt találja, hogy «e szellem vezeti *Zalán futása* írójának költői lelkét»; de további megjegyzése még bizonyításra szőrűi, hogy t. i. e költemény, «a mint különösen (Székelynek) Toldyval folytatott levelezései mutatják (?), aligha kortársai előtt ismeretlenül rejlett az író asztalán; be volt hihetően küldve bírálatra, s bár nem jelent meg, ismerve lehetett az akkori tudósok által és hatást gyakorolhatott a rokon költői műfajban dolgozókra.»

16. *XII. Oda. A tudóshoz.* Közli Jakab Elek, id. h. 178. l.

17. *XIII. Oda. A patak.* Nyolcz rímes versszak. Az első:

Tsendes patak! habjaidba
 Képzem éltém babjait,
 Tajtékozó zajjaidba
 Látom sorsom zajjait,
 Csörgésedből hallgatom ki
 A bús szív sérelmeit,
 Habjaidból olvasom ki
 Epedő keserveit.

18. *Az élet boldogsága.* Tizenhárom rímes versszak,
 a kor ízlése szerint tele tömve mythológiával. Az első:

Mit mívelsz, Sylván, e kies berekbe,
 A mikor Ceres a heves berekbe
 Izzadoz, fáradt keze jár a sarlón
 S ömled a tarlón.

Az utolsó két versszak tartalmazza a költemény alap-
 gondolatát:

Ti pedig, gyilkos viadalmi Sántzok!
 Vérmezők, Mavors hevítette lántczok!
 Bontsatok sátort! Sokat áldozott már
 A magyar oltár.

Mennyetek! Távozzatok lonykelyünkről,
 Bontsatok sátort l ti! ti! környeinkről!
 Jöjj el, áldott Csend! kebelünkbe zárunk,
 Jöjj ide, — várunk!

19. *Pan és a juhász.* Hét sapphói versszak- Közli
 Jakab Elek, id. h. 17G. 1.

20. *Pásztori rövid versezet. Hat lábú Deákos versek.*
Lycidas. Hexameterek. Bekezdése:

Enged a dér, a mord Boreas fuvalmai szűnnek,
 Játszva lebeg Zephir, Palesz puha szőnyege fedzi
 A zöld oldalokat, laurus koszorúzta Cítliaeront.
 Kárpitos ablakain Phoebus mosolyogva tekintget,
 Flora nevet, Zöldeny Cloris felvette palástját stb.

21. *Halotti ének*. Két rímes versszak:

Partot ért sorsomnak sajkája,
 Omladok a semmiségbe.
 Semmisít a halál órája,
 Már térek a mord renyhességbe.
 Semmisülök, romló testem
 Szerént sírba estem.

Im a gyászos végzetek fonttja
 A senyvedő testiségbe
 Sárházunkat egyaránt rontja
 És terít a bús semmiségbe,
 Úgy van, de telkemre nézve
 Laurus van intézve.

22. *A poesis és a poéta*. Distichonok. A görög és római költők dicsőítése után áttér a költő a hazaiakra. Közlöm ez utóbbi részletet, mely egyúttal a költemény vége, mert megismertet Székely mintáinak egy részével:

Hát te, magyar tűz lelkesítette Thalia, avulsz-e?
 A mohos éveknek súlyos igája miatt?
 A Feledékenység mélyly zűr-zavarába merülsz-e?
 Nem, soha! nem! miglen tart Heliconi tüzed,
 Nem valamig tüzel isteni tűz hevítette *Barotid*,
 Délre jutott egeden míg *Szabó* fénye ragyog.
 Nem borul éjbe napod, míg *Gyöngyösi* festi Keményét
 Virgil ecsettyével — nem borul éjbe napod.
 Míg harczol *Dugonits* vagy bájoló *Berzsenyi* lantja
Orphét játsz a magyar *Rumpla* virányi felett.
 Berkeid ömlednek, míg *Linusi Dayka Kazintzit*
 Tiszteli, tartja karon víg ölelési között.
 Méltósan! zöldelsz Magyar *Aonianak* határa,
 Dísz körek, ujj ernyők, szűz *Helikoni* mezők.

Bölcs Apoll! Parnass hevesítő Napja!
 Fénytelen pennám Helikoni fájj át,
 Melly tsekély ámbár, de Minerva szülte,
 Néked ajánlom.

23. *Tiszt. Professor Sylvester György úr béköszöntésére készítettett Enekecske. Két tizenkét soros rimes versszak.*

24. *A szerencse állhatatlanság a.* Tizennyolcz párosan rímelő sor. Közli Jakab Elek, id. h., 176. 1.

25. *A hazafi.* Közli ugyanaz, id. h. 178.1.

26. *A patak (1817).* Közli ugyanaz, u. o. 181. 1.

27. *A szerencse (1817).* Öt sapphói versszak.

28. *Anxietas vitae.* Öt latin alkaeuszi versszak.

29. *A mezei csend. (Poétái andalgás. Április 1818.)* Közli Jakab Elek, id. b. 179.1. (Készben igen elütő szöveg.)

30. *Az én kívánságom.* Huszonkét anakreoni rímetlen sor.¹

31. *A rény mivolta.* Három sapphói versszak.

32. *Az elnyomott rény.* Két sapphói versszak.

33. *Az ártatlan.* Öt sapphói versszak.

34. *A magahittség.* Öt sapphói versszak. Az első:

Kit nem a belfény tüzel és világit,

Bár mutatkozzék felemelt helyekről,

Nem ragyog méltó neve, tsak piroslík

Léha világa.

35. *Egy 80 esztendőös földmives utolsó szava.* (1820.) Közli Jakab Elek, id. h. 183. 1.

Végül közli Jakab Elek (id. h.) még a következő darabokat, melyek nem foglaltatnak a *Munkákb&n*:

36—38. *Szonettek 1818-ból*²:

¹ Itt következik egy rövid prózai elmélkedés az ifjúságról e kelettel: *19-a Mart. 1820. estve Naphaladtán,* — s a következő lapon: *Himfynek némely daljai* címmel 23 oly Himfy-dalnak bekezdő sorai, melyek Székelynek legjobban tetszetek.

² Székelynek 1817-ben Döbrenteihez írt szonettje (1. főt 8. 1. 2. jegyz.) nem maradt reánk.

a) *Kazinczy Ferenczhez* (Kazinczynak ily feliratú gyűjteményéből: ‚Versek hozzám‘ Kazinczy sajátkezűleg írta rá: ‚Aranyos-Kákosi Székely Sándor, unitárius deák, most tordai prédikátor⁴).

b) *A bálványozó szerelem. Sonett.* (Székelynek 1827 november 6-án Toldy Ferenczhez írt levele mellett.)

c) *Nádasdy Tamás Buda várához (várában?)*

39. *Emlékkönyvbe. Ponor Thewrewk Józsefnek. Kolozsvárott 1819-ben.*

M. Az új Abelárd. (Székelynek 1827 november 6-án Toldy Ferenczhez írt levele mellett.)

Ezek Székely Sándor összes lyrai költeményei, melyekről tudomást szerezhettem. Valószínű, hogy a korabeli almanachokban még több dala vagy ódája van, de neve nélkül, s így ezeknek kimutatása eddigelé legyőzhetetlen akadályokkal járt. Megjegyzem még, hogy Székelynek az *Unitárius Énekeskönyv* reformjában (1837.) is döntő része volt. Toldy Ferencznek, úgy látszik, találó ítélete szerint (id. h. 248. l.) az énekes könyvet gyökeresen átalakította: sok szép régi éneket kihagyva, újakat dolgoztatva s az egészet máskép rendezve, mi által az becsben aligha nyert⁴. E munkássága szakértő oldalról szintén megérdemelné a behatóbb vizsgálatot, melynek alapjául szolgálhat Székelynek sajátkezű írásában fönmaradt, 1838 jul. 19-én kelt és a ‚Kereszt. Magvetőben⁴ (XXII, 1887, 385. l.) kiadott ily című jelentése: *Rövid értekezés az 1837-ben kiadatott Énekes Könyvről* A szerző elmondja e, sajnos, csonkán reánk maradt érdekes oklevélben, hogy az 1747-ben és 1777-ben nyomtatott Énekes Könyv ‚megavulván‘, az unit. főconsistorium 1827 tájatt szükségesnek találta egy új énekes könyv szerkesztését és kiadását; de csak 1833-ban fogtak hozzá a munkához, mikor Székely az ügyet maga vette kezébe. Most egy ki-

küldött bizottság megalapította a ‚meg- vagy kimaradandó énekeket, mire amazokat jobbítás végett‘ kiosztották magok közt, de új énekeket is szereztek. Székely érdeme, hogy az énekeket versalakban szedette és hogy kótákat készíttetett fölējök, a mi azelőttsak az írott gradualokban volt meg. Ugyané jelentésében fōlsorolja Székely az egyes énekeket s mindegyiknek megnevezi szerzōjét, — de, sajnos, e jegyzék csonka; az első 114 lapnak tartalmát feltűntető jegyzék elveszett. A 115—182. lapokon foglalt énekek közül a szerzō saját nyilatkozata szerint Székely Sándoréi a következők:¹

41. *Csudálandók Űr Isten.* (Énekes Könyv. 117. 1.).

42. *Bōlcs teremő szent Űr Isten.* (É. K. 120. 1.), — ‚más nem volt‘, teszi hozzá Székely.

43. *Kegyes és szívemelő* (É. K. 122. 1.), — ‚nem vala más jobb‘ megjegyzéssel.

44. *Szent vagy Isten szent vagy* (É. K. 127. 1.), — ‚a melodiája is‘ Székelyé.

45. *Szeret, imád, magasztal* (É. K. 130. 1.).

46. *Menjetek el békességgel* (É. K. 137. 1.), — »régiből igazítám a mint lehete, rímre‘ megjegyzéssel.

47. *Haladásban vigágban* (É. K. 140. 1.), 1827-ből.

48. *Az Istent imádjuk* (É. K. 144. 1.), ‚más szebb nem volt‘.

49. *Az öldöklő fegyver s pusztító ínség* (É. K. 149. 1.) 1827-ből.

50. *Igazlátó szent Űr Isten* (É. K. 151.1.), — »régiből igazítám‘.

51. *Te vagy Isten a szeretet* (É. K. 161. 1.).

¹ Sok dalnál e megjegyzés: ‚régiből igazítva.‘ Ezeket nem vettem figyelembe, mert nem valószínű, hogy Székely volt az igazítójuk‘.

52. *Szálljon áldás rád az Égből* (É. K. 163.1.), — ,a Gubernium még 1836-ban kinyomtatta volt, megvan a Reformátusoknak is.⁴

53. *Országol az Isten felettünk* (É. K. 166. L).

54. *Határt rendelt az Úr Isten* (É.K. 167.1.), — ,Ferenz Császár halálakor készítette 1835.⁴

55. *Szent Istenem tekints reám* (É. K. 173. 1.), — ,Glatz könyörgései közzül igazítva felvettem⁴.

56. *Légyen béke áldott Isten* (É. K. 180. 1.).

57. *Dicsőség Istennek* (É. K. 181.1.)

„Sokan kívánának tökéletesebb gyűjteményt⁴, — mondj a Székely e „Rövid értekezés⁴ végén, — , de kevesen adának munkákat s még kevesebben segítőnek egyebekben is, A jövő kor igazítsa ezt a második kiadásakor, alkalmazza a nevedő Litteraturához; vagy adja Isten, hogy ennél sokkal tökéletesbet készíthessen, s virágozzék szent vallásunk mindaddig, míg Magyar és Székely nép létez Erdélyben. — írtam ezt a maradék értesítésül⁴.¹

¹ Unitárius körökből csupán a következő ítéletet ismerem Székely Sándornak az *Unitárius Énekeskönyv* reformjában kifejtett munkásságáról, — a mely ítélethez azonban, tudtommal, az egy ház tekintélyes vezérférfiai nem csatlakoznak teljes számmal. Az *Unitárius Közlöny* (szerkesztik dr. Brassai Sámuel és Boros György) f. é. 2. számában (Kolozsvár, 1895. VIII. köt. 18. 1.) Boros György következőleg nyilatkozik: Székely Sándor «1837-ben teljesen újra szerkesztette, 63 új darabbal (?) megtoldotta az unitárius énekeskönyvet. Az újak legnagyobb része (tíz-tizenkettőt kivéve) saját eredeti szerzeménye, a többi saját költői lelkének a képmása, mert a dicséret között alig (van) egy-kettő, a melyet víjra ne öntött volna. Ezek őrzik nevét az unitárius egyházban.

„Szent színed előtt állunk⁴, „Felségesek műveid⁴, „Csodálandó nagy Isten⁴, „Miatyánk⁴, „Világok teremtője⁴, „Dicsőítünk és tisztelünk⁴, „Örök Isten, kinek esztendőik nincsenek létben, „Csudálandók úr Isten számtalan műveid⁴, „Bölcs teremtő, szent úr Isten⁴, Szeret, imád, magasztal, értelmünk, érzetünk⁴. Énekes könyvünk

Toldy Ferencz 1827 október 10-én kérdést intézett költőnkhöz, hogy mik passiói? minő írkat szeret és olvas gyönyörrel? Székely e levélre még azon évi november 6-án felelt: «Mit írok gyönyörködtetőbb könyveimről és uralkodó passióimról?..... Homért és Virgilt mások felett szeretem, különben pedig minden nemzet epikusait. Az eposzi kürtöt adta nekem inkább a természet, de a szelíd lanttól sem fosztott meg.»

Székelynek igaza van epikai erejének hangsúlyozásával, de már lyrai tehetségét bizonyára, bár elég szerényen nyilatkozik, egy kissé túlbecsüli, mert a természet csakugyan megfosztotta a »szelíd lanttól«, — ha t. i. eltekin-tünk egyházi dalaitól, melyek e költői faj sikerültebb termékei közé tartoznak, de hagyományos tartalmuknál s alakjuknál fogva mégis bajosan szolgálhatnak biztos alapú, midőn szerzőjük lyrai erejének megállapításáról van szó. Székely — ebben talán nem tévedek — nem lyrai tehetség. Dalaiban semmi természetesség és közvetlenség, ódáiban semmi erő és fenség, elégiái költeményeiben semmi mélység és hangulat. A lyrában ő tisztán utánzó, főleg Horatiusnak, utóbb Berzsenyinek csekély hivatottságú utánzója, de fölismerhető Klopstock és Kisfaludy

legjobb darabjai ezek, melyeken az elme elmereng s a szív érzelme Istenhez emelkedik. A Székely Sándor énekei és átdolgozásai sokkal tüzetesebb tanulmányra érdemesek, mint a mekkorát mi ide felvehetnénk. Meg kell elégednünk azzal a kijelentéssel, hogy úgy költői formában, mint eszmei tartalomban rendkívül felette áll a Sz. S. énekeskönyve összes (öt) elődjének; dogmai kifejezései tisztultabbak és a modern unitarismus felé hajlók, ámbár sok olyan elem maradt a régi énekekben, a melyeken csak a legújabb kiadás tudott lényegesen javítani. A Székely S. befolyása határozott nyeresége volt az énekeskönyvnek, de — nézetünk szerint — igen kedvezett a rationalismusnak a lyrai hangulat hátrányára, a mit nem is lehet rossz néven venni a magyar epos költőjétől.»

Sándor hatása is.¹ Egymás mellé rakja a mintáiból vett képzeteket és képeket, de sehol egyéni jelleget nem kölcsönöz költeményeinek. Jellemző, hogy igazi szerelmi dala nincsen, — pedig ilyenek szerzésében theologus és papi jellege egymaga nem akadályozhatta; költeményei legnagyobbbrészt annak a félig tanító, félig reflektáló iránynak halvány termékei, mely a múlt század végén és jelen századunk első tizedeiben annyi nagy hangú, költőietlen, hideg és üres verselménnyel árasztotta el a magyar irodalmat. Nagyon is természetes, hogy Kisfaludy Károly nem vette be Székely lyrai költeményeit *Aurorájába*, mert e költemények egy letűnt kornak és túlhaladott ízlésnek voltak épen nem kimagasló termékei. Es költőnk e darabjaiban az alakra és nyelvre sem fordított kellő gondot: verselése általában igen gyenge, nyelve majd köznapi, majd dagályos. Nagyon gyorsan dolgozott (pl. a *Vienniasz* huszonöt énekét két-három hónap alatt írta!) és, úgy látszik, nem tartotta szükségesnek, hogy a hevenyében papírra dobott verseket és versszakokat gondosan revideálja és javítgassa. A lelkes hazafi, a gondolkodó fő, a nemesen dobogó szív sokszor szólalnak meg lyrai költeményeiben is, — de hiányzik a magasabb röptű képzelet,

¹ Érdekes e tekintetben a költő fiának Jakab Elekhez intézett levele, melyből ez (id. b. 175. 1.) a következő részletet közli: «Néhai idvezült édes atyámnak kedvencz könyvei voltak Homér pergamentbe kötve, Horatius és egy elavult Virgil, továbbá Klopstock Messiása, Berzsenyi versei stb. Ezeket annyira féltette, hogy mikor mint tudnivágyó kis gyermek, kinek a rajzhoz nagy kedvem volt, könyvtárában képeket kutattam, mindig figyelmeztetett, hogy ezen drága könyveihez ne nyúljak. Azokból egész helyeket mondott el nekem magyarul s szépségökre, szívemre mély hatást gyakorló magyarázatokkal figyelmeztetett.» — Klopstock hatása különben Székely epikai dolgozataiban is felismerhető, legfeltűnőbbben a *Mohács* címűben (1. alább).

a költői hang és hangulat, a tartalmi és alaki befejezettség. A magyar lyra történetében nem követelhet magának helyet Székely Sándor, legfeljebb mint korának hangulatait vagy irányait jellemző egyéniség; — annál kiválóbb helyet foglal el a hazai epika fejlődésében, mert „az eposzi kürtöt” csakugyan megadta neki a természet.

III.

Székely igen termékeny volt az epika terén, de csak kevés műve jelent meg nyomtatásban: epikai munkáinak legalább fele vagy elveszett vagy ma is lappang. A költőnek következő epikai dolgozatairól van tudomásom:

1. *A kenyérmezői harcz.* Hős költemény öt énekben. „Próza 1817. Egy ének kész”, írja Toldynak első levelében. E műnek semmi nyoma. E költeményre czéloz Székely a „Mohács” bekezdésében. L. alább.

2. *Luiziade.* Fordítás (Camoensból) 1818-ból. Első énekét késznek mondja, de ez is elveszett.

3. *Vienniász* XXV énekben, 1821-ből, alkaeaszi versszakokban, mely saját szavai szerint „jobbítást vár”, azaz: nem sajtókész. Ennek egy éneke (a XIY-ik) részben javítva, illetve módosítva, *Rege Becs ostroma idejében 1603.* címmel megjelent a *Hébe* 1824-iki évfolyamában, 57—65. I.¹ E részlet megvan a *Munkákban* is. Ez eposzra czéloz Székely a *Mohács* bekezdésében is. L. alább.

Ezt már Toldy Ferencz részben helyesen sejtette, midőn (id. h. 247. 1.) kérdezi: «Vájjon nem ennek (a *Vienniász cz.* eposznak) epitomizált mignonja-e a szövegben felhozott és szintén alkaensi versszakokban írt „*Rege Bécs ostromából?*» — míg Jakab Elek (id. h. 269. 1.) nem meri a kérdést eldönteni, mert nem férhetett a *llébe* 1824-iki évfolyamához.

A *Vienniász* e XIV. énekének javításait legegyszerűbben föltünteti egy kis mutatvány. íme ez éneknek első három versszaka

4. *A székeleyek Erdélyben*, hősi költemény három énekben, hexameterekben, 1822-ből. Megjelent a *Hébe* 1823. évfolyamában. L. alább.

5. *Mohács*. Hősi költemény négy énekben, hexameterekben, 1824-ben Tordán írva. Megjelent: *Koszom, Szép - literaturai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*. VIII. 1828.33—55. L, aláírva: *Rákosi Székely Sándor*. —E költeményt említi Székely Toldy Ferenczhez írt első levelében „Mohácsiász” czímen, „mely egészen kész” és a szerzőnek „mindegy, akárhol és miként jelenjék meg”. A következő levélben értesíti Toldyt, hogy e művét postára adta, az „Auróra” számára, — de Kisfaludy Károly, úgy látszik nem volt megelegedve vele, és Toldy a „Koszorúban” nyomatta ki. — Az eposz bekezdése:

Zengjed Múzsza Mohács mezején Magyarok romlását! ¹

A had elintéző szent Isten ítélete rendét,

Mert örök Istenség végzé, nem földi Hatalmas,

Hogy nemzetrontó Szolimán vész eszköze lenne,

a költőnek eredeti kéziratából, — [] közt a *Jlébeben* megjelent szöveg változataival:

Ejj vau s az elhúnyt Orek alusznak itt

A kőfalon, nem mennydörög a mozsár,

A várharang [jelharang] nem kong, az ádáz

Vérözön, oh [Vérviadal] valahára megszűn [megszűnt]!

A vár oromján méjj köd ereszkedik [ereszkedett].

Ilyen valál, bús éjszaka, énekem,

Oh annyiszor bús, a midőn itt

Hívem ölén örömimben égtem.

Ez ablakon itt, e komor ablakon

Lan tolva buzgó ke büre bágyadék,

Midőn az érczkürt felriaszta

Emilemet s viadalra hívá [hívta].

Az eposz kéziratában ez egész ének át van húzva irónnal, a következő megjegyzéssel: „Ez kinyomtatott III. Hébében⁴.”

¹ Hexameter spondaikus, mint többször Székelynél.

És Magyarok vétkét büntetné kardja Pogánynak.

Éneklém Nándor vívását s benne Szilágyit,
Kül Mahomed köfaldöntő nagy tábora vesztét,
Hunyadit Istenként szágúldani, sergek omolváu.¹
Zengettem Budavár megvételit; és Kara liarczát.²
Múza miért vontál ekkor gyászfelleget én rám
És miokért vágyál énekleni Múza Mohácsot!

A kutyacsillagzat melegét hintette mezőnkre,
Hunnia nagy téréen gabonák íóhajtva lebegtek;
A pihegő aratók zengésit messze lehordák
Lengedező szellők, mikor a lemenő napon est ve
Orjás árnyékok hosszában, honba siettek,
Vagy mikor a nyiló hajnal sűgárza viszoutag,
S békés kunyhókból felkölté menni mezőkre.

Esti homály fedezé Duna, Dráva határtokot ekkor,
A szomorú Hold is gyászolt a földnek alatta,
Fenn az Egek mennyezete homályba bortúívá derengett,
Isszonyodom zengvén, mik lettek most az Egekben!

Lángzó csillagján Budavára felett vad Abaddon
Megjelenék, Árpád hazaföldén, rettenetes Bém,
A seregek szent Istene verte le régen Egekből,
Mert pártos Rém volt, hadat és vért ösztönöző láz.

Ez Abaddon, a ki Klopstock Messiásából származik,³ iszonyú égi látományokban sejteti ,a magyarok vészét⁴ és hazánk ellen ingerli Szolimánt, a ki már »Magyarok földére hozá vallástalan orvait⁴, a mi Buda várában nagy rémületet kelt. Lajos király összehívja ,az ország fegyveres őreit⁴ és kijelenti, hogy a sereghez indul. Búcsúja ne-

¹ Czélzás a »Kenyérmezői harcra«? De v. ö. alább a ,Hattyú-éposz Hunyadiról· ez. költeményhez írt bevezető sorokat is.

² Czélzás a 11. számú epikai műre.

³ Ez is megbánta, hogy Istentől elszakadt, mint Klopstock Abadonnája. A II. énekben így szól az angyalhoz, kit az Úr ellene küldött:

Lelkem erős most is, nemes és fájlalja veszesztett
Székét, s nem nyugvó bosszút hord harezos Abaddon,
Míglén visszanyerem ragyogó birodalmamot ismét!

jétől; dajkája rossz álmot látott. (II.) Abaddon pestissel is meg akarja semmisíteni hazánkat, de az Isten más határozott s ,védeni Honnunkat küldött szent Khérubim¹ angyalt²:

,Van gondom népemre, nem engedem elromlását.
Mostan azért tusakodj a Rémmel s poklokig űzd le,
S a Sors könyvéből láttass nagy ítéletet, ülvén
Haj doni Hősek előtt, Magyarokra; de veszni ne hagyjad.
Van gondom népemre, nem engedem elromlását.‘

Az angyal a pokolba űzi a rémet és megszólaltatja kürtjét és ezt

Hallák és érték a Hős nagyok Eliziumban,
Hétmogorok, kiknek legelébb folyt fegyvereken vér
Az Haza szerzésben, s indúltak az Isteni hangra
Vissza, Hazájoknak megítélt földére sereggel.

Itt az angyal ,felnyitva terengete mennyei könyvet, Sors-könyvét‘, melyből a múltat és jövődőt (egészen I. Ferencz királyig, tehát a költő koráig) tudatja a hősökkel. A nemzet mostani bűnei oly nagyok, hogy Isten meg akarja büntetni:

Megítéltetik Isteni célból

Most a visszavonó nemzet, mert tettei méltók!
Nincs hív engedelem s haza hívség lelke sokakban,
Pártosokat késztnek s egymást dulakodva veszítik,
Rossz Atya, rossz magzat, rest polgár és henye Férjek,
Éltekből józan mértékletet elszoktattak.
Mit sokat a vétség példátlan elárada rajtok,
S tar Szolimán által végzé büntetni az Isten.²

¹ *Cherubim* e szónak többes alakja; de Székely a vers kedvéért használja egyes számnak, mire a protestáns bibliafordítások szokott gyakorlata följosíthatta. Ily értelemben átment a Cherubim alak még a magyar népdalba is.

² E gondolat és felfogás a Zrínyi eposzából származhatók.

Erre visszarepülnek a „felkölt scytha vezérek, Nagy sírást s szomorú hangot hagyván az Égekben⁴. (III.) Lajos Tolnán, a Duna szigetjén, Palamedesz pásztor kunyhójába tér, a hol pásztori módon megvendégelik, és segélyért imádkozik a templomban. Szolimán közeledtére tanácsot tart: bevárják-e a többieket vagy induljanak rögtön a pogány ellen? Tomory ez utóbbit tanácsolja és a király Mohács felé indul. (IV.) A csata. Szolimán győz; a magyarok vezérei elesnek, a király a Krassó patakba fúl. De Isten nem engedi, hogy a szultán üldözőbe vegye a keresztényeket. Az eposz végsorai:

A szent fent szárnyolt villámló fény özönében
 A Levegőn — nézvén Magyarok gyász földire könyben.
 így maradand haj dón, levegőben lengve magossan,
 A megítélt földnek végnapján, a mikor Ég föld
 Öszveomol s habozó lángok hamvakba takarják.

Könnyen érthető,, miért nem fogadta el Kisfaludy Károly e költeményt *Auróra*ja számára. Az eposz főhibája a szerkezet gyarlósága. Abaddon szereplése és a Hétmógorok földidézése egészen czéltalan. Cselekvénynek alig van nyoma, és az alapgondolat, melyet a költő többször ismétél és hangsúlyoz, sehogy sem nyer költői alakot. A Klopstocktól kölcsönzött epikai gépezet (Abadonna, ősök földidézése, Isten és angyal szereplése, a Sors könyve stb.) indokolatlan és hiábavaló czifraság marad, mert a soványka cselekvényre semminemű befolyással nincsen.

6. *A meghódoltatott Dácia*, melyet Székely Toldy Ferenczhez írt három levelében (1828 deczemb. 1., 1830 január 7. és 1830. márcz. 15.) mint sajtókész munkát említi. Elveszett vagy lappang. Tárgyáról sem tudunk semmit, de a következő művel nem lehet azonos, mert ez már 1825-ben jelent meg nyomtatásban, míg a „Meghódoltatott

Dácia' kiadásáról 1828-ban és 1830-ban tárgyal a költő Toldyval.

7. *Dierniász*, hősi költemény két énekben, Ossián modorában. Megjelent a *Hébe* 1825-iki kötetében, 347—357. 1. Aláírva: Aranyas-Eákosi Székely Sándor. A *Munkákban* is olvasható e kelettel: *Beccs*, 29. *xb*. 1820.

Székely Sándornak második kísérlete az epika terén. A költőnek gyengébb alkotása; főhiánya a hangulat egyenetlensége. De cselekvénye is jelentéktelen, szerkezetről pedig alig szólhatni. A bekezdés¹ teljesen megfelel az ossiáni stílnak és hangnak: „Honnan jössz elő olly gyakorta, lelkemnek szomorú Muzája! micsoda sivatagokban lakói te? micsoda hegyek barlangjaiban tartózkodói! Rettenetes lessz a te lakhelyed, akárhol, mert te mindég szomorú és rettenetes vagy. — Az én lelkem előtt úgy feketéink a bánat, mint az őszi hegyeken a havas barna fellegei.⁴ De nyomban utána kiesik e stílből és hangból, mely, mellesleg megjegyezve, egyáltalában nem igen illik a költemény tartalmához, Árpád dicső győzelméhez, — midőn folytatja: „Dierna, a régi Dáciának sok ellenségekkel vívó erőssége, egy lapályos halmon feküdt, az Aranyos folyama felett. Környékeit termékeny szőlőhegyek, búza-

¹ A *Munkákban* — „Székelyek letelepedése. Hősi költemény' czímmel — a következő sorok olvashatók: „Honnan jön elé nekem oly gyakran a vért és háborúkat szerető Músa! édes nekem vitéz hősek tetteit megzengeni vagy zúgó folyamok partjain az estvély alkonyában vagy erdőkön lengő fák közt, midőn a szelek csendesen lebegtetik a gajjokat, vagy illatos virágú mezőken, ha pásztorok és pásztornek gyűlnek öszve, hallgatni az édes éneket. Lelkem örömben dereng; édes nekem, hogy nagy nemzetem van s nagy diadalokat vitt és hogy Élői dicső tetteket hagytak emlékül a gyúlóngó unokáknak.' Vajon nem a „Dierniást', sőt eshetőleg „A székelyek Erdélyben' első, ossiáni szellemű és jellemű kidolgozásának maradványa ez a néhány sor?

keresztekkel ékes térségek gazdagították és szépítették' — stb. köznapi józan prózában. Dierna királynéja, Yzira, szomorú, mert balsejtelmek bántják: 'Éjszaknak Királya, kinek szívemet, országomat a végzések szerint általjegyzetem, tán elveszett, tán erősebbek karjai közt holt el. Én az éjszaki Király jegyese vagyok, de az éjszaki hős oda van.' A barlang vezére, Beriošta, 'a nagytestű Vlakkok fejedelme', Zármiz fia, szereti a királynét és üldözi szerelmével, de Yzira várja Éjszak királyát. Ez végre megérkezik Árpád személyében, a ki legyőzi és megöli előbb az öreg Zármizt, azután magát Berioštát. 'Árpád győzedelemmel voná ki leterített baj társa mejjéből fegyverét, Dierna kapui megnyílnak, s győzedelemmel köszönté régen óhaj ott Szerelmesét s létévé hitét Dácia felől a Királynénak.' — Ossiáni fordulatok és képek ossiáni költészet és hangulat nélkül. Az alakok merő árnyékok, melyek legkisebb rokonszenvet sem keltenek bennünk; a cselekvény, a mennyiben ilyenről szólhatni, érdektelen; epikai életnek és plastikának semmi nyoma.

Székely valamivel később 'A Székelyek Erdélyben' ez. eposzának harmadik énekében ismételte (a dolog lényegét tekintve) e cselekvényt, csak hogy a székely eposzban nem Árpád, hanem írnak az 'északi király', Yzira és Beriošta helyébe pedig Alirán és Kaimbár léptek. Mondái alapja e cselekvénynek alig van,¹ de Dierna város tényleg

¹ De Székely azért nem egészen maga költötte. Az elbeszélésnek tényleges elemei megvannak az erdélyi Traján-mondában: Beriošta és Dekebál, Árpád és Traján megfelelő alakok; Erdély meghódításának alapja pedig a Keresztes-mezei római-dák lialálharczról szóló hagyomány. Yzira dák vára a hagyomány szerint azon a hegyen állt, melylyel szemben az Aranyos folyó Tordának fordul, Beriošta kettős barlangvára pedig ma is fönáll a tordai hasadékban, melylyel szemben a bérczen Traján várának romjai is láthatók. (Kanyaró F. szíves közlése alapján.)

létezett.¹ A ‚Diernász‘ előhangja, némileg előpróbája ‚A székelyek Erdélyben‘ ez. eposznak, melyet Székely kezdetben szintén ossiáni hangban és stílusban akart feldolgozni.²

8. *Mikola Mária, Honi hős regé 1660-ból.* Megjelent a kolozsvári *Aglája* II. kötetében, 1830. 71—84. l. Megvan a *Munkákban* is. Kisfaludy Sándor regéinek tartalom alak és stílus tekintetében igen hű, de egyúttal igen gyenge utánzása. Bekezdése:

Zászlók alatt állt az ország,
 Kákóczi felzendíté, —
 A hazanép táborba szállt,
 Sergeit eggyesíté —
 Emlékezet olta ennyi
 Magyar s Székely egy hadban
 Összegyűlve nem vala még,
 Mielta Fejdelem van.
 Falai közt Kolozsvárnak
 A sorsra egy szívvel várnak,
 A népözön a mezőn
 Sátoroknak helyet vön.

A költemény tárgya: Árnket basa betör Erdélybe, és Drágfi a pogány ellen indul, Mátyás ős házában hátrahagyva fiatal nejét, Mikola Máriát. De a pogány elfoglalja Gyalu-várat és fogságba ejti Máriát.

¹ ‚Tordán mind a dákoknak, minő a rómaiaknak vagon emléke: a dákoknak itt Dierna, a rómaiaknak Salinae nevű városát említik. Helye mind a kettőnek meg vagon . . . Hogy Dierna vára itt létezett, azt könyveink (?) nem tagadják‘. Kövály László. *Erdély régiségei*, Pest 1852, 52.1. Ugyanő (*Száz történelmi regé, Kolozsvár 1857, 64.]*.) ‚A tordai tündér vár‘ czímmel egy Diernával szomszédos római várról (Napoca vagy Pataissa?) egészen más regét közöl, a fenti mondát (?) pedig nem említi.

² V. ö. a 28. lap jegyzetét.

Ezerképpen szövi s bontya
 A történet mérő fontya
 Az emberi sorsokat —
 Most rosszat fűz ki, majd jót.

Amliet megszereti Máriát, a ki öt férjére való hivatkozással visszautasítja, mire a basa kijelenti, hogy bevárja férje halálát a legközelebbi csatában, de azután Mária az ő «rabágyossa» leszen. Most következik a csata, mely a keresztényekre nézve kedvezőtlen fordulatot kezd venni, midőn Mária, a ki ékszereivel megvesztegette őret, megjelen, hogy férjét keresse, és hős ellentállásra serkenti csüggedten hátráló honfitársait. Végül megtalálja férjét, kit a fejedelemmel együtt megment.

Kisfaludy S. utánzása félreismerhetetlen, de Székely nyelv és verselés, szerkezet és hangulat tekintetében messze elmarad Kisfaludynak még gyengébb regéi mögött is.

9. *Hattyú-eposz Hunyadiról*, négy énekben, hexameterekben, megjelent a kolozsvári *Aglája* IV. kötetében, 1831, 70—92. 1. A *Munkákban* is megvan. E mű valószínűen 1828 előtt már készen volt, ha ugyan a *Mohács* bekezdésében olvasható czélzás ez eposzra érhető. Minden esetre föltűnő, hogy Székely a Toldy Ferenczhez írt leveleiben (1828—1830) e művéről soha sem tesz említést. — A költemény a következő sorokkal indul meg:

Belgrad vívását énekleni lantomat újra
 Megzendítem. Erős jobbá nagy Hunyadi harczát,
 Mint úzé Törökök szultánját fegyvere vissza;
 Mint menté Belgrád falait dulakodva Szilágyi:
 Messze ható hangon megzengeni ösztönöz Isten.
 Én, ki előbb Haddúrt éneklém szittyá hadakban
 S honn Istent támasztva pogány s vallástalan évből
 A Kaukáz bérczről hoztam hadaimra segédet —
 Mert illet Istent harczban száguldani hajdón —
 Most már téged, Szent! homorú egek Istene, kérlek

Adj ércz-szót nekem, mely távol népekig ingjon,
 Mely a hajdon ugar-laki népnek ez évkori lelkesb
 Ifjait és hősit nagy tette gyulasztva kihívja,
 Hasson el a ligetet szerető költőkhez erőben
 És engem lantban meggyőzzenek a haza ifjak.

Honni szerencsénknek nehezében feljőve liajdon
 Nagy Mahomet, kontyos Törökök szultánja, hazánkra
 És rablotta derék-képpen hada a Duna tálját.
 Nem vesztegle, serény és rontani és tüzet adni,
 És valamerre terűit, vagy fegyveri irtanak utat.
 De megzárta kemény Belgrád várába Szilágyit.

A szultán (ez a kis eposz egyszerű tárgya) követeket
 küld Szilágyihoz, hogy adja át Belgrád várát. Ez vissza-
 utasítja a császár követelését:

Mikor Enxin partjain ültünk

Es a Volga terét a gázló tengeri környefc
 Laktuk, elébb mintsem Duna mellett lenne hatalmunk:
 Szolga gyanánt tartánk titeket, s eleinket uralták
 Eldőd-ikreitek, míg szökve szabadba jutának
 Szultánodnak azért hozzánk így szólni nem illő,
 Úgy víván mivelünk, mint pártos szolga urával.

Ekkor az örök egy ‚kaur-nemi‘ ifjat hoznak fogva, a ki a
 szultánt a vár vezéreiről és vitézeiről értesíti, mire kide-
 rül, hogy ez ifjú a szultán solymásza, a kit a magyarok
 elfogtak volt és a ki most a várból kiszabadult. (II.) Maho-
 metet gondolkodóba ejti a solymász elbeszélése és eszébe
 jut, hogy ‚hit-tagadó Jankúl gyakran szabdalta‘ atyját; de
 azért, úgymond, szándéka mellett is megesketteti híveit.
 Szilágyi hasonlókép istenhez fohászkodik. A pogányok tíz
 napig ostromlják és végre fölgyűjtják a várat, úgy hogy
 Szilágyi a felvárba kénytelen vonulni, hol Hunyadi meg-
 érkezettét várja. Kanisai és Arslán eredménytelen viadala.
 (III.) Hunyadi és Kapisztrán Belgrád alá vonóinak. A tö-
 rökök elfogják az alsó várban a szép Solymosi Klárát, a

kit a sereg szavazata Harámb vezérnek Ítélt oda, mire a megsértett Ibrahim elhagyja a tábornokot és haza megy, ott elhala búban; Klára pedig az éjjel meggyilkolja Harámbot és visszasiet a várba. Rozgony kirohan a várból és párviadalban megöli Arszlánt. Így veszt el a szultán három fővezérét. Szilágyi is kirohan, de Mahomet visszaszorítja a várba. (IV.) Végre megérkeznek Hunyadi és Kapisztrán. Amaz széjjelveri a török hajókat és behatol a baráttal együtt a várba. Mahomet újra ostromot parancsol, és egy pogány vitéz már feltúzi a török zászlót a vár tornyára, midőn Bátor magyar harcos a zászlót és a törököt magával lerántja a mélységbe. Most Mahomet megtámadja Kapisztránnak a várból kicsalt fegyvertelen népét, melynek védelmére Hunyadi lesiet, kit a szultán megtámad, de a hős leveri lováról a császárt, a kit emberei nagy nehezen megmentenek. A törökök most futásnak erednek, a győztes magyarok pedig nagy ünnepet ülnek, lakomáznak és tánczolnak.

Hunyadi, mint Mávors ha gigászokat érczel alávert,
Harcza nagy érzetiben mosolyogta vitézei tánczát.

E kis eposz, melyen Vörösmarty hatása félreismerhetetlen, Székelynek egyik legsikerültebb költeménye; nyelve és verselése ügyes, gazdag szép hasonlatokban s eleven képekben, és néhány leírása valóban költői értékű. De hiányos a szerkezete, nincsen középpontja, egyenetlen a hangulata. Székely művei közt kiváló helyet foglal el, de még sem állítható egy sorba Vörösmarty remek kis eposzaival, melyekben a nagy költő kiváló jelességei rendszerint még megkapóbban érvényesülnek, mint *Zalán futásában*.

10. *Nándor ostroma* (mely eshetőleg azonos az előbbi költeménnyel),

11. *Buda visszavétele és*

12. *Rudolfiász*.¹ Ezeket Toldy Ferencz említi, az utolsót e megjegyzéssel: „a kolozsvári unit, collegium könyvtárában⁴, de én sehol semmiféle nyomokra ‘nem akadtam. *Budavár visszavételére*” czéloz a költő *Mohács* bekezdésében, s így a 11. számú epikai mű 1828 előtt készült.

13. *Bercsényi Zsófia*, melyet a költő 1831-ben Kelemen Lajosnak egy ‘Corinna’ czímmel megindítandó zsebkönyv számára átadott. De e zsebkönyv nem jött létre és a rege, mely kétségtelenül be volt fejezve, mert a költő, saját följegyzése szerint, nejjének is fölolvasta volt, elveszett vagy lappang.

Tehát — a Luziáda-fordítást, mely talán csupán verselési gyakorlat volt, nem számítva — Székely Sándornak tizenkét epikai művéről van tudomásunk. Ezek közül nyomtatásban megjelent öt: *A székelyek Erdélyben, Mohács, Dierniász, Mikola Mária és Hattyú-eposz Hunyadiról*; kéziratban, de nem sajtókészen, fennmaradt egy: *Vienniász*. Epikai műveinek épen fele — *A kenyérmezői harcz, A meghódoltatott Dácia, Nándor ostroma, Buda visszavétele, Rudolfiász, Bercsényi Zsófia* — veszett el vagy lappang, — ha ugyan mindegyikök elkészült, a mihez nem egy tekintetből alapos kétség fér.

IV.

Székely epikai munkái közül a fennmaradt első kettő a Legfontosabb és legérdekesebb: a *Vienniász* és *A Székelyek Erdélyben*.

A *Vienniász* kézirata megvan a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában: nyolczadrétű, számozatlan kötet, kezdettől végig a szerző sajátkezű írásában, telve javítások-

¹ Pyrker László Rudolph eposza 1824. jelent meg.

kai és törlésekkel. A költemény címe: *Viennász avagy Az Ostromolt Becs. Hősi költemény Huszonöt Énekben. Írta Székely Sándor Tudományok Halgatója Becsben 1821. November és Deczember Holnapjaiban.*¹

Műve keletkezését Székely a címnap előtti oldalon maga a következőkben adja elő; «Ezen Munkát legegőbb Schönbrunban kezdém meg — midőn a Gloriettből Bécs felé soká néztem — haza menvén egy *Ódát*² írtam, annak írása közben (melyet sokszor megújítottam) arra határozván magamat, hogy többet is írjak. Mikor osztán éjszakánként planizálni kezdém a dolog kezdetét és végezetét — soha nem tagadhatom, hogy egy tárgy nagy befolyással volt képzeletem szabad, nagy és sebes terjeszkedésére.³— A kávéházban a Graben szegletén sokat gondolkoztam ülve egy-egy asztalkánál egyedül, hasonlóképpen az Augustiner, Burg és Mülker bástyákon is, hová sétálni ebéd után néha kimentem, valamint a Stubenthor-bástyán — a Schwarzenberg-kertben. — Laktam a C. Résidentia kapuja előtt Am Kohlmarkt Nro 1151 in 5-ten Stock egy kis szobában. A Lucz. harcztát⁴ dölve írtam egy kasztenen 12 órákor, midőn az Academiából hazajövéen ebédre akarék menni. A közepén lévén majd Bécs vidékének, úgy képzeltem magam, mintha én is bészorultam volna a várba az ostrom alatt; innen szármoztak ezen localis ideák: *túl, innen* etc.»

¹ A címnap előtti oldalon azonban irónnal, szintén Székely írásában, olvasható: *írtam 1821. három végső holnapjában — Becsben.*

² Azaz ez eposznak egy énekét, melyet, tekintettel verses alakjára, mondhatott ódának.

³ Mi lehetett ez a „tárgy”? Szerelmes volt? V. ö. az eposz első versszakait, melyek Jolánkáról szólnak, és alább a 119. 1. jegyzetét.

⁴ T. i. Luczifer harcztát a XXIII. énekben.

Ezen értesítés előtt két levelen olvasható a *Vienniasz* tartalmának következő áttekintése, szintén Székely Sándor saját kezétől:

«Az Eposznak Foglalatja.

1. Kara tűzben és égés között Bécs előtt.
- 1.¹ Egy fogoly elbeszéli a várriadását,
2. a vezéreket is. (Enumeratio).
3. Kara (ezt) kitndván, frigyet köt 3 Hősével.
4. Haramnak leányt ígér.
5. Vezérei indulnak a vár felé.
6. Bécs leiratik.
7. Stahremberg fogadást térszen oltá (oltáron?).
8. Az ostrom elkezdődik és 4 nap tart.
9. A várbeliek jól viselik magokat.
10. Lotharingus a Szigetet jól oltalma(zza).
11. Kara parancsolatot ad kiverni ötet.
12. A Duna annyira árad, hogy nem lehet (öt kiverni) és a várat keríti.
13. Kara könyörög segedelemért *Állának*.
14. Luczifer Basaképbén veri le a könyörgésről és kéri¹ hogy Luczifernek könyörögjem
15. Kara neki könyörg és kévéjkedik.
16. Felszárnyal a Naphoz és megcsalja,
 1. Miért nem segít a keresztényeknek,
 2. bocsásson szomjat a Törökre.
17. A Nap nagy szárazságot csinál.
18. A Duna elapad, a kútak kiszáradnak.
19. A Török kiveri a Szigetből Lotharingust, által evezvén a csekély Dunán.
20. A vár a Szigetről is ostromoltatik.
21. A több részen is. 5. nap.

¹ A számozási hibák a kézirat hibái. A zárjelben álló szók és megjegyzések az én toldásaim.

- 23.¹A szárazság a várt szomjal gyötri.
- 34.¹ 'E mellett minden megaszsz.
35. Luczifer a szeleket segédre hívja, ígéri,
 1. Hogy birodalmában majdon főkké teszi,
 2. Kéri, hogy égessék el a várt.
36. Luczifer felingerel egy Törököt, hogy a templomot gyújtsa (fö)l).
37. Eg a vár, a puskapormagazin felé megy a tűz.
38. Luczifer a föld alá megy a földet ingatni.
39. Kherubim megjelen, a szeleket haza igazítja.
40. Zápört támaszt, az égést eloltja.
41. A templomokról a pumákat (bombákat?) elerőtleníti.
42. Uj *ostromok*. Kicsapások.
43. Éhség a várban, nem jön senki segíteni.
44. Rákléták, és kém bocsátatik ki.
45. A kém hírül hozza Kara szerelmét.
46. Stahrenberg eleményt (eleséget?) gyűjtet azalatt.
47. Kara szeretője elragadtatik, és újj Ostrom.
48. Az Éneklő Leány története.
49. Nagy ostrom, de a vár nem vétetik meg.
50. Kara tanácsot tart és elvégeztetik 29. Augus. a vég-ostromra, mint szerencse napja.
51. Készületek a napra.
52. Ibrahim elpártol.
53. Haramb megöletik.
54. Szépvizeky elpártol. Kara három nagy vezéri.
55. Kara vezérli a nagy napon, de nem győz.
56. Haza készül. Luczifer Basaképben dorgálja.
57. Luczifer pestist bocsát. 7 napig, a Török újra ostromol.
58. A vár utolsó veszedelemben.
59. Luczifer megveretik az angyaltól.
60. Ködöt támaszt és a nappal fél éjjellé változtatja.
61. Az ostromlók nem tehetnek (semmit). — Kara újra készül, serget számlál. (?) A várbeliek Ínsége. Rákléták.

¹ A számozási hibák a kézirat hibái.

62. Éjjel mért az angyal a Mindenható dörgésére . . .
63. A ködöt elosztatja. A nap leányi stb.
64. A Kahlenbergen Stahrenberg énekel, imádkozik.
65. Diadal délig. A nap megáll délen.
66. Délután viadal. Isteni tisztelet. Öröm. Az este késik (?).»

E tervezet elég töredékes és hézagos, töredékes és hézagos maga a munka is. Székely még 1827 októb. 10-én is azt írja Toldynak, hogy a *Vienniász* »jobbítást vár^t. A kézirat tele van törlésekkel és megjegyzésekkel, melyek néha ellenmondanak egymásnak. Már a költemény előtt olvassuk: *Jegyzések*: 1. a kihúzások is ide tartoznak, 2. a legvégső Ének nincs készen, mely Szobieszki és Kara harcát foglalja magában és Bécs felszabadulását s a Törökök megvertetését^t. Egyébként is sok a törlés és megjegyzés. így az I. ének végén: „50 stropha“, s ez ének csakugyan ötven versszakból áll, de tartalmát tekintve talán ez is csonka; a II. éneknek, melyben a keresztény sereg hősei felsoroltatnak, nagy része ki van törölve, közben egy üres lapon e megjegyzés: „A magyarokról. A magyarok említetnek mint neutralisták, kik ezen ostromot nem örömet nézték. Sokan közülök Bécszet védelmezték, mint *Pálfi*, *Eszterházi*, *Szerényt*, *Draskovics*, *Kény* stb. Ezek a várból tettek nevezetes kiütéseket, de nem az ostromló pogány mellett^t. A többi énekben is sok a törlés; a kitörült helyeknél a margón néha „más“ olvasható és sok az üres fél és egész lap. A XIV. ének egészen ki van törölve, végén e megjegyzéssel: „Ez kinyomtatott III. Hébében“. (L. fönt 23.1.) — A XVII. ének címénél olvasható (utóbb ki-dörzsölve): Ez elmarad.— *XVIII. ének nincsen*,— vagy itt is csak számozási hibával van dolgunk? mert XVI. ének megkettő van. — A XX. énekben kitörölt három versszak mellett e lapszéli megjegyzés: „Episodt egy ifjúról és leányról“; ugyanez énekben alább: „Beg Ulimán levágitik, a rabok meg-

szabadulnak Bercsényi által. — A XXIV. ének igen rövid, mégis ezzel fejezte be Székely Sándor az egész, huszonöt énekre tervezett eposzt, melynek tehát nemcsak utolsó éneke hiányzik, de utolsó előtti éneke is csupán hamarjában van kikerekítve és valahogy az egész mű befejezésévé átalakítva. Az elkészült műnek utolsó négy versszaka, jóval későbbi s elhányt Írással odavetve, így hangzik:

Elébe indúlt Musztafa, sergeit
 Bízattva s vívé a hegy alá hadát,
 Azomba szemben lépve jött már
 És leereszkede Szóbieszki

Lengyel hadával s öszvecsapott legott,
 Vívának, a harcز rettenetes vala,
 Dörgének a csők, a vas álgyük,
 És ropogott az aczél s világolt.

De Szóbieszki öszvetöré kemény
 Hadával a vért szomjúhozó pogányt,
 És űzte gyorsan a mezőken, —
 Kéve gyanánt omol a Törökség.

És megnyitá a vár zárt kapuit, s öröm
 Kiáltva ment bé a falakon s midőn
 Estvély derengett már körül bé,
 S mennyei dics koszorúzta liarczát.
Vége.

V.

A mondottakból, azt hiszem, világos, hogy a *Vien-niász* annyira befejezetlen, hogy nemcsak egész terjedelmében kiadni, de még alapos aesthetikai ítéletet mondani sem lehet róla. A kidolgozott énekek tetemes részletei kitörölve, a befejezés, csak hogy már valahára vége legyen, elhamarkodva, a lapszéli jegyzetek egészen más részlete-

két ígérve, — hogyan lehessen ily műről, mely sok helyütt csaknem olvashatatlan is, komolyan véleményt mondani? A legtisztább és, úgy látszik, legnagyobb gonddal írt vagy talán legtöbbször simított éneke¹ az egész műnek az első; álljon ez itt mutatványúl: ²

Viennász. I. Ének.

1. Jolánka nincs itt! alkonyat érkezik,
E mély vadonnak kebliben enmagam!
A szél üvölt, a barna fel leg
Menny dörög a hegyeken keresztül.
2. És itt Jep engem! Lelkem örömben ég.
Jolánka jártál itten? avagy talán
Hijába várlak. — Csendes ének!
Honnan emelkedel e ligetben?
3. Honnan jön e lágj^r hangozat? Estve tájt
Mely édes erdön hallani lantverőt!
íme egy Istenné, borostyán
Fonja fejét, szeme lángja habzik.
4. Arczája ambrát istenien lehel.
És teste vékony fénye nem emberi.
Kőboltja pálmás ajtajában
így veii húrjait énekelve:
5. Zengem Karát, a megveretett vezért,
Ki Bécsre büszkén ostromoló hadat
Hozott, de onnan szégyenülve
Tért haza s népei elveszének.

¹ Természetesen a *Hébe* 1824-iki évfolyamában (57—65. 1.) „Rege Becs ostroma idejében 1693“ czímmel megjelent XIV. ének mellett. L. fönt 23. 1.

² A versszakok számozása tőlem származik.

6. Sok fájdalomban szenvede Bécs, midőn
 A vad törökség kőfalait véré;
 Szilaj tatárság kóborolva
 Hamvak alá temeté mezőjit.
7. És fegyver, éhség s istenek ostora,
 A döglialál elvitte vitézeit.
 S midőn közéi járt végveszélyhez,
 Jött szabadítani Szóbieszky.
8. Ernszt Stahrenberg volt és Lotliaringia
 Herczegje, két hős, a haza biztosí,
 S nagy Szóbieszky, a keresztény
 Népnék erős fala, védelemje. —
9. A vérre vágyó Gög megaláztatik,
 Az elnyomott nép újra szabad lészen.
 Isten kezében függ szerencsénk,
 Hasztalanúl perel a kevélység. —
10. A nap lement volt, estve ereszkedett,
 Setét köd ingott Ausztria s Bécs felett.
 Egyszerre lángok támadának,
 Tűzözön ömledezett határin.
11. Szítva az égés, győzte az éjczakát.
 Magyar hazától fogva fel éjszakon,
 A nagy hideg hegy bérczetetőig
 Nyugoton és délén égé minden.
12. A füst gomolygott s égre emelkedék
 És messzenyúló oszlopokon feküdt;
 Szomszéd faluktól távulakra
 Terjedezett s fel-ala merengélt.
13. És a tüzekben emberek égtének,
 A régi honnyok lángban enyésztenek,
 És elraboltattak lakói.
 Szirtüregek fedezék az elszórt

14. Föld népit. A szép kertek elasztanak.
Asztag, kalangyák lángzanak a mezőn,
És puszta lett egy díszes ország.
Emberölő török és tatárság!
15. Félhold karéban villoga Ottakring,
Schönbrunn s Hitzingnek halmaitól fel
Nuszdorf teréig — Bécs ligetji
Telve zuhogtanak orv ebektől.
16. És a tatárság rabi a körül s tüzelt.
Így fényle a bús éjczaka. — A Vezér
Bécsnek terén egy halmon állva
Néze le a pokol éjjelében
17. A vár felé és látta sugár között
És édesen tűnt tornyaiból nehéz
Hangon parancsát osztogatni
A rabiába vetett lakóknak,
18. Mint barna Sárkány, mely veres üstökös
Csillagra fék vén, lombja lefoly s szikráz
Gyékliomlokát fennyen előre
Tartva lenéz mezeinkre s vést szór
19. Így álla s kényén álmodozott szeme.
Egy német ifjat fogtanak a tatár
Orvok körül s rút szidalomban
Lánczai közt vezeték Karához.
20. Szép volt az ifjú, barna szemöldöke
Mosolygva ült a görbe taréj alatt,
Vékony piros vér festi ajkát,
Fegyvere csó, buzogány övében.
21. Szála merő test, fedte vas öltözet.
Látá az ifjat Musztafa, a vezér,
S büszkén szavát kezdette: «Német,
Kaur fíja, hittagadó pogány eb!

22. Hallotta honnyod Musztafa hős nevét
És látta-é sok fegyveresim sorát?
Talán vezérid tört ragadván
Elszaladand Kara szégyenülve!»
23. Így szólva lépdelt, és felel a fogoly:
Hallotta honnyom híredet, ó vezért
Jöttél, ezer szárnyán repült az
Ijedelem; s szomorán jövendőit‘
24. A lelkevesztett népre robajt hozta.
Mint verhenyős váz a temetők alatt
Egymásra fűzven sárga, nedves
Csontjait a falun éjjelenként
25. Fel és le járdái; félre fut a lakó,
Az utas eltér, zárba ütődik az
Erőtlen ajtó: így röpiült az
Városokon, falukon keresztüli
26. A nép futott, a nép fele elinene,
Sűrű tolongás lepte az utakat,
Az hidakon jaj gás, sivások,
Nagy szekerek s paripák özönje
27. Minden felé. — Sok földre tápod taték,
Sok tengely és rúd által ölettetett,
Más vízbe hullott; a Dunának
Habjai vérbuborékban úsztak.
28. Keskeny kapukban dúlakodott s rohant
Egyszerre minden. — Láttam anyákat itt
Kisedjeikkel félelemben
Tartni kezét szomorú atyáknak.
29. Az hallgató férj most szeretettjinek
Nyujtá kezét, majd kardjainak kemény
Marokjait rendben próbálván
Gondjai közt mene a falakra.

30. Hallam az aggott vént is, imádkozott,
 Esdekle buzgó gyermekinek, nevét
 Őrizni nagy tettű Élőknek
 S védeni a haza régi fényét.
31. Megáldva osztán visszavévé koros
 Léptét küszöbjén és unokái közt,
 Kik kis fiák térdét ölelték,
 Régi idők szavait regéié.
32. A hű vezérek gyorsan ügettenek
 Utczák során jó ménjeiken, nehéz
 Hangon kiáltának fel- és le,
 Intve parancsokat osztogattak.
33. Polgárokat nem kelle fenyítetni,
 Vállalva tárták rendjeiket; kezét,
 Kincset hozának jó hazájok
 Védire a tehető vezérnek.
34. Érzem, miként fáj a szomorán hagyott
 Vezérnek a seb, melyet elútagzó
 Császárhoz sértett, és mi szívvel
 Álla fel a riadott lakókhoz,
35. Biztatni mindent: Gyermekem és atyám
 Szóllíta s intett s kére reményleni
 És Istenét híván segédül,
 Szíve derék kebelébe lángolt.
36. Oh Stahrenberg, mint Zeus jegenyéje az
 Isten jelen nem létiben, a líget
 Szent háza mellett őrizetjén,
 Perlekedett rohanó szelekkel,
37. Olyan valál!» Szól Musztafa: «Fájlalom
 Császárod, ifjú! megveti a kegyet
 És nem jön önként kérni lánczot
 A kegyelem szerető Karától. —

38. Örvendek a vár őrjinek, — ő derék!
 Csekély vezérrel Musztafa nem perel.
 Pompája fénj^Tesb fegyverének.
 Hogy ha erős rab-urak kísérik
39. Lánczokban a szép győzedelem lovát
 Istambul útján, s nagy Padisám mosolyg.»
 így szólva, intett a tatárnak
 Főznie a rabot a rabokhoz.
40. «És Mirza rab lesz? Musztafa!» Szóllal az
 Ifjú, taréját elveti és repül,
 És csókot adván a vezérnek
 Keblire dül. Kara elmosolyodék.
41. És Mirza volt a lányka, Karának egy
 Szép hölgye. Nem rég a teres Ausztria
 Szélén Haimburgnál vadászván
 Mirza reménytelen a ligetben
42. Eltűne, titkon Bécsbe ragadtaték.
 Hallá vezérét jönni s elillana
 Onnan, Tatár szíjjára önként
 Hagyta magát s nevetett, midőn sírt.
43. «Schönbrunnak őrző szüze, akárki vagy!
 Nyelved hevítő, lelkem örömbe jött.»
 Szóllék, — mosolygó arcza fénylett
 Rám, idegen haza gyermekére.
44. És újra zengé lantja az éneket,
 Én egy borostyán ágyra leszunnyadék.
 Ki állja elrablott, szülöttjén
 Bánatosan zokogó anyának.
45. S a lantverőnek tűzbehozó szavát!
 Az éjjel eltölt. Hajnal elérkeze.
 Felszerkenék — egy szirtüregnek
 Boltja alatt egyedül magamra.

46. Látott keletről engemet a piros
Hajnal, borostyán fonta be homlokom,
Lant volt kezemben s egy varázsbot;
Terjedező örömekben égtem,
47. És érzetimnek szent heve ellepett.
Zengettem a nagy bajnokok énekét
És vágytam, itt várok vivőjít,
Ott fedező sereget vezetvén,
48. Isten- s hazáért vívni ősök falán
Vagy nagy vitézek tetteit önteni
Idegbe s zúgó folyamoknál
A lemenő napon énekelni.
49. Most tűzbe mentem, mennydörögő szavam
Villámla mintegy ütközet istene.
És tűzbe vittem hallgatómat:
Rettege és riadozva jajgatt.
50. Oh istenasszony, tóled ezen dagály,
E titkos ág, mely homlokomon lebeg!
Te hagyta e lantot sajátul
Rám, idegen haza gyermekére.

Ezzel az első ének be van fejezve. A második ének
következő három versszakkal kezdődik:

1. Ölelte keblén Musztafa a leányt,
Ott folytató az lengedező szavát
És voltaképen monda mindent,
A miket ő kitudott, kihallott.
2. «Jól tudja eként Bécs Kara hős nevét!
Vannak különben hősei, ó Vezér!
Láttam mosolygó hajnalokra
Menydörögő komor éjczakákat.»

3. «Használt hadakban gyenge leányka is.
Gróf Stahrenberg, a várnagy, erős, eszes
És sok füzekben jártas és van
Érdeme várfedezést vezetni.

Ezzel indul meg az enumeratio és itt kezdődnek azután a lapokra menő törlések, melyek az eposz olvasását és megértését annyira megnehezítik.

Y.

Egészen másképp vagyunk Székely Sándornak második reánk maradt eposzával. Ez megjelent a *Hébe. Zsebhönyv MDCCCXXIII Kiadta Igaz Sámuel Pesten Müller Józsefnél*, 123—151. lapján e cízzel: *A Székelyek Erdélyben*. Hősi költemény. Aláírva: *Aranyos-Rákosi Székely Sándor*.¹ A szerző Tordáról 1828 január 12-én. Toldy Ferenczhez intézett első levelében (1. alább) pontosan felsorolja e nyomtatványnak tetemes és részben értelemzavaró sajtóhibáit, melyeket e kiadásban természetesen, a szerző utasítása szerint, kijavítottam.

Lássuk mindenek előtt a három² rövid énekből álló kis eposz cselekvényét, illetőleg tartalmát, lehetőleg a költőnek saját szavaival.

¹ E kis eposzról két figyelemre méltó dolgozat jelent meg a *„Keresztény Magvető”* ez. jeles folyóiratban: Kanyaró Ferencz, *Aranyos-Rákost Székely Sándor és Vörösmarty* (XXIII. 1888. 177—188. 1.) és Péterfi Lajos, *Aranyos-Rákosi Székely Sándornak „A Székelyek Erdélyben” ez. eposza* (XXIV. 1889. 213—229. 1.). A költeményt magát az „Aranyosvidék” költségén ezer példányban kiadta Borbély György, Torda, 1895 január 1., 35 l.

² Sokfelé tévesen négy énekesnek mondják, így már Toldy Ferencz, *Handbuch der ungarischen Poesie*, (Pesth und Wien, 1828), I., LXXX. lap („Ein episches Gedicht in vier Gesängen”) és legújabban a *„Képes Irodalomtörténet”* is, II. köt 361. 1.

I. A költő fegyvereket és nagyított hősöket készül zengeni, kik a ‚Honnyos‘ Nemzet‘ (t. i. a bűnök) kétfelé szakadása után legelőbb fundáltak Erdély halmain országot. Szikambria terén elhullt a scythák legnagyobb része, elhullt Aladár, Atilla² fia is. Csak hétezeren maradtak e nagy harcz után Irnakkal, Atillának Krékától származott fiával; a többiek Khábával, a nagy hűn király harmadik fiával, visszatértek az ősök földjére, míg Írnak ‚nyugaton letelepedni vágya‘. Ezután kéri a költő a múzsát, hogy mondja el, mi okból és hogyan in dúltak őseink az új hazába és hogyan nyerték el a tündérszág Oltvizi kertjéből az arany almát, melytől a szabad honnyok (húnok) birodalma függött.

Az ütközet után eleink, hölgyekkel, magzattal, erőtelen ős öregekkel, ott nyugvának, hol a Maros a Tiszába ömlik. A hontalan, csekély számú népség esedezve kért hazát vezéreitől, kik tanácsra összeülnek. Űzön szerint vagy vissza kell térniök ősi hazájukba ‚vagy itt földet víván⁴ békében maradni, mert különben teljesen megsemmisülnek. Káinok a visszatérést ajánlja és a ‚zuhogó sereg⁴ örömmel fogadja nézetét; de írnek indokolatlannak tartja, hogy e szép földről eleik sovány bérceire, jég és fergetegek honába⁴ visszatérjenek. Szerinte itt kell új hazát keresniök. A nép elfogadja véleményét, de Zágon

¹ Honnyos = Hunnus. V. ö. Huszti András, *Ó és Ujj Dácia*, Béts, 1791. 75. 1.: ‚Némelly emberek ezt a Hun és Chun nevezetet ama két magyar szótól *Honn* vagy *Honnya* akarják lehozni‘.

² A költő, a székelység és a régi magyarság szokását követve, mindig így írja a nagy hűn király nevét.

³ A hagyományban rendszerint háromezerről van szó. a mit már Benkő József, *Imago Nationis Siculicae*, Cibinii, 1791. 33. 1. is kívéséi, és az összes családtagok beszámításával legott 15 ezerre magyaráz.

Haddúr főpapja, előbb áldozatot kíván rakni, mit írnak helyesél, a ki e czélra nyomban össze is hívja népeit. A főpap most lovat áldoz és ,könyörögve borul Haddúr képének elébe': ,Vigy békében boldog hon földire lakni!' E szavakra a seregek fölött az égen tűzgömb tűnik föl, mely keletre tartva végre megáll és mennydörgő hanggal elpattan, mire tüze elhúny. Zágon kijelenti a népnek, hogy a fényes tünemény Haddúrtól küldött jei volt, mely útjuk irányát mutatja. írnak most megfúvatja a kürtöt, és az özön nép útnak indul. Vezérei: Uzon, Kálnok, Kézd, Ipor, Bárdocz (Bardocz?), Bágyon (a nép legbölcsebb férfija, de szavatlan), Varjgyas, Gyula, Béli, Orband, Daczó, Cserey és Kászón, kiket a költő nagyon röviden, egy-két vonással jellemez.¹ A scytha sereg, csendben lépdelve keletre, haladt a Maros örvényes partjánál. így ment hajdan Spárta vitéz faja hőse után Thermopyléhez, mikor Ázsia döllyfős Xerxesze országát roppant sereggel elöntö. A húnok írnak vezetése alatt érik Dácia földjét, azon az ösvényen, melyet a hajdani népek ,Vaskapúnak' neveztek (Hunyadmegyében). Itt általkelnek a folyón és ,erőt nyugtatni javallák'.

II. Három nap nyugvék a völgyben a tábor. Ekkor írnak fővezető, több vezérrel és ötven gyorskarú ifjúval, vadászni mennek; őzeket és vadkant űznek a sűrű erdőben, éjféli homályban, mikor ,bikkék zöld ágain át' tündöklött ,az ezüst hold'. De Haddúrnak ,egyéb gond forga eszében'. Elhagyva Kaukasz bérczét, ,úsza az égben', és

¹ Neveiket a költő részben a hagyományból vette, részben (úgy látszik, székely helynevek alapján) maga alkotta. Szerepük nincs és az eposz csekély terjedelméhez és egyszerű cselekvényéhez képest mindenesetre sokan — tizenhárom — vannak. A költő szándéka szerint valószínűen a székely székeket vannak hivatva képviselni.

pásztornak öltözve lejön a földre. A Vaskapu vidéken tüzet rak egy pásztor kunyhóban és vad őzet készül sütni E kunyhó felé kanyarúla az ösvény, „mellyen az Ej szakiak lovakat sarkalva jövének”. Az isten most fergeteget és nagy zivatart támaszt, mely a hősokeket a kunyhóba szorítja, hová Haddúr maga is meghívja őket: „vadakat forgatva regéljünk”. A vitézek körülülök a tüzet és a pásztor kérde, hogy „melly ország magzatji?” írnek röviden megmondja, hogy ők „Ejszaki honny magzatji”, kiknek „eldödi” nyugotra jöttek lakozni, ők pedig „lakföldet vívni keletre isteni végzésként” indultak; „hogya talán ez a rendelt ország, itten letelepleni vágyunk”. A pásztor feleli, hogy ez a föld Dácia, hol régen száll már a hír, hogy „hideg éjszak férjfiakat küldend halmainkat bírni sajátúl”. Erre Haddúr megismerteti velök a szép és mindenben dús-gazdag Erdélyt, melyet előbb dák népek és géta fajok, majd gepidák és rómaiak bírtak. Traján megvette a „régii Dierna kőfalait,¹ túl a Sztrigy mellett Zarmigethúzátt, nagy Deczebal várát, dákok fejedelmei székét”. Később jöttek a Göthösök, végre Honnyosok érkeztek és „egyetlen Atilla járom alá készítette az ostorozott napnyugotot”. De ő elhalt és székében most honnyi király ül. De van „napköltire innen” egy szép ország, melyet rabló nemzetek árja ritkán szállt meg; ezt az Olt melletti „tündérgertet” javasolja, hogy foglalják el. Régi rege fűződik e tájhoz. Iszter folyamnak volt egy szűz vízi leánya, Lisszilián, kit vizek isteni sokszor kértek meg, de a szűz visszautasította őket, mert csak a vadászatban lelte kedvét. Ekkor Úrpán, dák népek buja istene, elrabolja a leányt, »titkon meg-

¹ Székely Sándor e városhoz *Dierniász* ez. két énekes „hősi költeményében”⁴ 1820-ban (*Hébe*, 1825) egészen más, de a székely eposz főcselek vényéhez nagyon hasonló történetet kapcsolt. L. fönt 29. 1.

rontja szemérmét‘ és egy erdei sziklaüregbe zárja. Végre, a leány saját könyörgésére, kútfővé változtatja Lissziliánt, a ki rögtön nyugotra és keletre egy-egy folyamot önte, így akarva atyját hollétéről értesíteni. Mikor Úrpán ezt észreveszi, megállítja a vizek menését, a ‚szomszéd sziklák bércz ormait ellenek ontva‘. De más vizek is segítettek a leányt, úgy hogy árjai tengerré váltak, átzúgták a nagy havasok tetőit és eljutottak Iszterhez, ‚Euxínnek korosabb főhelytartójához‘, a ki, több Λ -izek ör uraitól ségélyezve, harczot kezdett Úrpán Istennel és kiszabadította leányát, Úrpánt pedig éles sziklához verve megölték. Erre a szírieket elbontván, ‚a tengert menni bocsáták‘, a két hű folyamot pedig Iszter gondja alá vette és vizekkel nevelte. ‚Ettől fogva neves két folyamok a Maros és Olt.‘ Ez utóbbi mellett van a tündérkert, melynek birtoka a kertben levő arany alma birtokához van kötve. Nem könnyű azt elnyerni, mert érez a kert és lángos oroszlány állja nagy ajtóit. Sok küzde, sok elhalt: de vitézséggel ezélt érhetnek. Ez elbeszélés után Haddúr telkeiket fentebb tüzzel melegítve felihlé‘, úgy hogy tüstént útnak akarnak indulni a tündérkertbe. De a pásztor kérésére az éjt ott töltik a kunyhóban; isszák ‚Dácia nedvét‘, »vada-
kat szeldelve regélnek víg örömeiben és sok hangon dalokat zengének tűz melegénél⁴. Künn zúg a dörgő ferge-
teg árja, a hősök pedig ‚görbe karéba ledőlve‘ elszunnyad-
nak. Keggel visszatérnek a Vaskapunál maradt néphez.

III. A hősök útnak indulnak: három nap folyton mentek és negyedére a Sztrígy partja terében tábor nyugtattak. Aztán folytatják útjokat; a szürke Küküllő mellett elhaladva nevet adnak¹ ‚a két testvér víznek‘, mire Homorod ‚iszapló kisedd folyama‘ mellett újra pihennek és

¹ Székely ‚kékellő‘ és ‚kikelő‘ értelmében veszi a nevet.

kémekeket küldenek ki, a kik „nézek, hova kellene tartani”. Itt hal meg Kréka, Atillának hű özvegye, írnak hős édes anyja, kit három napi sírűnnep után erdőben temetnek, melyet nevérol neveznek el. „Tart ma is a név” (t. i. Rika). Innen az Olt vizéhez érkeznek és lemennek Barcza¹ terén Sárkány hegye innen; túl a Czenk-bércz kékelte. De innen öt napig nem távozhattak. Tartóztatta őket a rohanó szél, mely Nemerétől vette nevét, egy »szélvész és ferge-teget támasztó rossz éj szaki rémtől. Végre hatodik nap egy terjedt síkra érkeznek, hol az Ügy az Oltba ömlik. Itt volt egy sziget, istenek lakóhelye, melyet, miután a kormány más Istenfajra leszálla, félisten maradék bírt; hogy ez is kiveszett, most egy „vég vér-lány” birtokában van. A „férj télén és szűz” Alirán, egy régi hírszóban bízva, várja az „új éjszaki hőst” és azért visszautasította „a hajdani dák vezetők végső vérségét”, Kaimbárt, Argidáva erős fejedelmét. Kényszerűségből mégis kijelenti, hogy négy hónap múlva nejjévé leszen. A bús szűz, a ki már „kétlette az isteni végzést”, egy alkalommal estvéli homályban sétál a folyam mezején, midőn négy hős lovagolt feléje. Alirán »ismeretlen lángot sejt égni ereiben” és kérdi a leventéket, honnan valók és miért jöttek erre? írnak, kit legott szintén titkon lepott el a láng, tudatja vele, hogy »éjszak népe vagyunk éshonnyot szerzeni jöttünk”. A szűz ez éjjelre meghívja és tündér lakába vezet a hősoket. Itt írnek elmeséli népe történetét, mi közben Alirán hő szerelemre fakad a vitéz iránt. Éjjel sincs nyugta és »heves lángokban küzdve vezérli Irnakot árnyékos fák közt”, a hold világában. Végre megváltja szerelmét és írnek hosszabb habozás után elhatározza, hogy nem indul tovább. Mind erről Kaimbár is értesül, a ki írnek ellen harcra

¹ A Barczaság, Brassó vidéke.

készül. A párduczos hős e hírre két követet küld a dák népek urához és üzeni: ne álljon útjokba, mert ők nem rabolnak és nem pusztítanak, hanem „isteni végzésből honnyszerezni ős földjein által mennek”. Kaimbár visszazzeni: „honnysok, ebfajták, országtalan emberek, orvosok számára nincs országában egy talpatat is telepedni, de temetni elég van”. Ez üzenetet, mely a honnys hóst haragra gyúlasztja, iszonyú csata követi, mely alkonyatig tart és a dák népnek teljes leverésével végződik. Kaimbárt magát levágja írának, mire a győztesek fényes ünnepet ülnék; »osztogatják az idős bort és járnak honnyosi táncot”. Most Haddúr rendeletéből újból tűzgömb (milyen vándorútjuk előtt irányt adott nekik) lángzik a levegőben, mely egy ideig állva marad és aztán elpattan. Zágon megfejtí a tüneményt: „Haddúr kedve, hogy itt honnyot választva maradjunk”. A nép „hitt a főpapi szónak”, írának pedig frigyét köt Aliránnal és elfoglalja a gazdag országot. Most „felfejté, mit tett a lángos oroszslány, a tündérkertnek vad bajnoka, és az arany fa”. Végül székekre felosztja seregét és »székelyeknek nevezé a székbeli Honnyost”.

Szándékosan meséltem el ily terjedelmesen az eposz tartalmát, hogy cselekvényének egyszerűsége, mondhatni soványsága annál szembeszökőbb legyen. Mert vajon mi történik e „hősi költeményben”? írának útnak indul népével, hogy új hazát keressen. Haddúr kelet felé utasítja és még pontosabban fölszólítja őket, hogy az „Aranykert” vidéken telepedjenek le, melyet Alirán királyleány bír. Ennek kezére és országára vágyik Kaimbár dák fejedelem, de írának levágja a versenytársat, nőül veszi a szép ország örökösét és letelepszik népével a székely földön. Valóban, egyszerűbb mese alig képzelhető, és az epikai szerkezet és stíl eszközeinek lehető érvényesülése nélkül bajos is

lett volna e történetből bár szerény terjedelmű ‚hősi költemény‘ is. De Székely Sándornak sok tekintetben ügyes és több helyütt költői hangulatú földolgozásában is túlságosan szerény marad az epikai anyag. Isten rendeletéből indul útnak a hős, — de ellenfele csupán az eposz legutolsó szakában akad és még ez sem tűnik föl soha veszedelmesnek. Sem népe nem ellenzi a hosszas vándorlást, sem ellenséges isteni hatalom nem állja útját. Az ‚arany alma‘ és a ‚lángos oroszlány‘ egy ideig daemoni hatalmat sejtetnek, melyekkel a hős majd megvívni kényszerül; de végül kiderül, hogy itt csak metaphorákkal van dolgunk, mert az arany alma nem egyéb, mint szép Alirán, a lángos oroszlány pedig a bős Kaimbár, kiknek megnyerése vagy legyőzése isteni segítség nélkül sem csodadolog. Csupán metaphora a Nemere is, melyet a költő épen csak említ, hogy a kivándorlók útjában támadt zivatarnak és szélvésznek rettenetes voltát egy kis rnvthikus háttérrel jobban kiemelje. Harczzról itt sincs szó: midőn a szélvész kitombolta magát, eláll, és a húnok folytatják útjokat. Még Haddúr közreműködése sem teszi a cselekvényt elevebbé vagy gazdagabbá; világos utasítása csak czéltalan barangolás alól menti föl kedvelt híveit, a kik az ő pártolása mellett egyenesen és a biztos siker megnyugtató tudatában indulnak útnak. Egyebütt is kerüli a költő az ellentétes viszonyok vagy elemek érvényesülését. Az I. énekben Uzon békében akar maradni az elfoglalt területen, Káinok pedig visszatérni az ősi hazába, és mindkettejük véleménye tetszésre talál a hónoknál: de a mint írnak más javaslattal áll elő, szó sincs többé az eltérő véleményüekről, és az egész nép örömmel követi Attila fiát, a fővezért.

E megjegyzések természetesen nem akarnak eleve a kis eposz cselekvényének vagy szerkezetének hibáztatása

lenni; csak a tényállást kívánják kellő világításba helyezni. Szerény cselekvény, kevés szereplő, egyszerű jellemzés, az epikai gépezetnek csupán néhány, majdnem félénken alkalmazott eleme, — ezek a Székely hősi költeményének első pillanatra fölismerhető jellemző vonásai. Ha Vörösmarty legkisebb eposzával vetjük is egybe a Székely alkotását, a későbbi költő mindenben jóval gazdagabbnak, változatosabbnak, termékenyebbnek tűnik föl. De az erdélyi úttörő költő bélyege rajta van Vörösmarty legnagyobb alkotásán is, nemcsak a földolgozott anyag megválasztásában és a hagyomány nemzeti fölfogásában, hanem az epikai nyelv jellegében és a verselésnek rhythmikus hullámzásában is.¹ Van újabb íróinknál egy-két jó megjegyzés² Székely és Vörösmarty viszonyáról, de épen csak megjegyzés. A mi e viszony igazi jelentőségének fölismerését és méltánylását illeti, a kezdet legkezdetén vagyunk. Még nincs tanulmányunk, mely Vörösmarty nyelvét és verselését pontosan összevetné a Székelyével és tudományosan megokolt feleletet adna e kérdésre: mit köszön Vörösmarty nyelv, stíl és verselés tekintetében Székelynek? Hogy sokkal tartozik neki, azt egy-egy oldal elolvasása is kétségtelenné teszi; csakhogy az ily általános természetű, csupán az olvasmány közvetlen hatására alapított »belátás' nem sokat nyom a latban. Ily tanulmányokra Vörösmarty érdekében is sürgős szükségünk van; mert a részletekbe hatoló kutatás kétségtelenné fogja tenni, hogy a

¹ Ezzel természetesen távol sem akarom állítani, hogy Vörösmarty nyelvére és verselésére csupán Székely volt hatással. Tekintetbe jönnek itt más régibb írók is, különösen Baróti Szabó Dávid érdemel e szempontból figyelmet.

² Első sorban: Gyulai Pál, *Vörösmarty életrajza*, 3. kiad. Budapest, 1890. 63—67. 1. és Kanyaró Ferencznek fönt a 47. 1. említett értekezése.

„Zalán futása” el nem képzelhető ugyan a kis székely eposz nélkül, — és ebben van a Székely művének kimagasló irodalomtörténeti jelentősége, — de ki fogja deríteni azt is, hogy Vörösmarty mily bámulatos erővel és geniálitással fejlesztette a keletről vett tárgyi és alaki hatásokat.

Székely — hogy erre csak általánosságban utaljak — mondái hagyományaink egyik legrégebb és legismertebb epizódját vette költeménye főtárgyául. Hogy a hún birodalom fölbomlása után a pártokra szakadt népnek egy része keletre indult és Erdély bércei közt keresett és talált új hazát; hogy ez az új haza a székely föld és hogy az itt letelepedett húnok utódjai megvannak a mai székelyekben, — e hagyomány már legrégebb krónikáinkban is megvan. A „Budai krónika” szerint az utolsó véres harc (praelium Crumhelt, Kriemhilt csatája) után életben maradt húnok, összesen csak három ezeren, Chigle¹ mezején vonták meg meg magukat és (Kézai szerint) zatuloknak (zaculoknak?) vagy (a „Budai krónika” szerint) székelyeknek („siculi”) nevezték magukat. Ugyanezen források arról is értesítenek, hogy a húnoknak e maradványai, mikor hírét vették, hogy a magyarok Árpád vezérlete alatt bejönnek az országba, elébök mentek és segítségükre voltak a honfoglalás harcaiban. Hogy ez a monda még (vagy már?) a XIV. század táján köztudatként élt a székelyek közt, — tehát oly időben, mikor az irodalom (a régi krónikák) befolyásáról alig beszélhetni, — bizonyítja Oláh Miklós érsek, kinek teljesen elfogulatlan tanúságát egyáltalában nem szabad kicsinyel-

¹ E „Czige” (Kanyaró Ferencz véleménye szerint) mintha „füzest” jelentene. V. ö. Czigolya-, csigolya-füz (salix purpurea). Ma is így mondják: menjünk a csigába, t. i. a füzesbe.

nünk.¹ És a székelyek a mai napig ragaszkodnak e történeti mondához és nem igen hajlandók az újabb kutatás előtt meghajolni, mely e hagyomány történeti hitelességét el nem fogadja. A monda ennek következtében, mint a nép széles rétegeiben századok óta élő hagyomány, igen alkalmasvolta költői földolgozásra, annál alkalmasabb, mert szűkszavúságánál fogva semmi tekintetben sem feszélyezte a költő képzeletét, mindenesetre sokkal kisebb mértékben, mint a magyarok honfoglalása, melyet Vörösmarty legnagyobb epikai művének tárgyául vett. Persze, Székely azért épen nem erőltette meg képzeletét és nem igen volt rajta, hogy a hagyomány sovány adatait kerekébb, gazdagabb, szövevényesebb cselekvénynyé átalakítsa.

Inkább epizodikus elemekkel kívánta a főcselekvényt vonzóbbá, érdekfeszítőbbé tenni, még pedig négy ily mellékes mondái vagy regei vonás beleszövésével. Egyik Attila özvegyének, Kréka királynénak halála. Krékát mint a nagy bűn király nejét hazai krónikáink nem ismerik, pedig kétségtelen, hogy történeti alak, hisz Priskos, a legmegbízhatóbb tanú, nevezi meg (Kréka vagy Kerka vagy Khékan alakban) és a német mondákban és költeményekben szereplő Helche vagy Herche³ bizonyára azonos vele.² Hogy a „Rika erdeje” névnek (Udvarhelymegyében)

¹ V. ö. Petz Gedeon, *A magyar húnmonda*, Budapest, 1885. 79. l.

² Hazai krónikáinkban Attilának három neje fordul elő: Honoria, Csaba anyja; Kriemhilt, Aladár anyja; és Mikolt, a ki a királyt túléli. (Ez utóbbi Jordanesnél Ildikó, a mi kétségtelenül a. m. Kriemhilt.)

³ A következő alakokban is: Herke, Herriche, Hariche, Herkia, Erka — melyek nagyon valószínűvé teszik, hogy e név azonos a görög Kreka vagy Kerka névvel. A X. századi latin *Waltharius-eposzban* Attila neje Ospirin.

az Attila özvegyéhez semmi köze,¹ ezzel nem tartozik a költő törődni; de annál föltűnőbb, hogy Székely (persze mint mással is) e nagy eseményvel — a hatalmas hún király özvegyének és a fővezér édes anyjának halálával — nehány sorban végez és a cselekvénnyel magával belső kapcsolatba nem hozta e hálás eseményt, sőt még terjedelmesebb leírásra, pl. hún temetkezési szokások és szertartások rajzáia, sem aknázza ki.

Még csekélyebb szerep jut Nemere ‚rossz északi rémnek‘, — jobban mondva egyáltalában nem jut szerepe, mert ‚a rohanó szél‘, mely a vándorokat föltartóztatja, Nemerétől, a ‚szélvészt és fergeteget támasztó‘ rossz ‚északi rémtől‘ vette ugyan nevét, tehát a kedvezőtlen, ellenséges szélvész *neve* Nemere, — de Nemere mint cselekvő személy egyáltalában nem szerepel. Azért nem osztozhatom Gyulai Pál véleményében,² hogy ez eposzban Haddúr ellen ‚egy rossz szellem ármánykodik, a szélvész-támasztó Nemere, kit a székely hagyomány máig is emleget‘. Ez utóbbi helyes, de hol van Nemere ármánya? hol

¹ ‚A Bikában, e három négyszögmérföldnyi erdőségben, az országút mellett, a Brassó felőli hegyaljban, patak partján, a víz és patak között, a nép egy pár ölnyi szék s és magas kődarabot inem a földből kinőtt nyers sziklát?) mutat, s azt mondja, oda van temetve az Ethele neje. Búváraink (?) ide Ethelének Réka (?) nevű nejét temettetik, ki itten halt el. S ez erdőség Rika nevét is Rékáról származtatják.‘ Kóváry László, *Erdély régiségei*. Pest, 1852, 63. 1. (Kóváry könyveiben sok az érdekes anyag, de, sajnos, rendszerint a megfelelő forrás megjelölése nélkül.) És már előbb Benkő József, *Imago inclytae in Transsylvania nationis Siculicae, Cibinii*, 1791, 24. 1.: ‚Attila post obitum conjugis Recae (quam, in transmigratione ex Valachia mortuam in silva prolixa terrae Siculicae, cui a Reca seu Réka nómén Rika adhaeserit, sepelivisse traditur) etc.

² *Vörösmarty életrajza*, 65. 1.

van Nemere maga? A Nemere nevű szélvész alkalmatlan-kodik írnak népének, de néhány nap múlva, minden további indokolás vagy cselekvény nélkül, eláll és a hunok folytatják útjokat. Mily könnyű lett volna a költőnek Nemerét fölléptetnie, talán mint Kaimbár pártfogóját, a ki lehetetlenné akarja tenni a hunoknak, hogy útjokat folytassák. Ezek azután segélyért Haddúrhoz folyamodhattak volna és a nagy isten elűzhette a gonosz daemont, a ki utóbb még Kaimbár végső szereplésénél is szerepelhetett volna. De mind ennek semmi nyoma. Nemere a Székely eposzában csak név, jelentéktelen és a cselekvény lefolyására semmiképp befolyást nem gyakorló név, olyanforma egyszerű és ártatlan metaphora, mint mikor a korabeli lyrikus Zephyrus lehelletéről énekel. Amott a fergeteg tombol, emitt a tavaszi szellő susog, — gyöngé megszemélyesítés mind a kettő, és Székely voltaképp még e meg személyesítést sem vette igénybe, meid megelégszik a Nemere pusztá nevével.¹

¹ Nemeréről Kőváry László, *Erdély földé ritkaságai* Kolozsvárt, 1853. 38. 1. a következőkben tájékoztat: „Nemere egyik csúcsa a keleti hegyvonalnak. Háromszék felső felében, Esztelnek fölött emelte föl fejét. Magassága 5172 láb a tenger fölött. E hegy neve Erdélyben olyszerű érzést költ fel a kebelben, mint Olasz-honban egy bandita főnöké. Nem ő szerezte e hírnevet; van neki egy szele, melyre borzadás nélkül alig gondolhatni. Ezen szél e hegyről, melyen át Moldovából beront, Nemere szelének nevezetik. Berontván, délnyugati irányban rohan le Háromszéken Brassó felé; rakott szekereket felborít, fákat csavar ki tövestől épületeket bont el; s ha télben jelenik meg, állatot hófuvatagok sírjába temet. Úralkodása ideje inkább a tavaszi éjnap egyen. S hogy dühe elől a lakosok rejtőzzenek, Háromszék rendesen úgy épít, hogy ajtó, ablak lehetőleg legkevesebb legyen a Nemere felé. S azon évben, melynek tavaszán uralkodik, sok gabonát, de kevés gyümölcsöt várnak”. — Mit jelent a „Nemere” név? Való-

Népregei jellegűek a Lisszilián és Alirán történetei, melyek közül amaz mint Haddúr elbeszélése van, Vergilius mintájára, elég külsőleg beékelve az eposz szerkezetébe, míg emez magának a cselekvénynek egyik lényeges mozzanata. Ez elbeszélések forrásáról nincsen tudomásom és hosszas utánjárásom legfeljebb egy-két adatra¹ vezetett, melyek azonban magából a Székely eposzából is származhatnak, de egyébként a rege-költészet nagy kincsesházából valók és mint ilyenek, forrásra² bajosan vezethetők vissza. Nem is tartom valószínűtlennek, hogy Székely ezt a két mesét, népregei motívumok vagy egyéb népies szóhagyományok fölhasználásával, maga alkotta. Ez az alkotás, főleg a Lisszilián történetét illetően, nem mondható nagyon sikerültnek. A leányt egy ellenséges daemon elragadja, erőszakot követ el rajta s aztán elzárja, mert fél Lisszilián atyjának bosszújától. A szerencsétlen leány tudtára kívánja adni atyjának szomorú sorsát és ráveszi elcsábítóját, hogy ez őt „kútfővé” átváltoztassa. Ez megtörténik és a leány most két vizet bocsát ki, melyek atyját hol- és hogylétéről értesítsék és tényleg, a csábítónak hatalmas mesterkedései ellenére is, csakugyan értesítik az öreg Isztert. E motívumok a néprege körében elég ismeretesek, vagy ilyen vagy többé-kevésbé hasonló alakban, — de Székely ügyesebben szerkeszthette volna Őket össze. Egy kútfővé átváltoztatott leány — milyen kép! És hogyan értesítik a Maros és Olt az öreg Isztert? Ha e folyóvizek a boldogtalan leány könnyeiből támadtak volna,² — a

színűen oláh szó és talán összefügg a latin „nemus” szóval, a. m. erdős hegység?

¹ Kőváry László és Orbán Balázs különböző munkáiban elszórvva.

² Valahol olvastam, hogy az Olt és Maros egy elcsábított leány ikergyermekei, — de nem tudom már, hol. Van ilyen hagyomány?

néprege jól ismeri ezt a motívumot is, — jóval költőibb alakot nyer a cselekvény, de ekkor is valahogy valószínűvé kellett volna tenni a folyóvizek „értésítését”. De nem feszegetem tovább ez epizódot, mely az eposz cselekvényével jóformán semmi kapcsolatban nincsen, valamint az Alirán történetét sem, mely szintén tetemesen nyert volna költőiségben, ha a végzet, mely e szép leánynak az éj szaki hőst megmentőjéül és férjéül szánt, legalább (mint pl. Wieland *Oberon*jában) álmában megmutatta volna neki írnak vezért és ily módon eleve szerelmet ébresztett volna szívében a még nem látott, de várva várt hős iránt. Mostani alakjában írnak és Alirán története nem kelt mélyebb érdeklődést az olvasóban és az ifjú párnak azonnal első találkozásuk alkalmával fellobanó szenvedélye egy kissé sablonszerű. De kétségtelen, hogy az eposz harmadik énekének e szerelmi viszonyra vonatkozó része nemcsak az egész költeménynek legszebb, legvonzóbb részlete, de magában véve is Székely Sándor legköltőibb alkotása, mely osztatlan elismerést érdemel. Igen sikerült, bár (mint rendesen) egy kissé szűkszavú, írnak és Kaimbár ellenségeskedésének, főleg a döntő csatának rajza is, mely Székelynek költői alkotó erejét a legszebb színben tünteti föl. Vörösmarty előtt a nyelvnek és verselésnek ily hangulatos kelleme és férfias súlya, a leírásnak ily plasztikus és magával ragadó ereje más hazai költőknél bajosan volna található.

Nincs pozitív adatunk, mely kétségtelenné tenné, hogy Székely Sándor hogyan jutott e tárgyhoz, ill. milyen külső benyomások (olvasmányok, egyének) hatása alapján választotta e nemzeti hagyományt eposza cselekvényeül, és miért dolgozta föl e mondát az antik epika alakjában és stíljében. Már fönt megjegyeztem, hogy a „Dierniász, voltaképp első alakja e röviddel később alkotott hősi köl-

teménynek. A tárgy és az egyes motívumok lényegükben azonosak, de más a földolgozás stílje és hangja. Székely tehát a liánoknak letelepedését Erdélyben előbb ossiani modorban, utóbb az antik epika stíljében dolgozta föl. Mint a ‚Dierniászban‘ Ossian utánzása, úgy akis eposzban Vergilius hatása annyira kézzelfogható, hogy bővebb fejtegetésébe nem is bocsátkozom —hisz úgy a római, mint a magyar műnek már tárgya és alapmotívuma is azonos: a hős a végzet intézkedéséből új hazát keres népe számára. Inkább ráutalok kétszorosb értelemben vett irodalomtörténeti momentumra, melyek Székely eposzának létrejöttére, a költő tárgy választására és a földolgozás módjára kétségtelenül befolyással voltak. A hazai epika fejlődésében rejlő a latokra, melyek e kérdés eldöntésénél főjelentőségűek, igen helyesen, bár (műve keretéhez mérten) röviden már rámutatott Gyulai Pál,¹ egy másik körülményre, melyre azonban nem fekteték túlságos súlyt, magam fogok alább, szintén csak röviden utalni.

A XVIII. század epikája e sokat, de, azt hiszem, sok tekintetben nem méltányosan korholt századnak kétségtelenül leggyaralóbb terméke, mely nagy visszaesést jelöl nemcsak Zrínyi, de még Gyöngyösi műveivel szemben is, és igen elevenen emlékeztet (de azért onnan vett hatásról eddigelé nem tudok) a XVII. századi, szintén igen sanyarú állapotban sínlódó német epikára. Ezek az úgynevezett hősköltemények² csak többé-kevésbé száraz és tudákos történelmi verselmények, költői fölfogás és költői megalakítás nélkül, szegényesen fölczifrázva az antik eposzból

¹ *Vörösmarty életrajza*, 64. l.

² Ugyané körbe tartoznak Dugonics regényei: *Etelka* (1788), *Jolánba*, *Etelkának leánya* (1803), *Szittyái történetek* (1806), melyek szintén divatosá tették a magyar őskort.

vett élettelen gépezet foszlányaival, amelyekkel már a fölvilágosodás sekély talajában gyökerező bölcselmi okoskodások sa Voltaire iskolájából származó fagyos allegóriák is kezdenek, többnyire elég furcsán, vegyülni. E költészetből hivatott és nagyratörő tehetség nem meríthetett ihletet; Székelyre sem voltak e művek, tudunkkal, semmi hatással; bár nem lehetetlen, — legalább a tárgy választása ilyet sejtethetne — hogy első epikai kísérlete, „A kenyérmezői harcz” (1817), közelebb állt e XVIII. századi irányhoz és eshetőleg ennek ízlésében és stíljében volt írva. E föltevés megmagyarázná azt a föltűnő körülményt is, hogy a fiatal költő lemondott e művének befejezéséről és még az elkészült első éneket is megsemmisítette.

Századunk elején — politikai és nem politikai tényezők hatása alatt — a „nemzeti eposz” lesz a korszaknak egyik jelszava és Árpád honfoglalása e sokat sürgetett műfajnak legnépszerűbb tárgya. E törekvések visszanyúlnak még a múlt századba, de már ennek utolsó szakába, midőn az új nemzeti és művelődési szellem, Bécsből kiindulva, hódítani kezdett hazánkban és magával ragadta a honn maradottakat is. Gróf Báday Gedeon (1713—92), kétségkívül Klopstock hatása alatt, a század közepe táján hexameterekbe kezdi átírni a Zrínyi eposzát és ugyanő tervez egy önálló „bajnoki éneket”, melynek tárgya az Árpád honfoglalása. De Báday, mint amolyan sokoldalú műveltségű dilettáns, sokat tervez, de semmit sem fejez be; ez epopoeiájának híre azonban a *Magyar Músa* révén¹ tudo-

¹ *Magyar Músa* 1787. 215. 1. Bekezdése világosan mutatja Zrínyinek (Vergiliusra visszanyúló) hatását:

Músám! kinél tört út már régen Pindus útja,
S tudod jól, hol fakad a szüzek rúgott kútja,
Sőt játszódtál is te nádsípon verseket,
Végý már most trombitát, kezdj liaugosb éneket.

más ra jutott kortársainak és gyökeret vert képzeletükben. Rádayra hatással lehetett Pray György munkássága, főleg e kiváló történetírónak legfontosabb műve,¹ mely nemcsak terjedelménél, hanem anyagának imponáló gazdságánál fogva is főműve, melylyel a magyar őstörténelemnek széles alapra fektetett és (a kor mértéke szerint) tudományos tárgyalása voltaképp kezdetét veszi. De Ráday műve csupán terv maradt, azonban terv, melybe szerzője legalább belefogott; még ennél is kevesebb, csak eszme maradt Csokonai Vitéz Mihály Árpád-eposza, melynek gondolatát a hányatott költő e század legelején a legnagyobb lelkesedéssel ragadja meg: minden egyébről le akar mondani, hogy ,halála napjáig‘ kizárólag azon a ,heroica epopoeián‘ dolgozhassák, ,metyet Árpádról vagyis a magyarok kijöveteléről kívánt a maradék számára Homeros és Tasso nyomdokin készíteni‘. Csokonai fiatalon szállt sírba, a ,maradékra‘ hagyva nagyszabású tervét. És most egy másik hazai történetíró, a lánglelkű Horvát István termékenyíti meg tüzes szellemével és részben kalandos, de ép ezért a költőnek igen kedvező tudományával a magyar költésze-

Írj Árpádról; írd meg, hol volt első hazája,
S új honra vágyó nép vezérévé mint lett?
Beszéld el útjait, számláld elő, mit tett,
S hogy hódolt végre meg a négy folyóvíz tája.

A harmadik versszak pontosabban jelöli meg a tárgyat, s Ráday ezzel Vörösmarty előzőjévé lett:

Szint olyan volt Árpád. Hiában gyűjtött népet
Mind számost, mind erőst, mind fegyverére szépet
Amaz bolgár Zalán stb.

¹ *Annales veteres hunnorum, avarum et hungarorum ab anno ante natum Christum CCX. ad annum Christi CMXCVII deducti ac maximum partem ex orientis occidentisque rerum scriptoribus congesti. Vindobonae, 1761.*

tét. Első sorban egy hexameteres Árpád-eposzt sürget és Horvát Endrét buzdítja e *nagy* és nehéz, de hálás munkára, még pedig nemcsak barátságos eszmecserében, hanem a nyilvánosság előtt is. Horvát Endre nem mert akkor e nagy feladat megoldására vállalkozni, mert, személyes helyzetének kedvezőtlen körülményein kívül, hézagosnak és homályosnak találta a munka anyagát:

Árpádot s népét Pannon mezejére, Barátom!
Máró s Homér zengése szerint kivezetni mit unszolsz?
Nagy mélység, mélyet mutogatsz; Erythréumi forgó,
Melyre vezér nélkül küldesz. Mondd, merre keressem
A hősnek születése helyét Ázsiának ezernyi
Mértföldekre kinyúló térségén? merre keressem
A nagy nemzetnek laktát? . . .

Tehát Horvát Endre egyelőre nem fog hozzá a kívánt és sürgetett Arpádiász megírásához, de a gondolat megnyerte tetszését, bízik Horvát István segítségével, a ki kalauzául ajánlkozott: és egyúttal maga is belemélyed ős-

¹Hogy az antik alakoknak szerepe a magyar epikában összefügg Baróti Szabó Dávid, Révai és Rájnis törekvéseivel is, erre csak mellesleg utalok.

²A *Tudományos Gyűjteményben* 1817. I. 107. 1. nagyon röviden, de igen kedvezően ismerteti Horvát Endrének Paintner Mihály püspöknek Győrből Budára lett általkelésére 1816-ban írt költeményét, e legújabb szerzeményét „azon jeles költőnek, ki magát és nevét Zirtz emlékezete s egyéb hazafiúi lánggal teljes versei által megkedveltette”. Azután hozzá teszi (108. 1.): „De szabad legyen mégis arra kérni a tėti derék magyart, hogy ő inkább Árpád kijövetelét írja hatos versekben Nemzetünknek köz örömére és dicsőségére”. E fölszólításra felel (U. o. 1818. IV. 121—124. 1.) Horvát Endre *Boldogréti Vig Lászlóhoz* írt ismeretes episzto lájával.

³Már 1817. május 24. írja Horvát István neki, hogy nemcsak ő maga, hanem mások is tőle várják ez eposzt. „Ők is, mint én”, folytatja, „elég tehetséget látnak s elég nemzeti lelket gyani-

történeti kutatásokba, melyeknek eredményekép megírja „A magyar nemzet nem finn származású” ez. dolgozatát. Végre 1821-ben² valóban megkezdí az Árpádiászt, mely azonban csak egy évtized múlva, 1830. október 30.³ készült el, mire 1831-ben megjelent nyomtatásban. Horvát Endre nem igen örülhetett nagy műve hatásának: nagyon elkésett vele. Még Székely Sándor és Vörösmarty előtt készen volt tervével, sőt nagyobb részletekkel is, de mind ketten megelőzték, és „Zalán futása” után az „Árpád” csak egy letúnt korszak terméke gyanánt hathatott a magyar közönségre. Hiába fogadkozott egy Horvát Istvánhoz írt levelében, hogy az eposzi formában egy európai epikus sem lép eléje: Vörösmarty mellett teljesen elhalványult, és az utókor legfeljebb nyelvét és stíljét ismerheti el, melyről pedig elég meglepően maga így nyilatkozik: „Nem szeretem, hogy a nyelvben, a stílusban nem tudtam eléggé napkeleti

tanak benned, és számos kérdéseidre mind bizonyos a felelet, s lia csak ez akaszt el, kész vagyok ebben segéded lennem. Jöjj le, de ne terminus alatt, két hétre hozzám s kész leszen históriai oldalról az Arpádiász. Legyen is az Árpád átka rajtad, ha nem hasznárod szép poétái lelkedet. Árpád, nem Almos vezette ki a magyarságot, — ezt kell énekelned. Nem akarom, hogy tudatlannak tartassál a magyar történetekben; most a mit még belőle nem igen tudsz, azt nálam könnyen kipótolhatod. Árpád, Árpád bírjon írásra, hogy ne mondhassa Schwartner: A magyaroknak eddig egy éposok sem készülhetett. A nemzeti becsület vezérelje tolladat és minden lépéseidet”. Idézi Vass Bertalan, *liovvát István életrajza*, Budapest, 1895. 250. 1.

¹ *Megjelent a Tudományos Gyűjteményben, 1823. II.*

² Már 1820. jan. 30. értesíti Horvát Istvánt, hogy legközelebb hozzáfog az eposz megírásához.

³ Ez évben ajánlja Kazinczy Ferencz is, a „Szent Hajdan Gyöngyei” fordítása közben, a honfoglalást Pyrker László figyelmébe: „Árpád honfoglalása valóban méltó tárgya volna Excelentiád lantjának”, — német nyelven, a „Zalán futása” után!

azaz ázsiai magyar lenni'. De azért jut Horvát Endrének is szerepe a magyar epikának azon fényes fejlődésében, mely Eáday Gedeon első tervétől a „Zalán futásáig” vezet: eposzának az „Auróra három kötetében” megjelent mutatványai nem maradhattak hatás nélkül Vörösmartyra, de talán Székely Sándorra sem.

Így találja meg a székely eposz szerzője magyar előzőinél «hősi költeménye» tárgyát (az utalást a nemzeti hagyományokra), versét és stíljét. Volt-e neki is Horvát Istvánja, a ki buzdította, sarkalta, sürgette, — nem tudjuk és nem hiszszük. De bárhonnán vette a közvetlen impulzust: a mint ily eposz kidolgozására vállalkozott, igen közel fekvő gondolat volt, az ősi hagyománynak azt az ágát vagy epizódját választania, a mely helyi érdeklődéssel is kecsgettetett. Kell-e e tények mellett, melyekre itt csak röviden figyelmeztethettem, még egyéb forrásokat vagy hatásokat is keresnünk? Nem hinném; a magyar

¹ Az 1822., 1826. ée 1828-diki évfolyamokban. Ezekhez járulnak 1809-ből „A felkelő nemzethez” írt riadója:

„Kardra, lovakra, derék magyarok, dél, napkelet, észak

És nyugat őrszemmel kísér mint Atila magvát

Benneteket, valamerre vagyon neve, híre magyarnak” —

és „Zirtz emlékezete” (1814), mely ugyan nem eposz, de a költő földolgozásánál és tendenciájánál fogva helyet követelhet magának a magyar epika újabbkori fejlődésében.

² Horvát Endre még nem részesült oly tudományos méltatásban, milyenre már Vörösmartyhoz és Székely Sándorhoz való viszonyánál fogva igényt tarthat. Csak két figyelemre méltó dolgot ismerek róla: Méry Etelét a győri főgymnázium 1879. évi értesítőjében és Szász Károly emlékbeszédét az ugyanazon évi akadémiai értekezések (Első osztály, VIII. köt. 5. sz.) sorában; de amaz (v. ö. helyes ismertetését Moravcsik Gézától, Egyet. Philolog. Közlöny, IV. 1880. 349—355. 1.) voltaképp csak szorgalmas anyaggyűjtemény, emez meleg és rokonszenves jellemzés; — a magyar philologia eddigelé teljesen elhanyagolta a téti plébánost.

epika fejlődése eléggé érteti meg a székely ifjú lelkesedését és irányát. De ha kellene, — ez is összevág a hazai adatokkal.

Székely Sándor 1820 deczember 10-én érkezett Bécsbe, hol 1822 májas 21-ig maradt. Itt írta a „Dierniászt és „Vienniászt”, itt „A székelyek Erdélyben ez. művét.

Mit talált Székely Sándor Bécsben? Mindenek előtt virágzó Ossián- és Klopstock-kultuszt, mely akkor Németországban már alaposan túlhaladott álláspontra volt. És Klopstock, a „Messiás” költője, két szempontból volt reá, a protestáns theologusra nézve érdekes és csábító alak. Egy oldalról mint eposz-költő, kinek „Messiása” hexameterekben van írva és hosszú századok óta a nagy hősköltemény terén ismét az első világraszóló termék. A „Messiás” hatása még majd egy évtized múlva is fölismerhető Székelynek „Mohács” ez. hősi költeményében, melynek Abaddonja és egyéb angyalai egyenesen a Klopstock művéből származnak (1. fönt 25. l.). Hogy a nagy német költő — a feldolgozott tárgyaknak eltérő jellege daczára — Székely erdélyi eposzára is hatott, legjobban mutatja az az egy tény, hogy a Lisszilián szűz durva elcsábítójának neve eredetileg, az eposz első fogalmazványában, nem Úrpán volt, hanem Odin (utóbb Odrón és csak végül Úrpán). Tehát az északi germánok főistenének nevét viselte az undok daemon, e nevet pedig legkönnyebben Klopstockból és iskolájának óda-költészetéből ismerhette Székely. És ez Klopstock másik jelentősége az erdélyi

³ Ossián hatása alatt írta Székely ugyancsak Bécsben „Dierniászt” ez. prózai hősi költeményét. Ossiánról és a múlt századi irodalomra gyakorolt hatásáról l. *Ossian* ez. tanulmányomat a Budapesti Szemlében, XI. 1876. 382—407. l.

² Ez fönmaradt a költő saját kézírásában az unitáriusok kolozsvári könyvtárában. L. e kötet függelékét.

költő szemében; a »Messiás‘ énekese egyúttal a régi germán mythológiának új életre ébresztője is volt. Pedig mythologia, ha csak egy kevés is, nagyon kedvére jött volna Székelynek is, a ki műve megalkotásánál természetesen az antik eposzt tekintette mintának. Hogy Klopstocknak ismeretei és képzeleti e téren igen zavarosak voltak: nem bántotta költönket, inkább még jelességnek tetszhetett neki. Klopstock szerint nemcsak kelták és germánok voltak egyazon nép, — ebben kortársai majd mind egy véleményen voltak vele, hiszen akadt e téves fölfogásnak még a mi századunkban is tudós és tekintélyes képviselője, — hanem ezekkel együtt a thrákok és szkythák is. Azért tekinthette ő Ossiánt is német költőnek; azért ismert föl mindenféle géta és thrák szokásban és intézményben német hagyományokat; azért láthatott német költeményeket a skandináv „Edda“ dalaiban; azért meríthette mythologiai képzeletét a legkülönbözőbb, legellentétebb forrásokból, nem sokat törődve e források igazi nemzeti jellegével. Innen az a sajátos mythologiai chaosz Klopstock

¹ Adolf Holtzmann, *Kelten und Germanen*, Stuttgart, 1855. E munkát alaposan megczáfolta Ch. Brandes, *Das ethnographische Verhältnis der Kelten und Germanen*, Leipzig 1857.

² Főforrásai különben Paul Henri Mallet (1730—1807) genfi származású tudósak (1753—61. Kopenliágában a francia nyelv tanára), kit Klopstock valószínűen személyesen is jól ismert, következő két műve volt: *Introduction à l'histoire de Dannemarc* (1755) és *Monuments de la mythologie et de la poésie des Gètes (ff) et particulièrement des anciens Scandinaves* (1756). Schütze Gottfried Hamburgban mind a két művet lefordította 1765-ben németre. Klopstockot ez irányú törekvéseiben, t. i. a germán mythológiának új életre ébresztésében és modern költeményekben való fölhasználásában már megelőzte egyik barátja, Gerstenberg Vilmos Henrik, az „Ugolino“ szerzője, *Gedicht eines Skalden* (1766) ez. költeményével.

ódáiban és Hermann-drámáiban, melyet azonban a kortársak még nem ismerhettek föl ilyenek, hiszen a germán mythológia terén még ma is elég zavarosak és homályosak még egyébként kiváló német és skandináv szakfériaak nézetei és képzetei is. Klopstock tehát — ez volt a kor fölfogása és saját tendenciája — visszanyúlt nemzetének őskorába, hogy a modern költészetben is (még a későbbi romantikusok meggyőződése szerint is) nélkülözhetetlen mythológiához jusson, melyet azután nem ugyan eposzában, melynek tárgya e pogány képzeteket eleve kizárta, de annál meglepőbb sikerrel az őskorban játszó drámáiban és hatalmas lendületű ódáiban alkalmazott. Példája nagy mértékben hódított, — az „ősgermán bárdok“ (ilyenek tudvalevőleg sohasem voltak) szellemében éneklő (nem sokára azt mondták az elkeseredett kortársak: ordítózó) modern német ódaköltők még pazarabbul éltek az állítólagos „német mythoszokkal“, míg a helyesebb belátás és egészségesebb ízlés ez üres, élettelen és mindig magyarázó jegyzetekre szoruló csinálmányokat végkép elsöpörte. Ez Németországban már a múlt század nyolczvanas éveiben történt, — de Bécs még 1820 körül is csak ott volt, a hol a »birodalom« egy félszázaddal előbb. E bécsi légkörbe lépett Székely és e légkör csak fokozhatta már a hazából magával hozott epikus hajlamát és a nemzeti őskor hagyományai felé fordított irányát.

De talált ő Bécsben mást is. A napóleoni szerencsétlen háborúk Ausztriában és első sorban Bécsben is felköltötték a hazafias szellemet, melyet politikusokból és írókból alakúit egy tekintélyes kör az irodalom terén is nagy buzgósággal és nem minden siker nélkül törekedett fölkelteni és ébren tartani. E kör középpontja Hormayr József báró volt, aki 1782-ben született Innsbruckban és már 1803-ban udvari titkár és a titkos állami levéltár igazgatója lett.

Miután 1809-ben Tirolban a hadseregnél és mint a népfölkelés szervezője nagy érdemeket szerzett, a császár őt 1816-ban, az alig 34 éves ifjút, a birodalom és a császári ház történetírójává nevezte ki. Mint ilyen élt és működött Bécsben 1828-ig, mikor Münchenbe hívták, a hol szintén igen előkelő és befolyásos állást foglaltéi és 1848-ban meghalt. Hormayr, János főherczeg bizalmas embere, az egységes Ausztria megalapításáért lelkesedett, melyben azonban az egyes nemzetek megtartották volna eltérő és sajátos nemzeti jellegöket. A németek, magyarok, csehek és lengyelek minden korlátozás nélkül megmaradtak volna németeknek, magyaroknak, cseheknek és lengyeleknek, de együttesen az 'egységes osztrák politikai nemzetet' alkották volna, melyben a németeket csak annyiban illeti a vezérszerep, a mennyiben a soknyelvű országnak a közigazgatás szempontjából elengedhetetlen 'állami nyelvüül' a német szolgált volna. E czélt Hormayr több irodalmi vállalattal szolgálta, melyeknek történeti és részben maradandó kiváló értéke egészen független attól a rég túlhaladott politikai iránytól, mely, tényleg nagyon közvetve, megalapításukra vezetett. E vállalataiban kettős cél lebegett rendkívül buzgó kiadójuk és szerkesztőjük szeme előtt: egy oldalról a nemzetiségek múltjának minél több oldalú földériteése és ápolása, és más oldalról a fönt jelzett egységes politikai osztrák nemzet előkészítése és nevelése. Ez utóbbi cél test nélkül szükölködő árnykép volt, mety soha nem ébredt igazi életre: de az első törekvés meghozta gyümölcseit. Hormayrnak ez irányban fötörekvése

¹ *Der österreichische Plutarch*, 1807—12., 20 kötet. — *Taschenbuch für vaterländische Geschichte*, 1811—4-8. 20 és új folyamában 17 kötet. (1822 óta a derék Mednyánszky Alajos báró volt e vállalat társszerkesztője.) — *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 1809—28., 20 kötet.

volt, az írókat és költőket saját nemzetök múltjának földolgozására serkenteni. Az „Archív” 1817-iki és 1818-iki évfolyamaiban lelkes dolgozótársa Mednyánszky Alajos báró hosszú, érdekes és tartalmas cikksorozatban fölveti a következő kérdést: „Vajon az osztrák császári állam múltja szegényebb-e szívet nemesítő, a drámában, balladában, legendában, regényben és képzőművészetben feldolgozásra alkalmas tárgyakban, mint az ókor vagy az idegen (külföldi) középkortörténete?” — és a leglelkesebb nemmel felel e kérdésre. És jellemző, hogy Mednyánszky e cikkekben példáit, t. i. a múltból vett értékes és érdekes tárgyakat, melyek költői földolgozásra kiválóan alkalmasak, — túlnyomóan a magyar történetből és hagyományból veszi, számos, akkor még hazánkban is alig figyelemre méltatott vagy egészen ismeretlen mondára, legendára és történeti epizódra fordítva kortársai figyelmét. E figyelmeztetés nem volt eredménytelen. Osztrák-német költők ez időben és még jóval később is vetekedve dolgoznak föl a költészetnek minden fájában nemcsak osztrák, hanem különösen magyar és cseh tárgyakat is és e termékek sorában találkoznak oly mesteri alkotások, mint pl. Grillparzernek kiváló színművei: „Ein Bruderzwist in Habsburg”, „Ein treuer Diener seines Herrn” (Bánkban), „König Ottokars letztes Glück und Ende”, „Libussa” stb.

¹ E cikkből vette pl. Kisfaludy Károly a „Stibor vajda” tárgyát.

² Pl. a Collin testvérek, Mailáth János, Deinhardtstein Lajos, Pichler Karolina, Castelli Ferencz, Hammer József, Pyrker László, Ebert K. Egon, Grillparzer és mások. E mozgalom bővebb rajza itt nagyon messze elvezetne tárgyamtól. Kedvezőbb összefüggésben majd visszatérek reá. Megérdemli.

³ Ez iránynak politikai hatása természetesen éles ellentétben állt Hormayr célzataival: a nemzetek múltjának ez irodalmi és költői dicsőítése csak annál nagyobb mértékben fejlesztette és

Tehát ezt a Bécset is találta Székely Sándor, és mit látunk? Egyik fő műve, mely itt létrejön, a ‚Vienniász‘, melyben a régi bécsi polgárokat és a vitéz lengyeleket dicsőíti, és nyomban utána, a kísérletszerű ‚Dierniász‘ alapján, megírja legjobb munkáját, ‚A székelyek Erdélyben‘ ez. kis eposzt, a magyar és székely nemzet fényes őseinek dicsőítését. Véletlen ez a találkozás? Az erdélyi ‚bösi költeményre‘ vonatkozóan még annak vebetnök, mert magam is úgy vagyok meggyőződve, bogy ennek eszméjét, legalább csirájában, magával hozta a költő bérezés hazájából; de a ‚bécsi eposz‘ hogyan fogamzott meg a székely fiú lelkében a Hormayr teremtette légmentes nélkül? és mért sietett annyira a magyar hősmonda földolgozásával?

De legyen elég az utalásokból és gyanításokból. Tény, hogy Székely Sándor Bécsben írta kis eposzát, melynek gyökerei minden esetre a magyar epika XIX. századi fejlődésében keresendők; és tény, hogy e ‚hősi költemény‘ nélkül, — melyet Toldy Ferencz találóan nevez ‚egy csodálatos sugallat művének‘ — Vörösmarty epikája el nem képzelhető. Ebben van költőnknek történeti jelentősége, ennek köszöni maradandó helyét a magyar irodalom történetében, és Vörösmarty talán méltóbban is örökíthette volna meg emlékét, mint a következő epigrammban (címe: ‚Aranyos‘

élesztette a magyarok, csehek és lengyelek nemzeti szellemét és aspirációit, a mi végre tudvalevőleg az ‚egységes osztrák politikai nemzet‘ és az ‚egységes császárság‘ teljes felbomlására vezetett. De ez nem tartozik e vázlatos dolgozat keretébe; azonban liangsúlyozandónak tartom, hogy pl. Grillparzernek nálunk több ízben kedvezőtlenül jellemzett, mert látszólag magyar-ellenes politikai meggyőződése és magatartása teljesen a Hormayr-féle törekvésekben gyökerezik és csakis e törekvések alapján érthető meg helyesen és ítéhető meg méltányosan.

¹ Először kiadta Gyulai Pál Vörösmarty munkáinak nyolcz

Tűzbe veled, te nagyon aranyos, tán tiszta arany vagy;

S tűz kísért aranyat, hát arany úrfi megégsz.

Kár érted, de se baj, hamudat széthordja az aisz él,

S a felszél, lelked bélelete, égbe röpül.

VI.

Székely Sándor egyéb, prózai, többé-kevésbbé tudományos jellegű művei a következők:

1. *Unit ária vallás története Erdélyben. Összefüggve Erdélyben lakott vagy lakó több népek vallásaival s keresztény felekezetekkel eredetétől kezdve időszakunkig.* Irta Ar. Kákosi Székely Sándor, Kolozsvárt az unitáriusok főiskolájában hittan és ahhoz tartozó tudományok s napkeleti nyelvek rendes közoktatója s egyházi főjegyző. Kolozsvárt, a kir. lyceuin betűivel, 1839. VI. és 213 l. (Megvan tőle latin kéziratban is; tankönyvül használták a theologiai tanfolyamon). — Toldy szerint (id. h. 248. l.) «csak meglehetősen hanyag kivonata Uzoni Fosztó István bő és gazdag kézirati munkájának (az unit, collegium könyvtárában.)» Székely fiának Jakab Elekhez írt levele szerint a censura sokat törölt e műből, — valószínűen azért, mivel az unitáriusokat ért sok üldözés föltárása mind a katolikus, mind a reformált egyházra nézve kellemetlen volt. Alap-e Toldy ítélete?

2. *Világtörténetek, tanidők és olvasók számára útmutatóid Dittmár szerint.* Kolozsvár, 1844., az ev. reform, főiskola, betűivel, kiadta ifj. Tiltsch János. Két kötet, 151 és 146 l. — Iskolai könyvül használták. Nem láttam.

kötetes kiadásában, VIII. 25. l. — Személyesen alig érintkezett Vörösmarty valamikor Székely Sándorral, mert Vörösmarty járt ugyan 1845-ben Kolozsvárott, de csak egy napot töltött az erdélyi fővárosban.

3. Erdélyország története hiteles kútfőkből. Írta Aranyas-Rákosi Székely Sándor 1840. Kolozsvárt. A kir. lyceum betűivel, 1845. Vili. és 220 l. — Az előszó szerint magyar könyvet kívánt adni a nagy olvasó közönségnek, de különösen a tanuló ifjúságnak kezébe, melyből szűkebb hazája történeteivel megismerkedhessék.

4. Az Erdélyi N. Fejedelemségben törvényesen bevett és megerősített Unitária vallásnak Eredete röviden elészámlálva más recepta religiók Eredetével együtt. — Kézirat, Székely Sándor saját kezeirása, negyedrét 11 oldal, a Munkák-hoz fűzve. A tárgy rövid áttekintése 14 pontban. Aláírva: 1825., jegyzetté Székely Sándor m. p.

5. Hunnok és Avarok várairól. Nemzeti Társalkodó 1830. I. 353. sz. A Munkákban is.

6. Rövid értekezés az 1831-ben kiadatott ujj Énekes Könyvről. Kolos'várt, jul. 19-én 1838. — Megjelent a Keresztény Magvetőben XXII. 1887. 385—388. l. L. fönt 18. l.

7. Törökök kiverettetése Magyarországból. Nemzeti Társalkodó 1838. II., 193. sz.

8. A föld. alakulásáról. A Munkákban e kelettel: Kolozsvárt, Augusztus 13-án 1844. — Hol jelent meg?

9. Zsidó régiségek Erdélyben. — Hol jelent meg?

10. Prédikációk és beszédvázlatok az unit. főiskola könyvtárában, saját kéziratában, 4-r., egy kötet. (Egyházi beszédei kozol egyesek megjelenhettek nyomtatásban is.) — Egyes kéziratok följegyzések, így első és második nevének életrajza stb.

¹ Ism. *Múlt és Jelen*, 1846, 7. sz.

VII.

Székely Sándor levelei.

1. Özvegy Nagy Mihálynénak.¹

Tekintetes asszony

Nagy tiszteletre méltó jó asszonyom!

Harmadik holnapja következik, hogy én is Bécnek lakói között szívom alsó Ausztriának száraz levegőjét — Bécnek gyönyörködtető vidéke fogva tart ugyan minden tovább repülni akaró képzeletet; de az én kis hegyes völgyes Hazám ottan lakó jó embereim, és azok között a Tekintetes Asszonynak előttem kedves emlékezetű Háza örökké szívem és elmém előtt forog.

December 10-dikén 9 órakor léptem bé legelőbb Bécsbe, három egész héti éjjeli nappali jövetelem után — a mi a várost, az ezen annyi nemzetek gyülekezésének fészékét illeti, lehet képzelni, hogy 34. Forstadt, b. akkora nagyságú, széles sánczokkal és magas Kőfalakkal körült vett vár, mint Kolosvár, és 800,000 egymáson tolongó népség nem kis helyen fér el — az éjszakra hajlott Sz.-István úgy áll ki a a 9. emeletű épületek között, mint egy felleget érő kormos óriás. — A nép az uttzák két oldalain folyva főj az Idegen elébb, azt gondolja, hogy a nép valami lármára siet olyan tolongással, de ez egész nap így foly. A Hintók képtelen zörgése az agyaveléjét az embernek megreszketeti, jó, megyen, éjjel, nappal.

A nép szerfelett finom és pompás; nevezett szerént az asszonyok milliókat viselnek és hordanak magokan továbbá ^lég nyájas, és szolgálatra kész — nem képzelhetni, mi kíváncsi — Égés volt a minap a Duna mellett, a Szent Isvánt

¹ Közli Nagy Balázs a tordai *Aranyosvidék* 1893 október 21-iki 43. számában, honnan Borbély György szerkesztő úr szives engedelméből átveszem. Özvegy Nagy Mihályné szül. Dézsalfalvi Simon Judith, Nagy Balázs úrnak nagyanyja.

több két ezer embernél nézte, ott lévén utam el énis közikbe állottam, kérdem mit néznek. Senki nem tudta, későre vettem észre, hogy a nép a veres zászlót várja, hogy kitéssék, én ott hagytam; a Hofon megint nem régebe kiszabadul egy madár az ablakon, annyi nép fut öszve, hogy a Hintók nem mehetvén zúgás támadott, katonákat kellett hozni a nép elküldésére — egy vastagon füstölő kéménynek több nézője van, mint egy Theatrumi darabnak Kolozsvárt.

Új esztendő napján láttam Bécsnek gála napját, jelen volt a Muszka Czár a reggeltől fogva jövő-menő Princzeknek, Fürsteknek, Grófoknak, követeknek 11-ig nem volt vége hossza, 11-kor mentek ő Felségek isteni tiszteletre a Burgkapellbe én nagy nehezen bétolongtam, leginkább teczett nekem a kis Bounaparté, Gróf Colleredo nevelője mellett — fejr kerek pofájú, kék szemű, de azt mondják nagy hazug.

A császári kincstár felveretett, úgy van a hír, hogy egy paraszt köntösös ember tartotta volna beszéddel a strásákat, míg mások éjszaka, az épület alatt való kanálison feltörvén elvitték a teméntelen Aranyat, melyek 1820. verettek — máris sok ember jött galibába, hogy ilyenekkel vásárlott, de még eddig mind megszabadultak.

Truppok szakadatlanul mennek Olaszországba, úgy haljuk, hogy a Neapolyi király Schönbrunba fog lakni jönni — Erdély és Bécs levegője között nagy a különbség, én itt még szánkát nem láttam. Az Europa előtt olyan híres éneklő Kataláni 22. Janu. adott egy Conczertet, einnáhmja feljülmult 18.000 Pfrtokot.

A mi privát állapotomat nézi, még eddig mindenképpen jól érzem magamat; remélem hogy ezután is megsegít az Isten s a jó emberek. Itten az ember erővel németté lessz. Az én öltözetem egy német magas kalap — fekete selyem lájbi, fehér nyakraváló, melynek oly magosnak kell lenni, hogy az ember örökké az égbe nézni kéntelen, egy pántoffel, fekete pantallón, és egy olajszin Gehrock — mindamellet úgy képzem magamat mint egy idegen sziget madarát mely bármi czifra Kaliczkában van, szirtos hazája felé fordul énekelni — Két napja már, hogy

erdélyi levelekkel töltöm az időt — Alázatossággal tisztellem a kisasszonyokat, nevezett szerént Lajost, Miklóst mihelyt több időm lessz, többet fogok írni, mostan pedig ajánlván magam tapasztalt gratziájába maradok.

A Tekintetes Asszonynak

Szállásom vagyon. In der stad. Färben-gasse Nro. 338.
in 4-tem Stock.

alázatos szolgálja
Székely Sándor, mp.

2. Toldy Ferencznek.¹

Érdemes Férfi, Kedves Barátom!

Folyó esztendő oct. 10-kén hozzám utasítani méltóztatott Levelét nagy Tisztelettel vettem, ámbár nagy érdemű Nevét eddig fénylő íróink között is szemléltem, mindazáltal, hogy azon tisztelt Név nékem önkéntes barátságát is, Litterator Lelkességét is ajánlá; legnagyobb gyönyörűségeim közzé szám-lálom.

A mennyiben illendő akárkinek magáról kérkedség és hiúság gyanúja nélkül Írni, annyiban Kedves Barátom be-cses kívánságának telyesítője lehetek. Eredetemet vettem az (IV. Béla alatt kézdi és sepsi székekből Aranyasszékre előbb mint segédvédők, utóbb megtelepedett székely nép az Hazai Történetekben eléggé ismeretes) Aranyas Rákosi Nemes Székely Nemzettségéből, mely magának fegyverrel nyert nemzeti Ősi szabadságát a hajdoni homályos időktől fogva tartya. Atyám volt Székely István volt káli unitárius pap és Marosi környéki Archidiaconus. Fia én egyedül, Leány testvérim kettő. Tanul-tam 6 észt. a Keresztúri Gymnasiumban, 6 ismét a Kolosvári nagy oskolában, egy esztendő a Kolosvári Universitasban Tör-vényekben töltöttem, melyeket célul tettem vala, de közben Statusom által Academiaira közköltséggel expedialtattam. 2 észt. Bécsben tölték. — Onnan Tordára esett jövetelem, hol

¹ A Toldy Ferenczhez intézett Levelek a M. T. Akadémia könyvtárában őriztetnek.

1822-től fogva viselem a papi kötelességeket és a Gymnasium-ban a Theologiai Cursus és Német nyelv tanítását.

Házasságomban Fiscalis Proc. Csipkés Albert Leányával, Betaval szerencsétlen lettem; három és fél esztendeig volt szeretett Házastársom engem özvegységre hagyott. Azolta Barátim veszik és a kötelességek életem magános óráit. Néha pendíteni meg, a múlt idők emlékezetében, néha a jövődök édes reményében, Latom (így: lantom h.) húrjait. Születésemet adta 1797 sept. 13.

Mit írjak gyönyörködtetőbb Könyveimről avagy uralkodó passióimról? — Hómért és Virgilt mások felett szeretem, külföldben minden nemzet Epicusait. Az Eposzi kürtet adta nékem inkább a Természet, de a szelíd Lanttól is nem fosztott meg. Munkáim a következők: *A Kenyérmezői Harcz* öt Énekben. Hősi költemény (próba 1817), egy ének kész. — *Lusiade*. Első Ének fordítás (1818). — *Vienniász XXV Ének* Alcaica stropliákban (1821. 2.), mely jobbítást vár. — *A Székelyek Erdélyben* (Becsben 1822). — *Mohácsiász* négy Énekben (1824 Tordán), mely egészen kész, nékem mindegy, akárhol és miként jelenjék meg.

Hogyha Kedves Barátom! mivel már talán el is késett válaszom, az idei kötetben meg nem jelenhetnek küldett vagy küldendő darabjaim, tehát a jövődőire nézve, ezeken kívül, többiekkel is szolgálhatok.

A Székelyek Erdélyben telyes betűhibákkal.

Lap 126. sor 3. Légidnek, olvasni kell: *Szegednek*.

« 131. « 7. *Alva figycimeztek fejedelmek hősi szavára.*

Míg osztán

« 135. « s. *Tornyolván rázta serényjét.*

« 140. « 14. *Védelmire.*

« 143. « 10. *Küküllő. Árkaiból kikelő fővény es vize stb.*

« 144. « 9. *Nemeréről.*

¹ E hibák az alább közlött szövegben a költő utasítása szerint ki vannak javítva; — de a szöveg alatt közlöm a *Hebe* téves szövegét is.

Lap 14-5. sor 5. *Szerzetül*. Szerzel helyett.

« 141. (I 4. *Mert Érczkert* — s lángos stb.

« 147. « 5. *Tudta*, e helyett: sudta.

« 141. « 5. *Alja nagy ajtóit jobbról*. *Sok kiizde stb.*

« 125. « 7. *Férffjak*. Lap 137. s 4. *Szirteercben* helyett: *Szirtüregékben*.

« 150. « 12. sor után ezen Hexameterek következnek:

Ért a rettentő, s zeng a nagy kopjalap ütvén:

S Lépdel előre nehéz lépésben Attilafi rája.

S Mint három szárnyú menykőt ki nem álhat az érezszirt.

Kopjaütések alatt aképpen Kaimbár

És félelmetlen mejjében érzi veszéljét,

S Még egyszer fegyvert markolni tüzelte halála. —

Lelkessé s gyorsá tévén. — A scytha taréjos

Siskát ingatván és győzedelemnek örülvén.

Sűrű kopjával nagy ütéseket oszta viszontag

S végre Kaimbárnak kopnyáját messze lesújtá. —

Barátságába azon hiedelemmel ajánlom magamat, hogy több becses Leveleit is nyerni fogom, maradván nagy Tisztelettel

Tordán““ Nov. 1827.

alázatos szolgája

Székely Sándor

Tordai pap és Teolog. Professor az
(*unitárius* leszakítva) Gymnasiumban.

Czím: *Tordáról*. Tekintetes Toldy Ferencz Úrnák, kedves Barátomnak *Pesten*. Chez Mons. J. Schedel Controllern de la poste á Peste.

3. Toldy Ferencznek.

Kedves Barátom!

Felette tisztelt ajánlását úgy veszem, mint egy barátságos Hazafi jó szívét. A Mohácsiászt postára tévén egyenesen Barátomhoz utasítám. Kisfaludi Úrral, az Auróra érdemes kiadójával, minthogy közléről ismeretes nem vagyok, egyszerre hé-

szöktetni barátságába akarék ezen Munkám által, melyet hogyha Barátom vélem tenni méltóztat, ajánlván és által adván azt, vagy legalább megismertetvén nagy örömeim közzé számlálom. Egyébaránt méltóztat véle azt tenni, amit legjobbnak itélend. Egyéb munkáimmal is fogok szolgálni, hogyha mi szeretetre méltó lenne benne. Nagyon tisztelt és várt tudósítását örömmel várván maradok

Barátomnak

Tordán 12. jan. 1828.

Szerető Baráttya

Ar. R. Székely Sándor mk.

Tordai Unitárius pap és professor.

4. Toldy Ferencznek.

Kedves Barátom!

Most esztendeje tett barátságos ajánlásának és Ígérétenek eleget tenni kívánván, ezen ujj Eposzt egyenesen barátságába ajánlom és melléje tévén a *Székely* című Eposzomat, együtt hogy kiadni méltóztassék, mint barát barátját és oly nemes lelkű Recensort, kinek tudományos és méjj érzésű lelke előttem is isméretes — szeretettel kérem. Halgatunk mi itt Erdélyben, a mi nékem nagyon fáj, hogy a külföldnek megvettetésre okot szolgáltatunk ezen káros indifferenciával.

A Jobbításokat megtettem szorgalmatosán, a letisztalásra időm nem vala, de a tisztalót igyekeztem minden jegyzésekre nyomba utasítani, a több jobbítni valókat, valaha; de mostani környüelim szerént nem — lehet igazitnom. Azomban, reméllem a Magyar Nemes Nemzet nem fogja balul venni tettemet addig is, míg tökelletesbet adhatok.

Szeretném olyan formában megjeleni szemlélni, mint a Schiller Munkái poétái taschenformátban. — Egyébaránt méltóztat engemet tudósítani érdemes tisztelt szándéka felől. A nyereségtől nem vagyok elfoglaltatva, — megelégszem, ha egy exemplárt nyerhetek belőle. —

Mint távol földre küldött gyermekét az édes Atya, szíves szeretettel ajánlom ezen Munkámat felette tisztelt ismételten Barátom tetszésibe maradván

Kedves Barátomnak

Tordán 1^a Xbrs.

Tisztelő Baráttya

Székely Sándor

Tordai Unitárius Pap és Tlicologia
professora.

5. Toldy Ferencznek.

Schedel Ferencz Barátomnak idvezletemet!

Eposzomra tett becses Becensióját Barátomnak tisztelettel olvastam s magam is elhatároztam azt ujjalag dolgozni. Akkori környületeim azt nem engedék. Tisztelt Barátomat azért azon instálom, hogy valamely Erdélybe jövő alkalmazotáságtól, légyen az bárha költséges is — akár kereskedő által, akár postán, az ígért becses kézikönyvei együtt, melyet az Oskolai Ifjúság számára is használni eltökéltem, méltóztassék elküldeni, és ha lehetne sietőleg.

Egyébarán t nagy érdemű becses barátságába ajánlva magam maradok

Kedves ismeretlen Barátomnak

Tordán 7^{dik} jan. 1830.

Tisztelője Idvezlője

Székely Sándor mk.

6. Toldy Ferencznek.

Toldi Ferencz Úrnak idvezletemet!

Folyó esztendő elején indíték Pestre Levelet bizonyos kereskedőtől nagyon tisztelt Barátomhoz; de mindeddig nem vett válasza miatt kétségben vagyok, ha valyon kézhez adott-e? melyre nézve ezen bizonyosb alkalmazotáság kétség kívül

¹ 1828. Az évszám nincs kitéve. Toldy jegyzete: Vettem jan. 3. 829.

² *Lehülden* vagy *elkülden* helyett.

fezéhez vijjendi barátságos kérésemet az iránt, liogy azon becses Recencióján általment Eposzt, a *Meghódoltatott Dáczíát* nékem valamely siető, de bizonyos alkalmatosságtól, mentői hamarább leküldeni méltóztassék, akár posta terhszekeren, akár kereskedő által esvén meg. A portót magaménak fogom tartani.

Szükségesnek látom arra nézve a kijegyzett javításokat, melyeket barátságos érzéssel vettem, mentül elébb megtenni.

Én felette fájlalom, hogy a mint Erdélyben szárnyal a Hir, az Aurórából talán az Erdélyiek ki volnának rekesztve.

Itt Erdélyben, az igaz, nem élünk mi oly nagy világban, mint a Pesti. Azomban tudjuk igenis, mivel tartozunk azon honni Nyelv iránt, mely valaha nállunk fejedelmi, udvari Nyelv volt és ha lassan is, előnyomúlni törekedünk. Közelebről indúla meg Kolosvárt Aglája czimű folyó irás: *Zeyk* úr a Kenyérmezei ütközetet megirá mintegy tizenöt ívnyi derék Eposzban és kiadni szándékozik A mint látom, itt most kezdődik nagyobb energiában a Magyar szép Litteratura. Idővel Erdélyből is származhatnak Classikai mivek

Pestre magam is a jövő őszön, ha az idő kedvezend, felrándulni szándékozom. — Válaszát kéréleg várva, maradok tisztelettel, Tordan 15-ik mart. 1830.

Baráttya
Székely Sándor.

E levelek irodalomtörténeti adatait már fölhasználtam e cikkem első, életrajzi szakaszában.

¹ A kolozsvári „Aglája” Kelemen János szerkesztésében 1829—1831. jelent meg négy kötetben. Az utolsó kötet hozta Székely Sándornak „Hattyú-eposz Hunyadiról” ez. hősi költeményét.

² *Zeykfalvi Idősb Zeyk János Munkái* I—IV. köt. Nagyenyed 1832—33 (I—II. köt.) és Kolozsvár 1845 (III—IV. köt.). E gyűjtemény II. kötetében jelent meg a Székely említette eposz e czímmel: *Bátor i, Kinizsi. Két magyar Hős a’ Kenyérmezején Őt Énekben* (148 lap, azután *Pótlék*, 149—158. l., magyarázatok, és *Végszó*, 159—172. l.)

Székely Sándornak több leveleiről, vagy hozzá intézettekről (édes anyjának egy „Szabéd 1846. 5.” Febr. keltés „szerető édes Anyád Szekeres Klára aláírású, de merőben tartalmatlan leveleit nem számítva) nem tudok. Toldy (*Magyar Költők Élete* II, 50. 1. a Kazinczy Ferencz életrajzához csatolt jegyzetben) azon írók sorában, kikkel Kazinczy levelezett, Székely Sándort is említi; de ez adata talán téves emlékezésen alapul.

HEINRICH GUSZTÁV.

A'

SZÉKELYEK ERDÉLYBEN.

HŐSI KÖLTEMÉNY.

1822.

E kiadás betűhíven adja a *Hébe* szövegét, a szerzőnek saját javításaival. (L. fönt 79—80. 1.)

ELSŐ ÉNEK.

Fegyvereket zengek 's nagy tettű Hőseket, a' kik
Hadviselő kézzel legelébb fundáltak Erdély'
Halmain Országot, miután Szikambria' téréen
A' Honnyos Nemzet két részre szakadva csatázott
Egymással. Sok erős Sczythák elindítanak ottan
És rágták Nyügöt' fővenyét jeles éjszaki férjjak.
Hét ezren maradának az ádáz liarcznak utánna,
Irnakkal, miután Aladár elhulla vitézül,
És Irnakra maradt a' kormány. Khába leindult
Iszter folyamnál Elejének földjire vissza,
írnak hátramaradt, 's Nyugoton letelepedni vágya,
Mond-el Múza mi ok kiszette-fel ekkor Élőink'
'S hogy mentek vérrel nyert Országokba veszély közt.
Isteni végzetként indultak menybeli jellel,
A' tündér Ország' keresésére. Véromlással
Nyerhették az arany almát el az Oltvizi kertből.
Ettől függe szabad Honnyok' birodalma, tehát ezt,
Ezt óhajtá, ezt kérésé a' Sczythai hős nép.
Ott hol szőke vizét lassú Maros a' kanyararkú
Nagy Tisza' habjaival, beömölve, zuhogva vegyíti
Széles térségen, hol most bástyáji Szegednek :
Fénylenek a' környül habzó két folyami parton.
Ott nyugvának erős Eleink, hogy az ütközet elmúlt.
Hölgyekkel, magzattal, erőtelen ős öregekkel

· Hebe: férjfiak.

· Hébe: Légidnek.

- 25 Vártának alkalmat, letelepleni honnyot ügyletek.
 Könnyeze a' Népség lionnyotlan, rontva. Csekély szám.
 Kérte Vezéreit és esedezve könyörge hazáért.
 Oszvejö vének azért a' Hősek tartni tanácsot.
- Fegyverben párducz-bőrrel nagy vállakon, és ott
- 30 Űzön elébb dörgő hangon kezdette beszédét:
 «Sczythák, honyszerzok, hadrontók, népeket őrzők!
 «Nincs földünk miután nagy Atilla kihalva előlünk,
 «Villongás 's testvér viadalban erős birodalma
 «Oszveomolt, 's megbírt sok Nemzeti pártot ütének,
- 35 «Es fiait haddal tüzelék egymásra kikelni.
 «Gyengék, rontottak, vagy térjünk vissza hazánkba,
 «Vagy ha nem, itt földet víván békébe maradjunk,
 «A Nagy erős és több Nemzetnek bírtoki honján
 «Versengvén végkép' megemésztetik e' kicsiny Őrnép;
 „ «Vagy kénrtve Úrat szolgáland 's rabkenyeren él,
 «Hadgyozó Eleink' hív fényét ködbe borítva.»
- Szót végezve leült. Felkölt Zámor fia Káinok,
 És rezező hangját ekként intézte feleihez:
 «Honnyosok, Országot fundálók, harcra serények!
- 45 «Haljátok szavamat! Térjünk haza régi Élőink'
 «Országába, nehéz rontott Nemzetnek erősek
 «Harczaiban kétes viadallal szerzeni honnyot.
 «Mert bár hadrahevült Honnyost rettenteni nagy mív,
 «Hölgyeiért, haza, 's Isteniért dulakodva kietlen:
- 50 «Am de csekély hadinép megrontatik a' nagy erőtől.
 «Mi harczolva halunk, feleségink férj télén, árván
 «Gyermekek és Öregek, rablóknak préda leendnek.»
- Végzé 's a' zuhogó sereg égre emelte robajját,
 És készült haza, és buzgón kisztette Vezérit.
- 55 Felkele most írnak, 's így monda Vezéri szavával:
 «Népvezetők, hadban bölcsek, sereg' őrjei, Sczythák!
 «Vajh mi okon térnék Eleink' vad földre vissza.
 «Jég és fergetegek' honnyába, sovány bércekre.
 «Hős Eleink kijövének; ez ok kisztette kijöni
 60 «Éjszokról bőv és termékeny földre lakozni,

«Kincsei, vértelű borral gazdagra, nemesre,
 «Es örökül hagyták unokáknak, 's bírní sajátúl.
 «Térjünk vissza nehéz úton sivatagba, derékból.
 «Így öregink és gyermekeink elhalnak epedten,
 «Es keveset vezetendnek elérvén honyba Vezérink. es
 «Most hát én egyebet mondok, kiki tartsa eszében.
 «Földet elébb fával, természettel gazdagot, és jó
 «Folyamokat, békés helyet visgálni tanácslom.
 «Frigyet szerzek erős népek' Fejedelmivel, avvagy
 «Hogyha külömben nem, vérrel kell szerzeni honnyot. 70
 «Hölgy, öreg és ifjak fegyvert ingatni tudó nép,
 «Egy dandárban előálland többítni hatalmunk',
 «'S mi vad oroslányként kölykért tusakodva, csatázunk,
 «Es vagy lakföldet vívunk, benn lakni maradván,
 «Vagy honny nélkül ellehetünk, hadban oda veszvén. 75
 «Esküszöm én legelébb, hogy kész leszek élni tinéktek,
 «Kész meghalni. Ti is vérfrigyet kössetek egygyütt,
 «'S Honnyunkért fegyvert ingatván, célra siessünk.»

Mint mikor éjszak' erős zivatarja csap által az erdőn,
 A' tölgyek zúgnak, távolra kihallik az árzaj I 80
 Így zúgott a' Nép, a' hang riadozva csapongott,
 Végezvén írnak seregéhez szollva, beszédjét.
 Elláták és elszánák letelepleni nyugton.

Ekkor száz kémet nevezének menni le és fel
 Halmokot és tereket szemlélni — annakelőtte 85
 Zágon, Haddurnak Fő-Papja, beszélni így kezd:

«Haddurnak védett ősnépei, Istenimádók!
 «Hős Eleink mikor a' Méotisz partjain által
 «Jöttének, áldozatot tettek menybéli jutalmúl
 «A' hadakat vezető Istennek, 's céljokat érték, 90
 »Mert Isten védé: nagy dolgot kezdve mi is most
 »Áldozatot rakván, Haddurt tisztelve, könyörgjünk.»

Így szollott és Isteninek botjára könyökle.
 Visszafelnt írnek 's így hangza vezéri szavával:
 «Botviselő Fő-pap, Haddurnak titkait Őrző! 95
 «Légyen akartodként a' szent szer, gyűlni parancsлом

«Népeimet; könyörög, 's frigyét teend minden ezennel,
«Es osztán bizakodva, segített czélra siessünk.»

Mónii, 's pír a ncsot adott begyűjteni népeit. Erez kürt
100 Harsoga szét a' nagy térségen, jött az özön nép,
'S görbe karét állott. Zágon mély csendben előment,
Hozva lovat ragyogó zablán, leütötte süvöltő
Bárdal, szent vérét csészékből földre leönté.

És könyörögve borúit Haddur képének elébe,
los «Haddur! Népvezető, Sczythák őrzője, Hadisten!
«Ald-meg Hadnagyaink', Népünknek fegyverit áld-meg,
«És vígy békében boldog bony' földire lakni!» —

Most pedig egy jelemény úszott fenn nappal; az égen
Tűz gomb, nyúlógós szikrák hullámit omolva,
no Fen' kele a' seregek fejine, 's ált tartva keletre,
Lengvén hosszan elő tartósan, végre megállá
Napkeleten, sűrűn lángolt, a' mennydörögő hang
Távol ballá midőn elpattant és tüze elhunyt.

Láták a' jeleményt 's hogy menybeli volna, gyaníták.
ne Felkele most Zágon 's eként szólít a' sokasághoz:
«Hadnagyok, Ősnépek, Haddur kedveltjei! nem de
«Égi tanács nélkül jelemény-fényt lát e halandó?

«Mostan azért mondom, minden szavaimra figyeljen;
«Isteni jel, honnyunk' mutató fény — menve keletre
12« «Nyúgotról. Haddúr látványei adta élőkbe,
«Arra keresni hazát, ottan letelepleni intvén,
«És ha hiszünk Isten jelinek, bizakodva kövessük.»
Szót végezve leült. írnak kezdette beszédjét:
«Jól van menybeliek kedveltje, szavadban erő van.

125 «Hisszük az isteni fényt, indulunk menni utánna.»
Mind ezek így menvén véghez, jelt hangza az érez kürt.
Hallák a' seregek 's készültek, mént zaboláztak
A' lovagok; rendben állott a' Sczytha labanezság,

Alva fegyelmeztek fejedelmek hősi szavára.
130 Míg osztán indulni szaruk 's kúrtek recsegének.

¹ E vers hiányzik a *Hébe* szövegéből.

Melly Isten sùgalta belém énekleni liarczot,
 Mondja-elő Eleink' neveit, tetteikkel egyenlőn.
 Uzon volt első szálas seregének előtte,
 Izmos, erős, vállbán széles, nagy párduczsa lenge
 Bal karján, jobbal buzogányát hajtva vezérlé. 135.
 Káinok utánna nyomnia, zekét szellengve viselve,
 És bunkót markában, után Kézd vitte legényit.
 És hős társa Ipor, két tölgyei a' hadi népnek.
 Bárdocz utánok erős bajnok seregével, azontúl
 Bágyon, homlokban csontos, feje görbe, sas orrú, uo
 Nem volt a' Sczythák népében nála tanácsosb,
 És bölesebb vezető, de szavatlan kése beszélni.
 Hogyha pedig kérdetve felelt, menydörgeni tetszett
 Nyelve' nehéz szava. Varjgyas utánna lovaglott,
 S sarkantyús Gyula nagy bárdját ingatva kezében. us
 Béldi csatátértő, ménjét forgatni gyakorlott
 Orband, 's véle Daczó veszedelmesek ellenségnek.
 Dárdásit vezeté Cserey 's bízatta legényit,
 És hangozva kiáltoza: Os maradékok utánnam.
 Meghajlott dárdája, kakastoll inga süvegjén. 150.
 Hordja öreg kézzel Kászon nagy bárdja hatalmát,
 És tiizelé ifjú népét. Szemlélte az ősz hőst
 írnak, 's ő mellett menvén-el, monda szelíden:
 «Kászon, régen erős bajnok, Haza 's Fejdelem Őrje!
 «Hajh ha serény ifjú éveidnek tartna erője, 155.
 «És még volna veled tíz bajnok szívben egyenlő:
 «Esküszöm egy honnyot tizen megvívni tehetnök.
 «Am de időd megavúlt, de azért hív benned az ősz szív.»
 Visszafelelt csendben sok idők nagy bajnoka Kászon:
 «írnak, Népvezető, közjót munkálni tudó Fő! 160
 «Édesen emlékszem éltem' szép napjira vissza.
 «Elmúltak, gyengült testem, nem gyenge szívem még.
 «Bárha kezem lankad harczban, tusakodni tanítok.»
 Többet szollni akart, írnak lovagolva előment,
 És intette Vezéreit, és bízatta legényit.
 írnak Atillának Krékától gyermeke, nagy hős,

'S mint szent tölgyfa, erős berkekben fergeteg ellen.
Ment a' Sczytha sereg, csendben lépdelve keletre,
A' Maros' örvényes partjánál. így mene hajdón
ivó Spárta' vitéz faja Hőse után, mikor Ázsia dőlyfős
Xerxesze Országát roppant seregével elönté,
Halmokon és tereken, kőszirtes Thermopiléhez.
És érték erdős és halmos Dácia' földjét.
Vaskapunak nevezék a' hajdoni Népek az ösvényt,
175 Szirtek bércei közt; itt mentek elébb honnyokba.
Áltkelvén tábort járanak partjin az örvényt
Hajtogató folyamnak, erőt nyugtatni javallák. -

MÁSODIK ÉNEK.

Három nap nyugvók a' völgyben az éj szaki tábor
Eleimet gyűjtván, szemlélve hadutat előre.
Esti homály lebegett a' halmokon és erdőken. 180
Írnak fővezető sietett seregéhez az éjre,
Vadnyomot úze napestig; Ipor vele, Béli, Daczó, Kézd
És Káinok nagy hős, és ötven gyorskaru ifjak.
Őzeket és vadkant, lovakon sietének, emelve
A' sűrű erdőben elé, éjféli homályban 185
Tündöklött bikkek' zöld ágain ált az ezüst hold.
 Ám Haddúr Istennek egyéb gond forga eszében.
A' Kaukasz bérezét elhagyván, úsza az égben.
Emberi test képet váltott czéljára mehetni.
Görbe vadászskürtet függeszt karjára jeléül, 190
Ijzpuzdrát és ijjágyat visel oldala, jobját
Buzgánynyal terhelte. Igyen siet által az erdőn.
Egy pásztor kunyhót éjjben kivilágita tűzzel,
És tildéit egyedül, és készült sütni vad őzet.
A' pásztor kunyhó mellé kanyarúla az ösvény, 195
Mellyen az Éj szakiak lovakat sarkalva j övének.
Égi hatalmával még többet ezélza az Isten.
Feretgetet támaszta, setét fellegbe borítá
A' ligetet 's elvette sugárit az éjjeli holdnak.
Menydörgő villám szeldelte-el a' ködök' öbleit. 200
És távol zúgott, és hátra tekintni nehéz volt.
Jöttének a' Hősek, rettegtek Egek' viharától;
És horkolt a' ló, 's tornyolván rázta serényét.

¹ Hébe: tombolván rágta serényét.

A' kunyhóbeli láng távol csillamba az éjben.
 205 Arra vezérlették a' mént, kikerülni az árzajt.
 Már érték, már hátok után a' fergeteg omla.
 Tudta jövéseket a' pásztor 's elejekbe kiszollalt:
 «Vadnyomozók! netalán elnyomjon az éjjeli szélvész,
 »Kunyhómban nyugtot lelhetek, hogyha kívántok.
 210 «Környülülve tüzem', vadakat forgatva regéljünk.
 «Van borom, és gazdag hegyeinken terme gyümölcsein,
 «Es pásztor vagyok és vadakat köszirteken úzek.»
 A' pásztorinak erős írnak mond visszafelevén:
 «Görbe hegyek hja, hű pásztor! szavad áljon az éjjen
 215 «Környülülve tüzed', vadakat forgatva regéljünk.
 «Hogy netalán távolb menvén elnyomjon az árzaj,
 «Es te szomorgj, nékünk késő leend vissza kerülni.»»
 így szollván lerakák puzdrájokat és tüze mellé
 Ültek görbe karéban tölgytönkekre, 's regélni
 220 így kezdének, elébb a' pásztor kezdé beszédet:
 «Melly Ország' magzatji lehetek gyorskaru Hősek?
 «Mert idegen köntöst és fegyvert hordátok, ámbár
 «Büszke tekintetek Hőseknek sejtenei kiztetek.»'
 A' kinek így szollalt írnak hős népe nevében:
 225 «Ejszaki lionny' magzatji vagyunk, nyugotra lakozni
 «Jöttének Eldődink, lakföldet vívni keletre
 «Isteni végzéseként indultunk, hogyha talán ez
 «A' rendelt Ország, itten letelepleni vágyunk.»
 Visszafelelt a' sok halmoknak férjfia 's így szólít:
 230 «Ejszakiak, bátor Vezetők, most Dácia' földjét
 «Értétek, 's hatalán rendelve van Istenitektől,
 «Nem kétlem, bizvást bírásúl venni mehettek.
 «Mert egyebet mondok, kiki tartsa figyelmesen észben.
 «Régen száll a' hír honnyunkban, hogy hideg éjszak
 «Férjfiakat kühlend halmainkat bírni sajátúl.
 «Gyorsakat és hadban gyakoroltakat, és kis időn túl,
 «Már már ér az idő 's idegen Nép érkeze hozzánk.
 «Am de hegyeink ádá az Nemzetnek régkori honnya.
 «és vizeinket erős Népeknnek gyermeki lakják.

«Nagy mív, köztek előtörvén, békébe maradni. 240
 «Mert gazdag s termékeny akár bor termeni halmon,
 «Vagy ragyogó érczet ben rejtven szirtüregekben,
 «Vagy vadakat sűrű ligetekben, folyami hallal.
 «Völgyei meghajló magfőkkel telve nagyárúk.
 «A' sok Nemzet elébb kész vassal veszni hadakban, 245
 «Mintsem örök földjét idegen bíróra bocsátni.
 «Mert sok Népek omoltak elejtől fogva lakunkra.
 «Haljátok Hősek! ha szavam nem terheli céltok':
 «Dák népek, szilaj ok, telepedtenek itt le először.
 «Jöttek azontúl Géta fajak, frigosztva lakoztak. 250
 «Halmos részen amaz, folyam' tér partjain ült ez.
 «Es sokszor hordtak dákot ki veszíteni egymást.
 «Majd Gepidák rohanának ezekre, nehéz viadallal
 «Foglaltak telket, de viszont egy testbe vegyültek,
 «Es együtt bírtak köz jussal mindenik ön részt, 255
 «Végre pedig súlyosb történet nyomta-el őket.
 «Róma hatalmas, erős birodalma emészte-el annyi
 «Nemzeteket 's e' kis tündér országot is osztán;
 «Tráján' hire nagyobb, mintsem ki ne tudna felőle,
 «Tráján két véres viadallal vette-meg ez honyt. 260
 «Ott az aranyhordó folyamnál, régi Dierna'
 «Kőfalait, túl a' Sztrigy mellett Zarmigethúzáat,
 «Nagy Deczebal' várát, Dákok Fejedelmei' székét.
 «Attól fogva igát hordott sok időkig az Ország.
 «Jöttek a' nemzet pusztító Göthösök ismét, 265
 «Elverték a' régi lakót s rablánczra kötötték;
 «Birtokosok mentek, jött és ment birtokos újra.
 «Honnyosok érkeztek végtére. Kegyetlen Atila
 «Járom alá kéntette az ostorozott napnyugotot.
 «Minden adófizető, minden fegyverviselő volt. 270
 «Elhala ő, 's mostan székében honnyi Király ül.
 «Ennyi veszély' sorain ment által küzdve az Ország.
 «Népei rontották egymást 's rontatva enyésztek.

¹ Hébe: szirte' erében.

- «Ám de van egy föld rész, hegyek és szirtekkel övedzve
 275 «Erdőkkel sűrű, jó folyamok öntözik a' tájt.
 «Térjén életadó gabonák főhajtva lebegnek.
 «Erdei sok vaddal bőveek. — Napköltire innen. —
 «Ezt ritkán szállá' meg rabló Nemzetek árja.
 «Titkos hely, csendes telepedni öregnek, erőtlen
 280 «Gyermekek anyyainak legjobb, alkalmas Ország.
 «Hogyha Hazát vívtok, vívjátok kérlek először.
 «Hidjetek ismérő szavaimnak, béke jutalmaz.
 «Bárha nehéz akadályok elálják czélotok' útját,
 «Bátran elő! — Mint kell odajutni kimondom ezennel.
 285 «Két, egy forrásból jött folyam tészí határit,
 «Innen az Örvényes Maros átfogja egész tájt;
 «Partjai szőlőkkel, terméssel rakva körüi hé;
 «Túl az elébb szabadon zúgó Olt sűrű kalászos
 «Térséget kanyarít, osztán szirtek közé ront-bé.
 290 «Két testvéri Ügyek — hallottuk régi regékből,
 «Es hiszek annyi időn által jött hajdoni szónak.
 «Iszter folyamnak volt egy szűz vízi leánya,
 «Lisszilián; sokszor kérték Yizek-Isteni szívét.
 «Am de vadászívet kedvesb vala néki fesztíni,
 295 «Üzni sebeslábú szarvast, 's tölgyesbeli vad kant;
 «Úrpán Dák népek' buja Istene hév szerelemre
 «Gerjede 's a' Szűznek titkon megrontja szemérmét
 «Gyilkos erőszakkal, 's egy erdei szikla üregbe
 «Zárja, nehogy bűnét atyjának tudni kiadná.
 300 «Szirtköveket rakván a' boltra magára hagyá ott.
 «Hasztalan esdeklelt ott, nem jöve senki segédre.
 «Megszáná Úrpán végtére az árva leánykát;
 «Szarvassá czélzott elváltoztatni, de kűtfő
 «Inkább lenni akart 's kéré kedvezni az Istent,
 sor, «Engede, — 's a' bús lány két folyamot önte az elzárt
 «Úrboltból tüstént, nyúgotra, keletre, titokban
 «Tartott szándékát vágyván értésire adni
 «Atyjának. — Jókor megtudta az Isten ezen czélt
 «Es mikor a' szirtekkel övedzett Dácia földjét

«Szintén ált folyá a' két víz menve sebessen, 310
 «Félbeszakítja menéseket és nagy Szeptuma ütven
 «A' szomszéd sziklák' bérez ormait ellenek ontja,
 «Ellenzé folytatni tovább, feldugva özönbe.

«Am de segíték még több folyamok árji is a' lányt;
 «Tengerré neveié díilengő habjait, és így 315
 «Altúgván a' nagy havasok' levegői tetőin,
 «Megküldé szomorú atyjának magzata' sorsát.

«Iszter, az ömlengő hullámú tenger urának
 «Euxínnek korosabb fő helytartója vizeiben
 «Érdemmel legelébb, osztán nagysága' nevével, 320
 «Vette leányának sorsát 's védelmire¹ kérvén
 «Több vizek Őr urait, harezot kezdettenek Úrpán
 «Istennel. Többen megbírván egyet, az elzárt
 «Vízi leányt szomorú boltjából újra kihozták.
 «Es Úrpánt éles sziklákhöz verve megölték. 32:

«Szírieket elbontván, a' tengert menni bocsáták,
 «Es örök emléküi a' két hű folyamot Iszter
 «Gondja alá vévén meg-hagyta, nevelte vizekkel,
 «Ettől fogva neves két folyamok a' Maros és Olt.

«Olt vize' térségén berkekkel övedzve van egy kert, 330
 «Tündér kert, titkos, hol volna, kitudni nehéz mív.
 «Ennyi elég: arany alma nevet hord egy fa gyümölcse.
 «Ettől függ birodalma egész környékbeli honnyak.
 «Elnyerhetni bajos, mert Erczkert s lángos² oroszlány
 «Álja nagy ajtóit jobról/' Sok kiizde, sok elliolt; 335
 «A' fenevad' mérgével, azért, ha reményütek, ezzel
 «Kell legelébb megvívni, de hogyha leverheti job'tok,
 «Akkor bírjátok békében, hadban erősek,
 «Es dicsők, nemesek, szabadok, szép honybeli Népek;
 «Erre siessetek és ide intézzétek az ösvényt.» — 340

így végezte szavát a' pásztor, halgata minden.
 Nem rebegés csak kétlések habzának eszekben.

¹ Hébe.: védelmére.

² Héliebe: érez kert, lángos.

³ Hébe.: a kertnek. —

Sejté érzeteket Haddur és isteni kényként,
 Lelkeiket fentebb tűzzel melegítve felihlé,
³⁴⁵ És bátrakká té és feleim etlen erővel
 Tölté mejjeiket, 's a' Hősek zúgva kiálták:
 «Írnak merre vezetsz a' tündér kertbe, menendünk
 És markolván dárdanyelet felkelni kívántak.
 Szollalt a' pásztor 's mondott elfedve beszédjét:
 eső «Hősek! akár mentek viadallal nyerni hazátok,
 «Avagy akár más Országban letelepleni vágytok:
 «Most ezen éjre maradjatok itt e' pásztori lakban,
 «És reggel tüstént induljatok útra, kinyugván.»
 így mondott, és borkorsót ingatva kezében,
³⁵⁵ Sorra adá; itták a' Hősek Dácia' nedvét,
 És dicsérték és áldák bőv halma' gyümölcsét.
 És vadakat szeldelve regéltek víg örömeiben.
 Sok hangon dalokat zengének tűz melegénél.
 Zúga azonban künn a' dörgő fergeteg' árja.
 seo Éjfél volt; és görbe karéba ledőlve szunyadtak.
 Alvának míg a' szürkülő reggel eléjött,
 Ekkor sűgárzó napfénynél visszamenének. —

HARMADIK ÉNEK.

A' ragyogó hajnal már általszálla az erdők'
Háta megöl, útnak fogván, seregeikhez elértek
A' Hősek, szakaszokra vevék és tábori rendbe.
Indúltak hosszú sorban, lépdelve egyenlőn,
Vállaikon párduez lengvén, kard ezombjokon ingott,
A' víz völgyen elé. — Kürtek recsegének előre.
Három nap folyton mentek, negyedére megáltak,
S tábort nyugtattak zúgó Sztrigy partja' terében.

Hajnal azonközben ragyogó fényt szóra keletről.
Indult a' tábor. Most itt a' szürke Küküllő
Árkaiból kikelő. fővényes vize' térjeit érték,
És nevetek tettek két testvér víznek egyenlőn;
Innen agyaghegyeken túl két Homorodnak iszapló ³⁷⁵
Kisdud folyamait. Sereget nyugtattanak ottan.
És kémek küldvén nézék hova kellene tart'ni.

Így történtek ezek, hallottuk régi szavakból.
A' Hősek nyugvának, az elment kémek ügyeltek
Honnyot. Azonközben éltét itt végezi Kréka.,
Kréka Atillának hű özvegye. — írnak az őz hős
Három nap rendelt sírinnepet annya nevének,
És erdőt szentelt emléküi. Tart ma is a' név. —
Innen elébb seregelve jutának az Olt vize mellé,
És lemenének Barcza terén. Sárkány hegye innen,
Túl a' fellegütő Czenk-bérez kékelle ködökben.
Ellenben zuhogón ordított a' rohanó szél;

¹ Hébe: kékélő.

- Melly Nemeréről vette nevét rossz éjszaki rémről,
Rém vala ez szélvészt és fergeteget támasztó.
- 390 Öt napokig zúgott és tartóztatta mehetni.
Ám hatodára kies nap tűnt az egekre ragyogva,
Kék fényben mutatá a' nagy térséget előttük.
Terjedt sík, hegy övedzi körüi, Olt' árka hasítja,
S Ügv' kisseb vize barna fövenyt hömpölygve sepervén.
- 395 Mély csendben lépdelve nyomultak előre tömötten,
'S óhajták ha talám ez volna jeelve hazául.
Ott hol az örvényes partú Olt' habjiba önti
Ügy csendesb vizeit, volt egy sziget, isteni lakhely.
Régen Dák népek Felségei' honnya 's ligetje.
- 400 Itt tárták üléseket, itt múltattanak egykor
A' tündérbertben. így hívták hajdoni népek.
Hogy pedig a' kormány más Istenfajra leszálla,
Félisten maradék bírá a' kertet azontúl.
És hogy ez is kiveszett, egy vég vér-lányra maradt-le.
- 405 Ez tartá egyedül birtokban, férjtelen és szűz.
Mert hírszó szárnyalt és hitt hírszónak az asszony:
«Bárha kötést szerzend napnyúgoti férjei, eloszlik.
«Várna tehát új éjszaki Hőst s szent frigybeli mátkát,
«És ezzel boldog napokat töltendene mint hölgy;
- 410 «Ám de külömben történvén megbánja kötését. —
Várta Alirán hős jegyesét és lángza híjába.
Ám de Kaimbárnak más gondok fortak eszében,
Hajdoni Dákvezetők' végső vérsége Kaimbár,
Argídáva' kevély Fejedelme, sok öszvetolongott
- 415 Nemzetnek vezetője, erős, nagy, liarczbeli bajnok,
Kérte Aliránnak jobját, kéntette szerelmét.
Mit tett a' rebegő? így szólít végtére: «Kaimbár!
«Hogyha hajolt szarvát a' hold töltendi negyedszer,
«Vedd kezemet, légy férjem azontúl.» Hitte Kaimbár.
- 420 Búslakodott a' Szűz 's kétlette az isteni végzést.
A' folyam' mezején járdáit estvéli homályban,
: Hébe: Nemezéről.
: Hébe: szerzel.

És távol idegen népet szemlélve megáll.
 Négy Hősek lovagoltak elől, sarkalva serény mént.
 Buzdult keblében a' tündéerkerti Királyné,
 És ismétetlen lángot sejt égni ereiben. 425
 Isteni titkos mív, mert Isten súgta beléje.
 Látá a' négy Hőst közelíteni 's szólít elejekbe.
 «Melly anyaföld' magzatji? miért érkeztetek erre?»
 Monda, 's szelíd szemein lassan sűgárza szemérme.
 «Éjszak' népe vagyunk és könnyöt szerzeni jöttünk.» 430
 Visszafelelt írnak, és titkon lepte-el a' láng. —
 «Hogyha közel czéltok, nállam nyughattok az éjjen.
 «Oh Szűz» szólít írnak «bár ismétetlen előttünk,
 «Itt maradunk nyugván, és osztán útra menendünk.»
 Ment a' Szűz 's vezeté a' Hőseket által az ingó 435
 Termőfák' zöld gajjai közt tündéri lakába,
 így volt Alczynousz' báj kertje gyümölcsfa sorokkal
 Környülvéve — szelíd csergéssel ömöltek ereikből
 A' zengő kűtfök 's a' völgyen lejtve haboztak.
 Hogy pedig ős honnyába elértek, rendre leültek. 440
 írnak elébb, osztán hős társai, és velek a' Szűz,
 És kérdezte kik és hova tartanak. így felel írnak:
 «Azia ős földünk; legelébb jött útra Balámber,
 «Khaddika, és Karathon, 's a' hadban félsztelen Uldin:
 «Optár 's büszke Ruás, nagy Mundzuk, végre Atilla, 445
 «Nyúgoti földre, sovány szirtekről, lakni sereggel.
 «Elmondotta miket tettek, mint haltak-el itten.
 «Elmondotta Atilla' hadait, Aquiléja veszélyét,
 «A' Katalauni mező' vérharczát, Róma' riadtát,
 «És Straszburg' döntött falait; mert tudta soronként, 450
 «Végre beszélte miként rontá Szikambria' térén
 «Egymást a' roppant Nemzet, hogy Atilla kihalván
 «Éjjel hölgyénél vérében, magzati kardra
 «Keltének osztatlan birodalmért. Khába kevély fi
 «A Goth vérségű Aladárral, 's vívtanak együtt. 455

¹ Hébe: sudta.

«Elhullott Aladár, Irnakra maradt az erőszék.
 «Khába keletre fogott haza. írnak honnyosi néppel
 «Isteni végzetként e' földre vezérele serget,
 «Hogyha talán itten rendelte telepni Haddur.

460 «Es az arany almát elnyervén érni hazába.» —

Így végzetté szavát és gyakran visszabeszéle.

Éltek az életadó borral s bőv honnyi gyümölcssei.

Ám de Alíránnak keblét ellepte szerelme.

Halgata és bágyadt. Terjedt titkolva az égés.

465 Ráfüggeszti széniét a' Hősre 's habza beszédben.

Ismétlette szavát 's mondásait újra felejté,

És nem bírva tüzét, lankadván reszkete és fort.

Éjjel ereszkede, a' völgyekben hűs szelek ingtak.

Nincs nyugalma, heves lángokban küzdve vezérlé

470 Irnakot, árnyékos fák közt, vagy völgyeken éjben.

Sugárzott a' hold lengő zöld ágakon által,

'S a' völgyben lemenők' árnyékát visszavetette.

Így táplálta tüzét, és kínját végre kivallá.

Érté a' Vezető, és ingada 's habza tanácsa.

⁴⁷⁵ Innen Népe' közös szava tartóztatta maradni,

Onnan az elhajló szép lány tiltotta mehetni. —

Engede a' titkos szív sугarlatnak az ért ész,

Es napokat tévén a' Hős elszánta maradni.

Népeit a' tereken letelepni hagyta 's pihenni,

480 Míg alkalmas időt indulni vehetne viszontag. —

Hallja Kaimbár HŐs a' hírt 's méregre felindult;

Öszvevoná Népét 's készült Irnakra rohanni,

A' szigetet 's Szüzét őrzé a' honnyosok ellen.

A' vész hírt hallotta 's örült a' párduczos írnak.

485 Két követet küldött fenyegetve köszöntni Kaimbárt'

Kálnokot és Bágyont 's így dörge vezéri szavával:

«Menjetek írnak hős nevével Dák népek' Úrához,

«Mondjátok: Éjszakról jöttünk honyszerzeni erre,

«Isteni végzésből, mert Istenek a' hazavédők.

490 «Nem rablunk, nem pusztítunk, ős földjein által

«Csak szabadon mennünk engedvén útba ne áljon.»

Így szállván, hatalom lelkét lelkekbe lehellé,
'S ők írnak' szavait hordák, Irnakhoz egyenlők. —

Hallá a' nagy szót, és fájdalom ölte Kaimbárt,
Yisszaizent dölyfös mérgéből adva beszédjét: 495
«Honnyosok, ebfajták, országtalan emberek, orvok!
«Am de mi kisztete-fel távol haza földre jönni
«Halni hazátokból. Nincsen temetője talán rossz
«Országoknak, azért idegen port r:'gni akartok.
«Tudjátok-meg erős nép lakja ligetbeli földem', 500
«Es megemésztettek, 's nem is engedem a' szabad utat.
«Nincs egy talpalt is telepedni, temetni elég van.»
Meghozták a' hírt Irnaknak, 's fórra hevében.
Menten ezer körtek rezegének kezdeni harcztot.

Ám de Kaimbárnak nagy serge se nyugva henyélve. 505
Ellenement, és öszvecsapott a' tábori néprend.
A' mének nyihogának alatt 's emelengve szököngtek.
Történek a' dárdák, a' kardél bontogat és szel.
A' levegő zúgott, a' Hősek' hangja zuhongott.
Hörgenek a' holtak vérző sebeikben üvöltve. &10
Így csattog vészharcza az éj szaki fergetegeknek,
Hogyha falombok közt egymást hasogatva csatáznak.
Zúg a' mély erdő, a' tölgyek súdari sívznak,
Nagy recsegés, zúgás gyakorolva zuhong az egekben.

Alkonyaiig tartott a' vérharcz 's a' csata vésze. 51&
Büszke Kaimbárnak vert népei szélyeloszoltak,
S a' diadalmasokat hagyták a' hadmezejében.
Látta riadt népét, a' vészt 's nem féle Kaimbár,
Isméretlen az ijedelem. Sarkalva vezérlé
Négyszeresen dobogó ménjét, és félsztelen ordít, 520
Ordít érzetiben vesztének, mint vad orosz lány.
És Irnakra rohant és vagdalt, szeldele és tört.
Ellentáll a' Hős, és mint tölgy ingani nem tud.
És kifog öldöklő vágásokat, és leüt újra,
És gyakorolva ütést, kopj áj át újra emelte, 525
És lesüvöltve csapott; csattogtanak a' sisak és ing,
Ért a rettentő, 's zeng a' nagy kopjalap ütven:

'S Lépdel előre nehéz lépésben Atilafi rája.
 'S Mint három szárnyú menykőt ki nem álhat az ércszirt,
 530 Kopjaütések alatt akképen Kaimbár
 És félelmetlen mejjében érzi veszéljét,
 S Még egyszer fegyvert markolni tüzelte halála. -
 Lelkessé 's gyorsá tévén. — A scytha taréjos
 Siskát ingatván és győzelemnek örülvén.
 535 Sűrű kopjával nagy ütéseket osztta viszontag ¹
 S végre Kaimbárnak kopnyáját messze lesújtá.
 'S bévégzé a' nagy nap' harczát karja' ütése.
 Esti homály lebegett a' környben, s' nyugoti szelő.
 A' diadalszerző Hősek nyugvának örülve.
 540 Osztogaták az idős bort 's jártak honnyosi tánczot,
 Szellengőn, párral, büszkén emelengve, kiáltva.
 Ám Haddur Istennek egyéb tárgy fogta figyelmét.
 Úszó tűzgombot hagyta lángzaui a' levegőben.
 Állva maradt és fénye soká szikráza felettek,
 545 Osztán elpattant, 's dörgése zuhogva csapongott.
 Zágon előállott és mondott főpapi szóval:
 «Éjszakiak, védő Haddúr' kedveltjei, Hősek!
 «Haddúr áldá-meg hadrontó fegyvereinket;
 «Haddúr' kedve hogy itt lionyot választva maradjunk.
 550 «Jelfényt küldé 's tanít mit keljen tenni ezentúl.»
 így szollott és áldozatot teve, 's Istenit áldá
 Mind az egész Népség, és hitt a' főpapi szónak.
 írnak Aliránnal frigyét köte és hitet esküdt,
 'S részese lett vérrel védett vize partinak, és bőv
 555 Erdeinek, 'se' just unokákra maradni liatárázák.
 'S felfejté írnak, mit tett a' lángos oroslány,
 A' tündérkertnek vad bajnoka és az arany fa. —
 És szakaszokra vévé sergét, székekre felosztván,
 És Székelyeknek nevezé a' székbeli Honnyost.

ARANYAS-EÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR.

¹ A 527—535. versek (innen: *Ért a rettentő* — eddig osztta viszontag hiányzanak a *Hehe* szövegéből.

FÜGGELÉK.

A szerző hagyatékában reánk maradt eposzának eredeti kézirata fi. fönt 68. l.), mely az I. és II. éneket már közel oly alakban tartalmazza, mint az a *Hébében* 1823-ban nyomtatásban megjelent, míg a III. ének talán e részletnek első fogalmazványa, mely a *Hebe* szövegétől tetemesebben tér el.

A következőkben pontosan adom e kézirat szövegének eltéréseit a nyomtatásban megjelent és e füzetben philologiai megbízhatósággal újra lenyomatott szövegtől.

A sor száma után áll az illető sornak az a része, szava, kifejezése, mely a kéziratban más, eltérő alakban található. A kézirat szövegét e jel] választja el a nyomtatott szövegtől, azonfelül a *kézirati* szöveg mindig *dőlt* írással van szedve. Pl. I, 29. Fegyverben párducz-bőrrel] *Paisok alatt párducz bőrrel* a. m. az

I. ének 29. versében a közzétett szövegnek e szavai helyett: «Fegyverben párducz-bőrrel a költő fönmaradt kéziratában e szavak olvashatók: *Paisok alatt párducz bőrrel*. Az illető versnek többi szavai teljesen összeválnak a kézirat megfelelő részével. *Előbb*: a. m. az illető szó helyén előbb a következő szó állt, melyet azonban a költő kitörölt s a most olvashatóval pótolta.

Megjegyzem még, hogy az eltéréseket a két szöveg közt lehető teljesen és pontosan kívántam közölni. Nem tudom, eltaláltam-e mindenütt a helyest. A kézirat írása ugyanis részben nagyon hanyag, sokszor elmosódott, másutt rövidítéseivel homályos. Hozzá járul, hogy Székely ritkán rakja föl az írásjeleket, pl. a hosszúsági jeleket, és nagyon ingadozik a nagy betűk használatában. Mind e sajátságokat iparkodtam híven föltüntetni, a mennyire a kéziratot kibetűzhettem; de lényegesebb dolog semmi esetre sem kerülte el a figyelmemet.

A két szöveg összehasonlítása főleg egy szempontból érde-

kés: Tanulságosan mutatja, hogy a költő hogyan küzd a nyelvvei és a verssel, míg végre azt a (majdnem kivétel nélkül helyesebb és költőibb) szöveget megállapíthatta, mely nyilvánosságra jutva, nyomban nagy hatást tett és egyik legnagyobb költőnket nemcsak a tárgyban, hanem a nyelvben és verselésben is a kiváló tehetségének megfelelő útra terelte.

ELSŐ ÉNEK.

1. nagy tettű] *nagy tettü*
 5. Sczythák] *Sczythák*
 0. jeles éjszaki férfjak] *Napkölti vitézek*
 9. Es Irnakra] *'S Bölcs Jenákra*
 10. földjire] *földire*
 11. letelepedni] *letelepleni*
 12. ekkor] *akkor*
 14. keresésére] *keresésire*
 17. Sczythai] *Sczythai*
 19. Kanyarárkú] *Kanyar útrkú*
 21. térségen] *térségén*
 24. ős öregekkel] *ösvénekkal*
 25. honyotlan, rontva. Csekély szám.] *honny nélkül, rontva-csekély szám.*
 29. Fegyverben párducz-bőrrel] *Paisok alatt párduez bőrrel*
 30. beszédét] *beszédjét*
 31. Sczythák] *Sczythák*
 32. földünk] *könnyünk*
 33. erős] *nagy*
 36. rontottak] *rongáltak*
 38. Avvagy . . . honján] *Avagy . . . földén*
 39. kicsiny] *kicsin*
 41. hív] *nagy*
 42. Szót végezve . . . Zámbor' fia Káinok] *Eként szólva . . . Orbánd fia Kátszon*
 43. rezegő . . . feleihez] *rezgő. . . Feleihez*
- A 43. vers után a következő, utólag áthúzott tizenegy vers következik a kéziratban:
- Uzon erős bajnok, dárdát tördelni tudó Hős
Bölcsen zeng nyelved, mint méz szavad édesen ömlik*

*Boldog atyád, hajh! emlékszem még régi időkre.
 Bátor szőszolló vala a nagy Atilla csatáin.
 Ó meg holt kenyeres társam, diadalbeli nagy hős
 Jó 's bölcs férfi apát követő fiat adva minékünk
 En még élek öreg magzatlan, — hadban esett el
 Egyetlen bajnok fiam, ör je erőtlen időmnek,
 így mondott az öreg vezető 's elfőjla (9) beszédje.
 Eként szólva leült felhőt Zombor fia Köszön.
 Felkele most Kandó — 's így zuga nehéz szavú nyelve.*

46. rontott] *romlott*
 47. Harczaiban] *Harczában*
 49. Hölgyeiért. . . dulakodva] S *Hölgyéért . . . harczolva*
 50. liadinép] *hadnép*
 51. árván] *outhon*
 54. készült] *vágyott*
 56. Sczythák] *Sczúthák*
 58. honnyába, sovány] *hornyába, Sovány*
 61. vértelmező] *vért tüzelő*
 64. így . . . elhalnak] *Es . . . elhullnak*
 65. honyba] *vissza*
 66. tartsa] *tarosa*
 68. helyet vizsgálni tanácslom] *telket czirkálni tanácslok*
 69. avvagy] *avagy*
 70. vérrel] *haddal*
 71. ifjak] *magzat*
 72. dandárban előálland többítni] *dandár db an előáljon, többít i*
 75. lionny nélkül ellehetünk, hadban] *honig nélkül élhetünk*

harczban

78. Honnyunkért] *Hongunkért*
 80. zúgnak, távolra . . . árzej] *zugnak 's távolra . . . ár-zaj*
 82. seregéhez . . . beszédjét] *népéhez. . . tanácsát*
 83. nyugton] *Nyugton*
 85. Halmokat és tereket szemlélni] *Halmokon és tereken*

szemlélve

86. Zágon . . . Fő-Papja] *Zoltán . . . Szent papja*
 89. tettek menybéli] *raktak Menybéli*
 90. 's céljokat érték] *meg is áldta Élőink*
 91. Mert Isten védé: nagy dolgot kezdve mi is most] *Szán-*
dékát, mi okon nagy czélt indítva mi is most

92. tisztelve, könyörgjünk] *kedvezni hönyörgjük*
94. Vissza] *Vissza*
95. Botviselő Fő-Pap] *Jámbor főpap erős* (A sor végén nincsen fölkiáltó jel).
96. a' szent szer, gyűlni] *áldozunk, öszve*
97. könyörög, 's frigyet] *frigyet 's fogadást*
99. Monda, 's parancsot] *Mondott 's hangot*
100. Harsoga szét a' nagy térségen, jött az özön nép] *Zuga körül a térségen, jött gyermek, öreg, hölgy*
101. Zágon mély csendben előment] *Zoltán áldozni elé ment*
102. leütötte süvöltő] *'s leüté nagy aczéllú*
103. Bárdal, szent . . . leönté] *Bárdal 's szent . . . kiönté*
- A 104. sor után a kéziratban a következő vers áll: *A' soka-ság zengő döngéssel hanyza az égre.*
105. Sczythák őrzője, Hadisten] *Sczithák védelme hadisten*
106. Népünknek] *népének*
107. liony' . . . lakni] *Hong . . . minket.* (A sor végén pont).
- A 107. vers után a kéziratban a következő vers áll: *Aid meg tards (tartsd) meg erőnk — hangzott Tisza és Maros öble*
108. égen] *égben*
109. nyúlóngós] *nyúlóngó*
110. a' seregek ... ált tartva] *a' Hősek . . . áttarta*
111. Lengvén . . . tartósan] *Úszván . . . sok időig*
112. Napkeleten, sűrűn] *Napkeletén. Sűrűn*
- A 113. vers után a kéziratban a következő hiányos és ki-törölt vers áll: *Menten elő hívá Írnák Zoltán papot.*
115. Zágon s ekként szólt] *most s eként szólt Zoltán*
117. (A sor végén nincs kérdőjel).
118. mondom, minden] *mondom. . . minden*
119. fény — menve] *csuda menve*
124. szavadban] *szavadba*
125. fényt] *jelt*
- A 125. vers után a kéziratban még e két sor következik:
- Száz kémet hűidének elébb ki tudaklani ösvényt
Es hirt hozni előre, Mi hely és Nemzetek ülnek*
126. Mind ezek így menvén véghez] *Útjokban. — Végben menvén*
127. Hallák a' seregek 's készültek, mént zaboláztak] *Alta egész seregen, készülnie. Mént zaboláznak*

A 127. vers után a kéziratban a következő két vers áll:

*A lovagok, gyerek és öregek s hív hölgyek. Erősek
Fegyvertől környül vétettek — s tábori rendben*

130. recsegének] *rezegének*

132. tetteikkel egyenlőn] *kik (erős kitörölve) honybu vezették*

A 132. után a kéziratban e vers áll:

Ejzak erős fiait, — rebegek nagy tetteket írni —

133. Uzon] (előbb *Köszön* állt, mely fölébe van írva *Űzön*).

135. buzogányját. . . vezérlé] *buzogányát . . . viselte*

A 135. sor után e vers következik:

Szálas nép követé, fenyegetve nyomulva nyomába

136. Káinok utánna nyomúla, zekét szellengve] *Zágon utánna
vezérle. Zekét szellegve*

137. légé nyit.] *vitézit.*

139. Bárdocz utánok] *Bardocz utánnok*

140. Bágyon] *Zeig on*

141. a' Sczytliák népében nála tanácsosb] *hős Eleink sere-
gében nálla tanácslőbb*

142. kése] *'s kése*

143. tetszett] *tecczett*

114. Varjgyas utánna lovaglott] *Varjas utánna lovagla*

145. 'S sarkantyús] *Sarkantyús* („Gyula nagy” helyett előbb
Gyulai állt).

149. utánnam] *utánnom*

150. Meghajlott (előbb: *És haj long a elő*).

151. Hordja] *Horda* (kijavítva ebből: *Hordd*).

152. az ősz hőst] *vezérét*

154. Haza] *haza*

155. éveidnek] *évidnek*

156. még] *meg*

157. Esküszöm] *esküszem*

159. nagy] *hív*

A 164. sor után a következő négy vers következik:

írnak Atillának Krékántol hadra tanított (= 166. v.)

És bölcs tetteiről kedvelt fia — Főfejedelme

Sczitháknak, gyakorolt harezok nagy férfja bölcs fő

'S mint szent tölgyfa erős, (előbb: 'S nagy mint tölgy a szent)

berkekben fergeteg ellen (= 167. v.)

Ezek után még három áthúzott és alig olvasható vers.

165. intette . . . biztatta] *biztatta . . . készítette*
 166. és 167. lásd főlebb a 164. sor után.
 168. Sczytha] *Schitha*
 169. partjánál. így . . . hajdan] *partjának, így . . . hajdon*
 170. vitéz] *erős*
 171. Xerxesze . . . elönté] *Xerkszesi . . . ijészté*
 172. Thermopiléhez] *Thermopilére*
 A 172. vers után e sor következik:

Atmenték a térséget, Pannónia földjét—

173. földjét] *bérczeit*
 174. ösvényt] *utat*
 175. bércei közt . . . mentek . . . könny okba] *tornya között . . . jöttek . . . Hongokba*
 176. járának] *járnak tér*
 177. folyamnak . . . javallák] *faljammak . . . tanácslái*

MÁSODIK ÉNEK.

178. völgyben . . . , tábor] *téren . . . hősnép*
 179. gyűjtván, szemlélve] *gyűjtván 's szemlélve*
 180. Esti] *Esti* (kitörölve *Éjji*).
 181. fő vezető . . . éjre] *az Úrvezető . . . éjre*
 182. Béldi, Daczó, Kezd] *'s Űzön erősek*
 183. És Káinok nagy hős . . . ifjak] *És Zágon. Négy Hős. . .*

Ifjak

184. lovakon] *lovakon*
 185. erdőben] *bikkesben*
 186. ágain ált] *lombjain át*
 A 186. vers után e kitörölt sor:

Sarkantyúzva lovat csendben dobogatva siettek.

188. Kaukasz] *Kaukáz*
 190. vadászkürtet] *vadászkürtöt*
 191. Ijjpuzdrát és ijjágyat] *íjtáskát és ijjágyot*
 192. Igyen] *'s igyen*
 193. éjj ben] *éjben*
 194. özet] *őzhúst*
 198. támaszta, setét 1] *szollita, nehéz*

200. Meny dörgő] *Meny dörögő*
 201. távol] *távul*
 202. rettegtek] *rebegének*
 203. serénnyét] *sei'ényit*
 208. netalán . . . elnyomjon] *netalám . . . elnyomjon*
 A 209. és 210. vers eredetileg, most áthúzva, így hangzott:

*Befogad e kunyhó (előbb: Jöjjetek és füzemet), itt környül-
 ülve tüzeckém*

Őzeket és vadakat sütvén éjjelre maradjunk

209. Kunyhóban] *Énnálam*
 214. Görbe . . . álljon, az éjjen] *Messze . . . áldjon (?) ez éjjele*
 216. elnyomjon] *ellepjen*
 218. puzdrájokat] *pudájokat*
 220. kezde beszédet] *kér de szeliden*
 222. köntöst] *köntös*
 225. könny'] *Hony*
 226. lakföldet vívni] *úri hazát kaphatni*
 228. Ország] *helység*
 229. sok . . . férj fia 's így szólít] *nagy . . . pásztorá eként*
 230. Ej szakiak, bátor] *Ejszaki Hősek, erős*
 231. Értétek] (előbb: *Nyomjátok*)
 233. figyelmesen észben] *figyelve észében*
 234. honnyunkban... éjszak] *földünkén . . . Éjszak*
 235. Férfiakat . . . halmainkat] *Ifiakat . . . halmainkat*
 236. kis] (előbb: *nagy*)
 238. hegyeink] *hegyeink*
 239. gyermeki] *magzati*
 241. gazdag] (után kitörölve: *a föld*)
 242. szirtüregében] *szirtek erében*
 243. ligetekben] *berkekben*
 244. nagyárúk] *nagy árúk*
 245. sok] *vad*
 246. idegen bíróra] *idegentől bírni*
 247. Mert . . . elejtől] *Mert (előbb: Bár) . . . eleitől*
 248. Haljátok Hősek! ha szavam . . . czéltok'] *Haljad azért
 Hős, ha regém . . . czélod*
 249. Dák népek, szilaj ok] *Dákviselő népek*
 A 249. sor után a következő vers áll:

Durva, szilaj, rabló, kiseded fejedelmi serge—

250. frigosztva] köz frigybe
 252. dákot kiveszíteni] *dárdát öldölleni*
 254. de] *de* (előbb: *majd*)
 255. együtt bírtak] *együtt bírták*
 256. súlyosb] *szomorú*
 258. Nemzeteket] *Nemzeteket* (előbb: *Országot 's*)
 261. Ott] *Túl*
 262. Kőfalait, túl] *Kőfalínál — itt*
 263. Dákok Fejedelmei'] *Dákok* (előbb: *a régi fejedelmei*)
 265. Göthösök] *Gothusok*
 266. rabláncra kötötték] *rabigára vitették*
 E 266. vers után e két vers következik:

*Es idegen Vlakkok gyarmat]ai lettének első
 Es bírták és szántották kéntetve mezőjit.*

268. Honnyosok . . . Kegyetlen] *Hunyasok. . . Hatalmas*
 269. Járom . . . napnyugotot] *Pádcza . . . nap nyugtot*
 271. honnyi Király] *hőnyi király* (E vers előbbi, áthúzott fogalmazványa: *Ámde halála után szabadabb lett Daczia földje*)
 274. föld] *Föld*
 27 b. folyamok . . . tájt] *föjl amok . . . tájt* (előbb: *tért*)
 276. Térjen] *Halmokon*
 277. Napköltire innen] (előbb: *szép béke hazétja*)
 278. Ezt . . . szállá] (javítva ebből: *Mert. . . száliák*)
 279. csendes telepedni öregnek, erőtlen] (javítva ebből: *nem tudva maradt, isméretlen Ország*)
 283. akadályok elálják] *akadályok elalják*
 284. Mint . . . kimondom] *hogy . . . kimondom* (előbb: *értésed*)
 286. általfogja] *általfolja*
 287. terméssel . . . körül bé] *'s terméssel. . . körülbe.*
 290. testvéri] *testvér*
 292. egy] *a*
 293. Lisszilián . . . Vizek-Isteni] *Hóarczú* (javítva ebből: *Szép volt és) . . . vizek isteni*
 294. vadászívet] *vadász új jót*
 295. Űzni . . . tölgyesbeli] *'Sűzni . . . tarszirteki*
 296. Úrpán . . . buja] *Úrpan* (előbb: *Odin, Odrón) . . . fő*
 297. 's a Szűznek titkon megrontja] *ő hozzá, 's egykor elvette*
 298. 's egy erdei szikla üregbe] *titkon 's egy szirt üregébe*

299. Zárja] Zárta
 300. Szirtköveket] Sziklakot
 E vers után a következő vers áll:

Tíz holnap múlt el 's még nem jöve senki segédre

301. ott, nem jöve senki segédre] *hangjára keserge az*
űrbolt
 302. Úrpán . . . leánykát] *Odron* (előbb: *Odin*)... *Leánykát*
 303. Szarvassá czéltott... de kűtfő] *Es őzzé akard ... de*
a lány
 304. *Inkább lenni akart 's kére kedvezni az Istent] Esdek-*
lett és kérte, hogy inkább kűtfeje lenne
 305. Engede 's a' bús lány két folyamot önte az elzárt]
Bánatoson zúgó folyamnak, hagyta az Isten.
'S Kényeivel habzó két folyamot önte az elzárt
 306. *Úrboltból tüstént] Lányka az űrboltból*
 308. *Jókor] jobbkor*
 309. Dácia földjét] *Dacia földét*
 210. ált folyá] *átfoljá*
 311. Félbeszakítja menéseket . . . ütven] *Eélbe szakasztá*
menteket . . . ütte
 312. ontja] *ontá*
 313. Ellenzé . . . feldugva] 'S *ellenzé . . . feldugta*
 314. lányt] *Lányt*
 316. tetőin] *tetőjén*
 317. atyjának] *Attyának*
 319. korosabb . . . vizeiben] *korosobb . . . vizeiben*
 321. leányának sorsát 's védelmire] *Leányának balsorsát,*
védire
 322. Úrpán] *Odron*
 323. Többen . . . elzárt] 's *többen . . . árva*
 324. *szomorú] gyilkos* (előbb: *szabadon*)
 325. Úrpánt . . . sziklákhöz verve] *Odüit . . . szíriekhez véve*
 326. bocsáták] *eresztvén*
 328. Gondja . . . meghagyta] *Szárnya ... 's meghagyta*
 330. térségén . . . övedzve] *térségén* (előbb: *térpartján*) . . .
övedve
 332. Ennyi elég: arany alma . . . egy fa] *Enyi elég. Arany-*
alma... drága
 A 332. sor után e vers következik:

Ott egy arany fának közepén a görbe szigetnek

333. függ . . . honnyak] *fűg . . . földnek*
 334. bajos, mert érez kert s] *nehéz, érez kert és*
 335. *ajtóit a jobról] ajtajit a kertnek*
 336. *A fenevad] A fene (előbb: gyilkos) vad*
 337. *megívni] megküzdni*
 339. *honybeli Népek] konyha maradván*
 340. ösvényt] *utat*
 341. így végezte] *Elvégezte*
 344. melegítve] *meleg ülve*
 347. vezetsz] *vezettz*
 349. Szollalt] *Szollala*
 353. *reggel . . . útra, kinyugván] Reggel ... a seregekhez*
 354. mondott . . ingatva] *szállott . . zúgatva (?)*
 355. Dácia] *Dacia*
 357. *regéltek vig] reg éltének és*
 358. Sok hangon] *Sokhangon*
 359. azonban künn] *azomba kívül*
 360. *és görbe karéba] 's pásint ágyokra*
 361. Alvának] *'S Alvónak*
 362. *sugárzó . . . visszamenének] tündöklő (sic!) . . . vissza
 ménének.*

HARMADIK ÉNEK.

364. seregeikhez] *Seregeikhez*
 365. szakaszokra] *Szakaszokra*
 366. egyenlőn] *soroként*
 368. völgyen] *parton*
 369. folyton] *lépést*
 370. 'S tábort nyugtattak] *Tábort járónak*

A 370. vers után a kézirat, mely a III. éneknek, úgy látszik, első fogalmazványát tartalmazza, a versek egymásutánjában lényegesen tér el a nyomtatásban megjelent szövegtől.

A 370. vers után a következő negyven vers következik, melyek a *Hebe* szövegében vagy teljesen hiányzanak vagy más elrendezésben találhatók:

*Am de Kaimbárnak más gondok fortak eszében
 Haj doni Dák nemzet végső Vérsége Kaimbár*

Zarmigethúza kevély fejedlme. Sok öszveteleplett
 Nemzetnek feje — vette jövőseket a Hunnoknak¹
 Öszve vond erejéj és elszéleszteni czélzd (előbb:

és út jókat itten elküld)

'S e szigetet (előbb: tiltó) serget fektetvén ellenek őrzé —
 ,4 vész hírt hallotta, 's tehát a párduezos írnak
 'S két követet küldeti fenyegetve köszöntni Kaimbdrt,
 Zékelt és Zdgont 's így szollá (előbb: hagyva) vezért
 szavával —

Menjetek írnak (előbb: Imáknak) hős nevel Dák 's
 Vlakkok Úrához

Mondjatok, Éjszokról jöttünk hony szerzeni itten —
 Isteni végzetből, mert Istenek erre vezér ink —
 Nem rablunk, nem pusztitunk ős földjein által —
 Csak szabadon mennünk engedvén, útba ne aljon
 így szollvdn boszu- lelkét keblekbe lehellé —
 Es írnak szavait hordván Imákhöz egyenlők
 Megvitték a szót és fájdalom ölte Kaimbdrt.
 'S visszaizent, dölyfös méregtől dörge beszédje
 Hangosok, ebfajták, országtalan emberek, orvok!
 Am de mi készetete fel távol haza (előbb: föld)

földjire jönni,

Ha ni hazátokból, nincsen temetője talán rősz
 Országtoknak — azért idegen port rágni akartok —
 Tudjátok meg erős Nép lakja ligelbeli Földem
 Es megemésztettek js nemis engedem a szabad utat.
 Nincs (olvashatatlan törlés) talpalatis telepedni, temetni
 elég van —

Meghozták a ' hirt Imáknak, 's főrre hevében
 Menten száz kúrtek rezegének harcra tüzelve (előbb: jelent ni)
 Ámde Kaimbámak nagy serge se nyugva henyéve
 Ellen omolt és öszvecsapott a tábort nagy rend.
 .4 mének nyihogának, az érezszarvak recseg ének
 .4 dárdák törtek, a kard él (előbb: a fegyver) csattoga
 és szelt —

Ä levegő zúgott — a Hősek hangja zuhongott,

¹ E négy vershez v. ö. alább a 412—416. verseket. A további
 versek
 eddig: a görbe mezőben a nyomtatott szövegnek 482—517.
 versei.

*A' holtak hörgőnek erős Sebeikben üvöltve.
Így csattog vészharcza az éjszaki Fergetegeknek.
Hogyha falombok közt egymást ütközve hasítják
Zúg o' nagy erdő — a' tölgyek gyökerei sívnak,
Nagy recsegés, zúgás gyakorolva zuhog az Egekben
(Kitérölve: Estig zuga az ijedelem ellenség)
Alkonyaiig zúgott a vérharcz — rettenetes vész
Büszke Kaimbárnak vert népei széljel osztoltak,
'S A Diadalmasokat hagyták a görbe (előbb: puha) mezőben
Ejji homály lebegett a környben 's nyugati szellő.¹
A' diadalszerető Hősek nyugvónak örülve
És hadi tetteiket mondván el rendre fejenként
Osztogatták az idős bort, jártak Honyosi tánczot²
Szellengőn, párral, büszkén emelengve, kiáltva³
Hajnal azonközben ragyogó fényt szóra keletről*

E negyven vers után a szövegnek 371. verse helyett a következő két vers áll:

*A' Hősek folytatva az isteni végzetet útnak
Indulván mentek — most itt a görbe Küküllő*

373. térjeit érték] partjait érték (előbb: által szálfák)

376. Sereget. . . ottan] tábort. . . itten

A 377. sor után a következő két csonka vers van kitérölve, melyeknek a nyomtatott szövegben semmi nyomuk:

*Ámde Atillának kedveltebb Nője
Itt pedig egy Szomorú történet*

380. Földre (térre?) azomközben Krékan, hű Özvegve a föld
(előbb azomközben után: megtörtént Nagy Atilla)

381—383. E három vers helyett a következő hat:

*Népeit ostorozó Honnyosnak (előbb: Hősnek) meg hala ottan
Meghala nép vezető fiat adva az éjszakiaknak —
Annya nagy Imáknak — fényei temetek el az áldó
Hunnyusok a' Fejedelmi Anyát, három napig írnak*

¹ Alább a nyomtatott szövegben az 537. vers.

^{2—3} Alább az 540. és 541. versek.

⁴ E sor és az előző a kéziratban alá vannak húzva.

*Rendele ünnepülést 's az erdőt (előbb: a tájt) Anya nevéről
Krékának nevezé — 's így hord nevet a' szent erdő —*

384. seregelva] (előbb: *mentek*)

E vers után a kéziratban a következő három vers:

*Túl a Kréka (előbb: Krékán) hegyein, 's tábort nyugat-
tanak ottan*

*.4 Kormos lányos partján, ezt tette nevéül
írnak az ömlengő (előbb: örvényes) folyamnak, barna vizéről*

385. Sárkány begye innen] *fel az Oltvizi parton*

E vers után a kéziratban a következő vers:

Sárkánynak nevezék jobbról a fellegi szirtet

386. fellegetű Czenk-bércz kékelte] *Czenk bérczét látók
lobbogni*

387. a' rohanó szél] *az hegyi szélvész*

388. rossz] *rossz*

A 389. sor után e vers következik:

így hittek Eleink és boszszút tartani képzék —

392. Kék] *'S Kék*

394. sepervén] *elhvérén* (előbb: *sepervén*)

E vers után a következő két sor következik:

*Újra megindultak (előbb: megállónak) tábort nyugat-
tatva Élőink*

Kémlelték lakozó népét 's termései kincsét.

395.] *Es csendben a víz mentében előre (előbb: partok
hosszára) nyomottak*

396. 'S óhajták] *És kérték*

397. örvényes partú Olt' babjiba önti] *ömlengő Olt szőke
vizébe fogadja*

398. vizeit, volt] *habját, állt*

399. 's ligetje] *szigetje*

400. itt múltattanak] *és múltattanak* (előbb: *itt nevelődtenek*)

401. A' tündérkertben] *Egy tündér kertben*

405. és szűz] *özveg*

406. líriszó . . . hitt hírszónak az asszony] *végzet... és végzet-
szónak az özveg*

407. Bárha. . . szerzel] *Hogy (kitörölve) . . . téend*

408. Várna tehát új] *Várnia* (előbb: *És vára*) *kell egy*

409. mint hölgy] *csendben*

410. Ámde... megbánja kötésit] *Ámde... boldogtalan elend*

411. Alirán hős jegyesét és lángza hijába.] *az árva leány
Jegyesét s elidéze sok Ifjat —*

E vers után a kéziratban a 412—416. versek helyett (melyek főnt a 370. vers után állnak) a következő hat sor áll, melyek, az elsőnek kivételével, át vannak húzva:

*Kik jobját kérték — 's hitetek végzetbeli hittel —
Csak Jarvin — Moldvának erős fejedelme Kaimbár
Teljesedő czélját és vágya megosztani szívét
Járvin, nagy bajnok dandártördelni tudó Hős
Gétafiú! Géták ura — késié várva időzni
Es kisztette kezét a Szűznek 's kérte szerelmét*

417. szólit végtére] *szollá hozzája*

418.] (*Jarvin törölve*), *Hős bajnok, ha körét töltendi az
ujj hold*

E vers után a következő törlés és új sor:

*'S szarvait ismét (újra) egész sugár (e sor kitörölve)
'S Sarlóját, teljes fénnel sugárzva kitölti*

419. légy . . . Hitte Kaimbár! 's légy . . . várj kis időiy

E vers után a következő sor:

Jarvin honyba siet Liszlány Szigetébe maradván

420. Búslakodott . . . keltette] *Ott* (kitörölve) *Búslakodott.. —
kérlette*

A 420. sor után e két vers következik:

*Néha mezön lengett szűz társival űzve homcdját
Néha Szigetjének berkében zengte keservét*

421. járdáit estvéli homályban] *jch'dalt* (előbb: *lengett*) *a
búslakodó Lány*

422. És] *Hogy*

A 423. sor helyett e két sor van:

*És szűzét küldette tudaklani kik volnának
'S Éjszakaiak voltak, megvitte a Lányka legottan.*

424. Buzdult keblében] *Felbuzdúla szaván*

425. ismeretlen . . . ereiben] ismeretlen . . . keblében

A 426. sor után e négy vers következik:

'S Visszaient 's hívd a Hőseket ős szigetébe —

És engedtek azok 's illett engedni — ménének

Imákkal hét Hős csolnakba által eveztek

És a görbe sziget (előbb: 'S A tündér kertnek) szüzét
tisztelve köszönték —

427. a négy Hőst. . . szólít elejekbe] vendégit. . . szállá elejke

428. Melly] Mely

429. 's szelíd] szelíd

430. könnyöt] honyot

431. lepte-el a' láng] főrra hevében —¹

432. czéltok, nállam nyughattok ez éjjen] vagytok czéltók-
hoz 's késni szerettek

Ennállam nyugtot leve induljatok újra —

433. Oh . . . ismértlen] O . . . ismeretlen

434. osztán] ismét

E sor után a következő négy vers áll:

Míg nem honyba jutunk 's letelepleni engedi Haddur

Honytalanok hol (e sor kitörölve)

így szollvdn könyek gördültek hősi szeméből

Es titkon fájlalva sóhajta — hazát seregének —

Sejté a Szüz és unszolta lakába viditni

435.] Es ment és vezeté a' Hőseket (kitörölve: a fa) által
az árnyas

437. báj] szép (előbb: Ilyen volt Kirke barlangja)

438. csergéssel ömöltek ereikből] csergésű folyamok (előbb:
kútféjek) ömlék

439. helyett a következő két vers:

At a' görbe mezőt — s kúifök szakadának az ormos

Sziriekből, zugó habzással lejtve kerengtek —

440. elértek, rendre leültek] elértenek egy űrboltba

441 helyett a következő három vers:

¹ A kéziratban e versek után a megfordított lap élén német
írással e sorok olvashatók: **Innigstgeliebte Freundin! Ich liebe dich,
und was damit unzertrennlich verbunden ist, Ich liebe Sie**

Beárnyalva körül akatz (előbb: borostyán akáczal) lomb-
javai az ajtók

Itt tetéleplének rendben. S honföldi (előbb: kosarakba) gyű-
mölcssek

Éldelvén (előbb: Hordva elé) — sok szót fűzenek, 's nyugva
regéltek —

442 helyett a következő két vers:

Az szűz most kérdezte nevekként 's újra kikérdé

Honnan jöttek — és hova tartanak — és felel Imák

443. legelébb jött útra] *legelébszer jött ki*

444. Khaddika] *Khcídika*

445. 's büszke ... Mundzuk] *véle . . . Mundzuck*

447. miket tettek] (előbb: *miként haltak*)

443. Elmondotta... hadait... veszétyét] *Elmondta... hadait...*

v *eszéljét*

449. Katalauni . . . Kóma] *Kaloni ... 's Roma*

450. döntött] *döntöt*

451. rontá] (előbb: *vívták*)

452. kihalván] *ki múltván*

454. Keltenek ... fi] *Kelének ... Fi*

457. fogott . . . honnyosi] *hit . . . Honnyosi*

458. végzetként e földre rendelte vezérele serget] *végzésként
földre vezérle serget* (előbb: *az arany almára sietne*)

459. E vers hiányzik a kéziratból.

460. érni hazába] *honyba sietne*

461. végzetté . . . gyakran visszabeszéle] *végezte . . . sokszor*

vissza beszéle

462. honnyi] *őszí*

E vers után a következő sor van kitörölve:

Három nap maradónak az édes lány szigetében

463. keblét ellepte] *szívét elfogta*

464. Hallgata . . . Terjedt titkolva] *Halgata . . . és nőtt*

halgatva

465. habza] *habra*

466. 's mondásait] *mondásait*

467. lankadván] *bádjattan*

469. küzdve] *égve*

470. Irnakot, árnyékos fák közt, vagy völgyeken] *A' Hőst zöl galyu fák árnyékában az*

471. Sugárzott a hold lengő . . . ágakon] *Bádjattan fejlett a Hold . . . ágokon*

472. E vers hiányzik a kéziratból.

473. így . . . kínját] *És . . . lángját*

474. Érté a Vezető . . . tanácsa] *Hallá a bölcs Hős . . . tanácsja*

475. szava] *java*

476. elhajló] *elrabló*

479. tereken] *téren*

481. E vers hiányzik a kéziratból.

482—517. elől állnak a kéziratban a III. ének 9. verse után.

518—537 nincsenek meg a kéziratban.

538—541 előbb állnak a III. ének 9. verse 8 fönti részlete után.

542—550. E versekhez v. ö. az I. ének 106—123. sorait.

551—559 nincsenek meg a kéziratban.

482. Népét s készült Irnakra rohanni] *erejét és elszéleszteni célzá*

483.] *'S e szigetet (előbb: tiltó) serget fektetvén ellenek őrzé*

484. örült] *tehat*

485. Két. . . küldött] *'S két . . . küldeti*

486. Kálnokot és Bágyont 's így dörge] *Zékelt és Zágont 's így szollá (előbb: hagyva)*

487. népek'] *'s Vlakkok*

489. végzésből . . . a' hazavédők] *végzetből . . . erre vezér ink*

492. hatalom . . . lelkekbe] *bosszú . . . keblekbe*

493. 'S ők . . . hordák] *És . . . hordván*

494. Hallá a nagy] *Meg vitték a*

495.] *'S visszaient, dolyfös méregtől dörge beszédje*

497. földire] *földjére*

499. rossz] *rósz*

500. nép . . . földem] *Nép . . . Földem*

502. egy talpalt] *talpalt*

504. ezer . . . kezdeni harcztot] *száz . . . hangra tüzelve*

506. Ellenement . . . néprend] *Ellen omolt . . . nagy rend*

507. 's emelengve szököngtek] *az érczszarvak recsegitek*

508. Történek a dárdák . . . bontogat és szel] *A dárdák törtetek . . . csattoga és szelt*

510. Hörgenek a holtak vérző] *A ' holtak hörgének erős*

512. hasogatva csatáznak] *ütközve hasítják*

513. mély . . . súdari] *nagy . . . gyökrei*

515. tartott ... 's a' csata' vésze] *zúgott . . . rettenetes vész*

516. ezélyel] *széljel*

517. a' liadmezejében] *a görbe (előbb: puha) mezőben*

537. Esti] *Éjji*

A kéziratban a következő tizenöt, részben csonka vers zárja be a III. éneket és az egész eposzt:

*Hét nap jött fel (előbb: tölt el) az égre, pihentek az
éjszaki sergek '*

*Kyolczadik Jarvin (előbb: Gilard) Moldvának nagy
fejedelme '*

*Megjelen a' térségre (előbb: a' hegyeken) teméntelen
embernéppel '*

Fs szidalmazván a' Hőseket ellenekindúlt '

Mert féltette Leánya kezét 's idgenre haragvék '

írnak meghalld Jarvint érkezni csatára '

És Seregét rendben és hadra tüzelve vezérlé

Tíz nap jött fel az égre, pihentek az éjszaki sergek

Nyolczadikára megint útnak készülni javallák.

Bárha Aliránnak '

Ámde '

Titkon Aliránnak tudtán kül — mert tüze lángzott ¹

És kérvén a Hőst, hév szívét jegybe ajánld

Frigyet ohajta, 's hitet, de hazát forgatva eszében

A Hős menni siet, szaporán, nem tudva jövendőt.

* A csillaggal jelölt sorok a kéziratban át vannak húzva.

¹ V. ö. a nyomtatott szövegnek 553. versével.